НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

ОПТИМІЗАЦІЯ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОЗАШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Колективна монографія

Київ
Педагогічна думка
2012

УДК 374.091.2:005.336](477)
ББК 74.200.587(4Укр)
О62

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 9 від 27.10.2011 р.)

Рецензенти:
О.В. Биковська, доктор педагогічних наук, ректор Інституту екології, економіки і права, професор Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова;
О.А. Комаровська, кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії естетичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України, старший науковий співробітник;
С.Г. Мартова, заступник директора з науково-методичної роботи Київського Палацу дітей та юнацтва.

Авторський колектив:
В.В. Вербицький, О.В. Литовченко, Л.І. Ковбасенко, О.П.Липецький, Г.М. Морміль, О.М. Крот, Н.М. Петлицька, Н.О. Іллюк, О.М. Журова, Г.Г. Ковганич, В.І. Кириченко, О.В. Салтикова, А.С. Герасімова, Л.В. Тихенко, Л.М. Бондар, Т.М. Крекотіна, Н.В. Перепелиця, Н.Ю. Сидоренко, І.І. Тихонова, С.В. Тарасюк.

О62 **НОптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу: колективна монографія** / [Вербицький В.В., Литовченко О.В., Ковбасенко Л.І. та ін.]; за ред. О.В. Литовченко. — К. : Педагогічна думка , 2012. — с.

ISBN 978-966-644-254-6

У колективній монографії представлено результати дослідження виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів, проведеного лабораторією діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання НАПН України за підтримки колективів позашкільних навчальних закладів.

Матеріали монографії висвітлюють суттєві аспекти розвитку позашкільної освіти в Україні у контексті сучасних освітніх тенденцій, теоретичні основи виховання дітей та учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах; розкривають сутність, теоретичні позиції та методичні аспекти проблеми виховання соціально компетентної особистості у позашкільних навчальних закладах як суттєвого результату навчально-виховного процесу; специфіку соціально-виховного середовища позашкільного навчального закладу.

До монографії увійшли теоретичні, експериментальні, методичні матеріали представників педагогічної науки і практики; додатки містять актуальні практичні розробки.

Колективну монографію адресовано науковим і практичним працівникам системи освіти, педагогічним працівникам позашкільних навчальних закладів, аспірантам, студентам.

УДК 374.091.2:005.336](477)
ББК 74.200.587(4Укр)

© Інститут проблем виховання НАПН України , 2012
© Педагогічна думка, 2012.

ISBN 978-966-644-254-6

ЗМІСТ

ВСТУП 6
РОЗДІЛ І. ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА УКРАЇНИ 12
1.1. Розвиток позашкільної освіти в контексті сучасних освітніх тенденцій (в Україні та зарубіжжі). 12
1.2. Історія становлення системи позашкільної освіти в Україні 32
1.3. Педагогічні засади виховання особистості учня в позашкільних навчальних закладах 42

Розділ ІІ. Сутність виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів 49
2.1. Виховний потенціал позашкільних навчальних закладів: теоретичні основи. 49
2.2. Соціально-виховне середовище позашкільного навчального закладу 71
2.3. Соціально компетентна особистість як результат навчально-виховного процесу позашкільного навчального закладу 79
2.4. Соціальне виховання як соціальна функція позашкільної освіти 91

Розділ ІІІ. Дослідження виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів 100
3.1. Дослідження виховних можливостей на рівні позашкільного навчального закладу 100
3.2. Аналіз виховних можливостей позашкільних навчальних закладів на рівні особистості учня 107
3.3. Педагогічні засади реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів 111

Розділ IV. Організаційно-педагогічні основи реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів 115
4.1. Організаційні основи реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів України 115
4.2. Організація науково-методичної роботи в позашкільному навчальному закладі 120
4.3. Психологічний супровід навчально-виховного процесу в позашкільному навчальному закладі 124
4.4. Модель психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу в Київському Палаці дітей та юнацтва 130
4.5. Соціальна практика як технологія розвитку соціальної компетентності особистості в позашкільному навчальному закладі 136
4.6. Виховання соціально компетентної особистості в гуртках науково-технічного напряму позашкільної освіти 147
4.7. Система виховання громадянської відповідальності старшокласників у позашкільному навчальному закладі 150

Висновки 153

Додатки 156
1. Заявка на проведення дослідно-експериментальної роботи за темою “Виховний простір позашкільного навчального закладу як важливий чинник соціалізації дітей і молоді” на базі Дитячого оздоровчо-екологічного центру Оболонського району м. Києва на 2009-2013 роки 156
2. Основи мистецтв. Освітня програма відділу художньої творчості Київського Палацу дітей та юнацтва 161
3. Програма психологічної просвіти для батьків “Мама – домашній психолог” (психологічний лекторій для батьків) 169
4. Міжнародний фестиваль-конкурс дитячо-юнацької журналістики “Прес-весна на Дніпрових схилах”. Проект інформаційно-творчого агентства “Юн-прес” Київського Палацу дітей та юнацтва 172
5. Кіровоградський обласний парламент дітей. Проект Обласної школи лідерів учнівського самоврядування Кіровоградського обласного центру дитячої та юнацької творчості 174
6. Учнівське самоврядування. Проект ради старшокласників “Лідер” Солом’янського району м. Києва 176
7. Діагностичні методики 179

Короткий словник основних категорій. 183

Відомості про авторів 189

Лабораторія діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання НАПН України 190

Авторський колектив:

1. Бондар Любов Миколаївна, заступник директора з навчально-виховної роботи Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю, спеціаліст вищої категорії, відмінник освіти України.

2. Вербицький Володимир Валентинович, директор Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді МОНмолодьспорту України, професор кафедри педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, провідний науковий співробітник лабораторії діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання НАПН України, доктор педагогічних наук, заслужений працівник народної освіти України.

3. Герасімова Альбіна Степанівна, директор Дитячого оздоровчо-екологічного центру Оболонського району м. Києва, координатор районної мережі шкіл сприяння здоров’ю, відмінник освіти України.

4. Журова Ольга Миколаївна, завідувач сектором журналістських проектів інформаційно-творчого агентства „Юн-прес” Київського Палацу дітей та юнацтва.

5. Іллюк Надія Олексіївна, завідувач відділу „Інформаційно-творче агентство „Юн-прес" Київського Палацу дітей та юнацтва, доцент Інституту журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка, Член Національної спілки журналістів України, відмінник освіти України.

6. Ковбасенко Луїза Іванівна, старший науковий співробітник лабораторії діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання НАПН України (1996—2011 рр.); завідувач кабінету наукового забезпечення Науково-методичного центру Національного центру „Мала академія наук України", заслужений працівник народної освіти України.

7. Ковганич Галина Григорівна, методист Центру позашкільної роботи Святошинського району м. Києва, відмінник освіти України.

8. Кириченко Валентина Іванівна, науковий консультант Центру позашкільної роботи Святошинського району м. Києва.

9. Крекотіна Тетяна Миколаївна, методист інформаційно-методичної служби Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю, спеціаліст вищої категорії, відмінник освіти України.

10. Крот Олена Миколаївна, завідувач відділу розвитку позашкільної освіти Київського Палацу дітей та юнацтва.

11. Липецький Олександр Петрович, науковий співробітник лабораторії діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання НАПН України, методист-консультант Центру науково-технічної творчості молоді „Сфера" Оболонського р-ну м. Києва, відмінник освіти України, заслужений тренер України.

12. Литовченко Олена Віталіївна, старший науковий співробітник лабораторії діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання НАПН України, кандидат педагогічних наук.

13. Морміль Галина Миколаївна, психолог відділу розвитку позашкільної освіти Київського Палацу дітей та юнацтва.

14. Перепелиця Ніна Володимирівна, методист інформаційно-методичної служби Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю, спеціаліст вищої категорії, відмінник освіти України.

15. Петлицька Наталія Миколаївна, методист вищої категорії відділу художньої творчості Київського Палацу дітей та юнацтва, відмінник освіти України.

16. Салтикова Ольга Володимирівна, керівник обласної Школи Лідерів учнівського самоврядування, методист вищої категорії Кіровоградського обласного центру дитячої та юнацької творчості.

17. Сидоренко Наталія Юріївна, практичний психолог Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю, спеціаліст вищої категорії, відмінник освіти України.

18. Тарасюк Світлана Василівна, заступник директора Палацу дитячої та юнацької творчості Солом'янського р-ну м. Києва, відмінник народної освіти України.

19. Тихенко Лариса Володимирівна, директор Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю, кандидат педагогічних наук, заслужений працівник освіти України.

20. Тихонова Ірина Іванівна, директор Палацу дитячої та юнацької творчості Солом'янського р-ну м. Києва, відмінник освіти України.

ВСТУП

Виховання дітей і молоді є проблемою, від ефективності вирішення якої залежить майбутнє держави Україна.

Розвиток педагогічної науки та практики відображає об'єктивні процеси, що відбуваються в країні, світі, враховує такі тенденції. У цьому контексті доцільними є наступні позиції.

Перша позиція. Ураховуючи сучасні процеси соціального розвитку, тенденції до інтеграції та глобалізації у європейському, світовому масштабах, необхідно говорити насамперед про три соціальні аспекти освіти:

- збереження національної ідентичності;
- підготовка молоді до міжкультурної взаємодії на основі загальнолюдських цінностей, принципів толерантності та рівноправності;
- сприяння усвідомленню молодим поколінням відповідальності загалом за можливість подальшого розвитку людської цивілізації (у зв'язку із загостренням глобальних екологічних проблем тощо).

Друга позиція. Соціокультурні умови розвитку нашої країни актуалізують питання виховання особистості: викривлення суспільних пріоритетів, знецінення моралі та поширення безвідповідальності в суспільстві впливають на рівень загальної культури дітей та молоді, зумовлюють певні негативні зміни ціннісних орієнтацій у молодіжному середовищі. Такий стан вимагає підвищення уваги до участі соціальних освітніх інститутів у процесах виховання особистості дитини.

У психолого-педагогічних працях, зокрема співробітників Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України (І. Д. Бех, О. В. Мельник, К. І. Чорна та інші), підкреслено актуальність виховання особистості, визначено концептуальні основи цього процесу, наголошено на необхідності формування в особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції (Програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні).

Таким чином, для сучасної психолого-педагогічної науки залишається пріоритетною проблема, яким чином можливо підвищити ефективність навчально-виховного процесу, оптимізувати процеси виховання свідомої, моральної особистості, формування її системи цінностей, готовності до самореалізації в суспільстві.

Значна роль у вихованні, соціальному становленні, розвитку особистості належить позашкільним навчальним закладам, діяльність яких охоплює вільний час дітей та молоді, заснована на добровільності, особистісно орієнтованому підході до інтересів і здібностей кожного вихованця, є різноспрямованою та поліваріативною. Позашкільна освіта є найбільш мобільною ланкою освіти України, що, з одного боку, відповідає державним інтересам, соціальному замовленню, з іншого, — забезпечує задоволення потреб особистості в соціальному самовизначенні та творчій самореалізації.

Позашкільна освіта є складовою системи безперервної освіти України, що визначено Конституцією України, законами України "Про освіту", "Про позашкільну освіту". Позашкільні навчальні заклади виконують важливі соціальні функції щодо освіти і виховання моральної культурної особистості, свідомого громадянина; сприяння соціальному становленню вихованців, їх самореалізації та професійному самовизначенню; створення умов для інтелектуально-

го, фізичного й культурного розвитку особистості, забезпечення змістовного дозвілля дітей та молоді, збереження й зміцнення здоров'я вихованців, формування цінності здорового способу життя, а також профілактики девіацій у молодіжному середовищі.

Виховні можливості позашкільної освіти є значними, що обумовлено специфічними особливостями цієї ланки освіти та підтверджено результатами наукових досліджень у цій сфері.

Прогресивні тенденції в педагогічній практиці вимагають відповідної реакції психолого-педагогічної науки, функції якої полягають не лише в тому, щоб обґрунтувати актуальний стан педагогічної проблеми, а й визначити її перспективний стан. Отже, актуалізується питання наукового обґрунтування значних виховних можливостей позашкільних навчальних закладів — тобто актуального стану, але також необхідно прогнозувати шляхи оптимізації виховного потенціалу позашкільного навчального закладу (реалізація потенційних можливостей) на основі сучасних теоретико-методологічних підходів та актуального практичного досвіду.

Протягом 2009-2011 рр. лабораторія діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання НАПН України за підтримки позашкільних навчальних закладів здійснювала наукове дослідження з проблеми обґрунтування *педагогічних засад оптимізації*[1] *виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів.*

Методологічною основою дослідження є: філософські положення про взаємозв'язок свідомості та діяльності; філософські та психологічні ідеї, що розкривають діалектичний зв'язок явищ об'єктивної та суб'єктивної дійсності, принцип вивчення їх у розвитку та перспективі на основі єдності загального, особливого, індивідуального; положення особистісно орієнтованого, системного підходів до виховання особистості, компетентнісного підходу в освіті; методологічні основи функціонування системи позашкільної освіти у вітчизняній практиці тощо.

Основними методологічними ідеями дослідження стали: ідея взаємодії особистості й суспільства, що створює сприятливе або несприятливе середовище для розвитку задатків особистості (Л. С. Виготський); ідея використання потенціалу середовища, "педагогізації середовища" з метою виховання гармонійної особистості (С. Т. Шацький); ідея виховання особистості в колективі, гармонізації особистісних і колективних ліній розвитку (А. С. Макаренко); ідея про становлення системи цінностей особистості як основний результат виховання (І. Д. Бех, В. П. Зінченко, О. Л. Кононко, Б. Г. Мещеряков та інші); ідея особистісно орієнтованого підходу до виховання особистості (І. Д. Бех); ідея навчального змісту як засобу морального розвитку особистості учня (І. Д. Бех, О. Л. Кононко та інші); ідея виховного та соціально-педагогічного потенціалу позашкільних навчальних закладів (В. В. Вербицький, А. В. Золотарьова, Г. П. Пустовіт, Т. І. Сущенко та інші).

Теоретичною основою дослідження є: праці, у яких розкриваються методологічні засади виховання особистості, Г. Г. Ващенка, А. С. Макаренка, С. Ф.

---

[1] Оптимізація — 1) процес вибору найкращого варіанта з можливих; 2) процес приведення системи в найкращий (оптимальний) стан.

Русової, В. О. Сухомлинського, К. Д. Ушинського та інших; праці, що розкривають психологічні аспекти розвитку та становлення особистості, Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, І. С. Кона, А. Н. Леонтьєва, А. В. Петровського та інших; наукові праці, присвячені проблемам виховання особистості, І. Д. Беха, О. М. Докукіної, О. Л. Кононко, Г. С. Костюка, А. Й. Сиротенка, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинської та інших. Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених із обґрунтування навчально-виховного процесу позашкільних навчальних закладів О. В. Биковської, В. В. Вербицького, Г. П. Пустовіта, Т. І. Сущенко та інших.

Останнім часом здійснено дослідження, присвячені обґрунтуванню теоретичних основ позашкільної освіти, окремим аспектам навчально-виховної, соціально-педагогічної діяльності позашкільних навчальних закладів. Це, насамперед, обґрунтування теоретико-методологічних і дидактичних засад позашкільної освіти та виховання (Г. П. Пустовіт), розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні (В. В. Вербицький, Г. П. Пустовіт), дослідження теоретико-методичних основ позашкільної освіти в Україні (О. В. Биковська), історії становлення та розвитку позашкільної освіти (В. Є. Берека, Н. Ф. Харінко, Т. Д. Цвірова); управлінські аспекти у сфері позашкільної освіти (Р. А. Науменко); психологічний супровід духовного розвитку молоді, виховання творчої особистості (Е. О. Помиткін, В. В. Рибалка); формування гуманістичних цінностей, національної самосвідомості особистості, національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу (Т. М. Гавлітіна, А. В. Корнієнко, В. В. Лопатинська); валеологічне виховання підлітків (Т. Г. Шаповалова); організація пошукової діяльності учнів (В. А. Редіна), формування творчих здібностей старшокласників у процесі пошуково-дослідницької діяльності в Малій академії наук України (Л. І. Ковбасенко, Л. В. Тихенко); професійне самовизначення старшокласників (В. В. Мачуський), формування соціального досвіду, виховання соціальних якостей учнів (О. В. Литовченко, С. Г. Мартова, Т. К. Окушко, І. В. Стародубцева) та інше. Проблеми художньо-естетичного виховання в позашкільних навчальних закладах вирішуються на основі наукових праць О. А. Комаровської, Л. М. Масол, Н. Є. Миропольської, Л. О. Хлєбнікової та інших; окремим питанням соціально-педагогічного потенціалу позашкільної освіти присвячено праці Т. Ф. Алєксєєнко, О. В. Безпалько, І. Д. Звєрєвої, Ж. В. Петрочко та інших.

Актуальними є дослідження з проблеми реалізації компетентнісного підходу в освіті І. Д. Беха, І. Г. Єрмакова, О. О. Овчарук, О. І. Пометун, Дж. Равена, О. Я. Савченко, О. Є. Лебедєва, В. І. Лугового, зокрема, категорії соціальної компетентності присвячено дослідження О. Л. Кононко та інших; складові соціальної компетентності, а саме компетентність соціального вибору, компетентність соціальної дії проаналізовано в дослідженні П. І. Кендзьора; компетентності особистості як результат реалізації змісту позашкільної освіти розглянуто у працях О. В. Биковської.

Основу дослідження становлять положення Концепції позашкільної освіти та виховання, законів України “Про освіту”, “Про позашкільну освіту”, Державної національної програми “Освіта” (Україна XXI століття), Програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки тощо.

Незважаючи на вагомі дослідження з обґрунтування діяльності позашкільних навчальних закладів, відповідне дослідження є актуальним. По-перше, маємо підстави говорити про високий рівень актуального стану, що вимагає обґрунтування, та висунути припущення про суттєві виховні можливості цієї ланки освіти, які на сучасному етапі є потенційними. По-друге, соціокультурні зміни, сучасний розвиток психолого-педагогічної науки зумовлюють необхідність постійного розвитку та модернізації всіх ланок освіти України, зокрема позашкільної освіти, її виховного потенціалу. По-третє, умовою не лише теоретичної, а й практичної та соціальної значущості результату відповідного дослідження є залучення педагогічних працівників – фахівців у сфері позашкільної освіти до обґрунтування виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів, розроблення відповідного науково-методичного та організаційно-педагогічного забезпечення. Отже, у підготовці монографії взяли участь представники експериментальних позашкільних навчальних закладів лабораторії (на підставі відповідних угод про співробітництво).

Основною *метою* дослідження, результати якого становлять цю монографію, є актуалізація значущості виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів; наукове обґрунтування, осмислення реальних і потенційних можливостей у контексті реалізації виховної функції позашкільної освіти; прогнозування психолого-педагогічних, організаційно-методичних умов реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів.

Для реалізації цієї мети було визначено такі *завдання дослідження:* проаналізувати стан розроблення проблеми у літературних джерелах і педагогічній практиці; у межах широкої проблеми виховних можливостей позашкільного навчального закладу як соціального інституту визначити рівні їх реалізації, відповідні провідні лінії дослідження; визначити зміст і структуру категорій “виховний потенціал позашкільного навчального закладу”, “соціально-виховне середовище позашкільного навчального закладу”, “соціальна компетентність особистості” (як один із суттєвих аспектів результату навчально-виховного процесу позашкільного навчального закладу, актуальний у межах реалізації компетентнісного підходу стосовно позашкільної освіти); розробити критерії, показники результату реалізації виховних можливостей, обґрунтувати педагогічні особливості соціально-виховного середовища позашкільного навчального закладу (рівень закладу); виховання соціально компетентної особистості (рівень особистості учня); визначити та обґрунтувати педагогічні засади реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів.

Основними *методами дослідження* стали:

1. Теоретичні: аналіз філософської, психолого-педагогічної, соціально-педагогічної вітчизняної та зарубіжної літератури з проблеми дослідження, метод теоретичного аналізу та синтезу наявного педагогічного досвіду позашкільних навчальних закладів щодо вирішення проблем виховання особистості, що дало змогу з’ясувати сучасний стан теорії та практики, підходи і напрями реалізації виховних можливостей позашкільних навчальних закладів, визначити методологічні та теоретичні основи досліджуваної проблеми, урахувати вітчизняний і зарубіжний досвід в обґрунтуванні педагогічних засад реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів.

2. Емпіричні: діагностичні (анкетування, тестування учнів, педагогів позашкільного навчального закладу, бесіди, інтерв'ю, ситуації вибору), прогностичні (моделювання, проектування), якісний аналіз їх результатів.

Базою дослідження на різних його етапах були Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді МОНмолодьспорту України, Український державний центр позашкільної освіти МОНмолодьспорту України, Київський Палац дітей та юнацтва, Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості, Сумський обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю, Центр науково-технічної творчості молоді "Сфера" Оболонського району м. Києва, Дитячий оздоровчо-екологічний центр Оболонського району м. Києва, Станція юних техніків – центр науково-технічної творчості молоді Дніпровського району м. Києва, Палац дитячої та юнацької творчості Солом'янського району м. Києва, Центр творчості дітей та юнацтва "Шевченківець" м. Києва, Центр позашкільної роботи Святошинського району м. Києва.

Наукова новизна дослідження полягає в наступному:

- уточнено сутність поняття "виховний потенціал позашкільного навчального закладу", визначено та обґрунтовано його компоненти, а саме: ціннісно-цільовий (можливості, обумовлені провідними принципами, соціальними функціями, освітніми та виховними завданнями позашкільної освіти); організаційний (можливості, що пов'язані з організаційними особливостями діяльності позашкільних навчальних закладів); можливості змісту, форм і методів позашкільної освіти;
- визначено та обґрунтовано педагогічні засади реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів, зокрема: теоретичні основи діяльності позашкільних навчальних закладів; мета реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів; принципи реалізації виховного потенціалу; прогнозований результат, критерії ефективності (рівень закладу, рівень особистості учня); умови реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів;
- подальшого розвитку набуло обґрунтування навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що обґрунтовано (певною мірою) суттєвий виховний потенціал позашкільних навчальних закладів і такі теоретично значущі результати:

- теоретично обґрунтовано сутність соціально-виховного середовища позашкільного навчального закладу як компонента його виховного потенціалу;
- визначено критерії, критеріальні показники, типологію й умови виховання соціально компетентної особистості в позашкільних навчальних закладах.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування його положень, висновків та рекомендацій у навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів з метою оптимізації їх виховних можливостей. Матеріали дослідження можуть бути використані в ході розроблення спеціальних курсів з питань виховання особистості, зокрема, у позашкільних навчальних закладах, для педагогічних вузів, інститутів післядипломної педагогічної освіти, методичних об'єднань у позашкільних, загальноосвітніх навчальних закладах.

Соціальне значення дослідження полягає в наголошенні на суспільній значущості виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів; актуалізації проблеми реалізації виховного потенціалу цих установ у контексті положень Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, проект якої було схвалено на III Всеукраїнському з'їзді працівників освіти (28 жовтня 2011 р.).

Основні результати дослідження подано в цій монографії. Її авторами стали: О. В. Литовченко (вступ; параграф 1.1; розділ II; розділ III; висновки); Л. І. Ковбасенко (параграф 1.2); В. В. Вербицький (параграф 1.3); Т. М. Крекотіна, Н. В. Перепелиця (параграф 4.1); Л. В. Тихенко (параграф 4. 2); Л. М. Бондар, Н. Ю. Сидоренко (параграф 4.3); О. М. Крот (параграф 4.4; додаток 3); Г. Г. Ковганич, В. І. Кириченко (параграф 4.5); О. П. Липецький (параграф 4.6); О. В. Салтикова (параграф 4.7, додаток 5); А. С. Герасімова (додаток 1); Н. М. Петлицька (додаток 2); Г. М. Морміль (додаток 3); Н. О. Іллюк, О. М. Журова (додаток 4); І. І. Тихонова, С. В. Тарасюк (додаток 6).

Автори висловлюють вдячність усім, хто брав участь у дослідженні.

В основу теоретичної позиції авторів покладено основні положення Програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні (автор концептуальних засад – академік І. Д. Бех).

У монографії використано матеріали міжнародних проектів: Досуг end неформальное образование / Ред.-сост. Рене Кларийс. – Прага, 2008. – 407 с.; Актуальные направления развития внешкольного (дополнительного) образования детей в странах Восточной Европы [Текст]: обзор по Беларуси, Казахстану, России, Украине / под ред. А. В. Золотаревой. – Прага-Ярославль: EAICY–ЯГПУ, 2010. – 138 с.

Не заперечуючи значення відповідного дослідження, водночас необхідно визнати: проблема виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів є складною, такою, що передбачає широкий вибір варіантів критеріїв оцінки результату виховання, пріоритетних підходів до наукового аналізу чинників і фактів, тому вимагає подальшого дослідження. Зокрема, актуальними є питання можливостей позашкільних навчальних закладів як інституту виховання національних цінностей дітей та учнівської молоді, патріотичних почуттів, громадянської відповідальності тощо. Водночас, в умовах глобалізації постає проблема виховання свідомої особистості, громадянина, патріота своєї держави; екологічно свідомої особистості, готової бути відповідальним за власні дії; особистості, здатної до міжкультурної взаємодії на основі принципів толерантності. Актуальною проблемою залишається виховання цінності праці у дітей та учнівської молоді, виховання потреби навчатися впродовж життя тощо. Зважаючи на актуальність, соціальну значущість проблеми, зазначені та інші важливі аспекти виховного потенціалу позашкільного навчального закладу як соціального інституту мають стати предметом аналізу науково-педагогічних досліджень.

Усвідомлюємо, що вирішення окреслених завдань передбачає насамперед збереження та розвиток мережі позашкільних навчальних закладів, підвищення соціального статусу та соціальної захищеності педагогічних працівників, створення гідних матеріально-технічних та інших умов для ефективного розвитку позашкільної освіти.

РОЗДІЛ І
Позашкільна освіта України

1.1. Розвиток позашкільної освіти в контексті сучасних освітніх тенденцій (в Україні та зарубіжжі)

Освіта України розвивається в контексті світових тенденцій.

На сучасному етапі створюються нові орієнтири в системі освіти, зумовлені з одного боку, соціально-політичними, економічними, соціокультурними змінами на національному та світовому рівнях, з іншого, – відповідним розумінням пріоритетних завдань сучасної освіти, що складаються у сфері науково-педагогічних знань. Це визначає зміни всіх освітніх сфер, зокрема позашкільної освіти України.

Тому в контексті проблеми виховного потенціалу доцільним є огляд **тенденцій розвитку світового освітнього процесу.**

Насамперед необхідно розглядати загалом підвищення значення освіти людини в сучасному світовому просторі та відповідно науково-педагогічному дискурсі, що пов'язано з розвитком нового типу суспільства — постіндустріального[2]. Підкреслюючи аспект значення здобуття знань за допомогою різних форм систематичної освіти, П. Дрюкер говорить про "суспільство знань", Ж. Делор – про "суспільство освіти", Х. Байнхауер і Є. Шмакке – про "епоху освіти" [12, *203*].

Розглядаючи тенденції сучасного науково-освітнього дискурсу в контексті проблеми соціального виховання, Т. О. Ромм говорить про те, що сучасна освіта сприймається як фактор соціальної мобільності (В. І. Гінецінський), засіб трансляції культури, що забезпечує як адаптацію людини до умов соціуму, так і розвиток її суб'єктності (В. А. Сластенін, І. Ф. Ісаєв, А. І. Міщенко, Є. Н. Шиянов), інститут соціальної стабілізації суспільства тощо [12, *203*]. Таким чином, реалізація цих функцій пов'язується автором із привнесенням до педагогічного процесу змісту, що сприяє соціалізації людини.

Водночас, аналізуючи світові освітні тенденції, можна говорити про *посилення гуманістичної спрямованості освіти,* що необхідно пояснити сучасним філософським розумінням людини як не лише того, ким вона вже

---

[2] Поняття «постіндустріальне суспільство» (Д. Рисмен, Д. Белл), що виникло в США у 1950-1960 рр., пов'язувалося з раціоналістиним трактуванням лінійного прогресу, економічного зростання, що здійснювалося на основі технічного прогресу. Із 1970 рр. та особливо 1980-1990 рр. це поняття розглядається як якісно нова сходинка розвитку всього людства (О. Тоффлер, М. Понятовський, І. Масуда, М. Кастельс та інші). Постіндустріальне суспільство називають по-різному: «інформаційним» (Д. Ліон), «електронним» (М. Морісіма), «цивілізацією третьої хвилі» (О. Тоффлер), «суспільством ризику» (У. Бек), «інформаційною епохою» (М. Кастельс) тощо.

є, а й того, ким вона себе робить і усвідомлює. Відбувається перенесення акценту на проблему самоцінності особистості, становлення самосвідомості особистості, створення умов для її самореалізації [7; 12]. Утім, необхідно зауважити: суттєвим чинником у вирішенні проголошених завдань, зокрема в Україні, є об'єктивні соціокультурні умови, що іноді утруднюють ціннісне самовизначення особистості, самореалізацію людини в межах моральних принципів тощо.

У монографії А. В. Золотарьової, присвяченій аналізу додаткової освіти дітей як фактора розвитку регіональної системи освіти, зокрема, розглядаються такі освітні тенденції:

- *інтеграція освіти* (інтеграція сучасної Європи призводить до все більшої інтеграції освіти. Болонський процес нині орієнтований не лише на сферу вищої освіти; інтеграційні процеси стосуються й систем неформальної освіти Європейських країн). (У цьому контексті актуалізується соціальна роль освіти, як інституту, що повинна забезпечити збереження національної ідентичності громадян України, і, водночас, підготувати їх до самореалізації в багатокультурному сучасному світі – О. Л.);
- *посилення гуманістичної спрямованості освіти;*
- *пріоритет гуманітарної сфери знань* (основні результати гуманітарної освіти розглядаються як засвоєння учнями знань про цінності та формування в них критеріїв оцінки різноманітних явищ дійсності, зокрема самих себе);
- *демократизація освіти;*
- *її інтернаціоналізація;*
- *індивідуалізація та диференціація в освіті* (наприклад, у Великій Британії у кожного учня старшої школи є певний навчальний план, що містить дисципліни гуманітарного, природничо-наукового та змішаного напрямів. У Франції значне поглиблення диференціації відбувається в старших класах ліцеїв на численних секціях із спеціалізацією за різними сферами знань тощо);
- *комп'ютеризація, інтернетизація освіти*, широке застосування інформаційних і комп'ютерних технологій в освітньому процесі тощо;
- *орієнтація на багатопрофільність і альтернативність освіти* (створення навчальних закладів нового типу, спеціальних закладів для дітей, які погано адаптуються до навчання, обдарованих дітей, дітей із особливими потребами[3].

Саме такі категорії дітей знаходяться в полі підвищеної уваги щодо створення освітніх можливостей) [7, *10-11*].

З огляду на останню тезу необхідно констатувати зміну ставлення громадськості до осіб із особливими потребами, що зумовило зміну старої парадигми "повноцінна більшість – неповноцінна меншість" на нову –

[3] Термін «діти з особливими потребами», який відповідає міжнародному терміну «children with special needs», використовується для позначення дітей із порушеннями психофізичного розвитку, у тому числі дітей з інвалідністю; акцентує увагу на необхідності забезпечення додаткової підтримки в навчанні дітей цієї категорії (на відміну від терміну «інвалід»).

“єдине суспільство, що включає людей із різними проблемами”. Це вплинуло на розвиток сучасних теоретичних підходів і педагогічних практик у освітньому полі різних країн, що відображають практику навчання й виховання “аномальних людей”. У Франції, Швейцарії отримала розвиток педагогічна та соціокультурна анімація (Р. Торайя, Г. Амман). У Німеччині активно розробляються такі напрями педагогічної діяльності, як “педагогіка наркотиків” (Н. Віланд), “педагогіка дозвілля” (Е. Греслер), “відкрита робота з молоддю” (К. Мюллер, В. Толе та інші) [12, *201*].

Можемо говорити про увагу до впровадження *інклюзивної моделі освіти* в європейських країнах, Канаді, зокрема, в Україні, що передбачає створення нормативної бази, внесення змін до нормативних актів у сфері освіти, дотримання відповідних організаційно-педагогічних і методичних умов тощо стосовно забезпечення рівних прав здобуття освіти дітьми з особливими потребами.

На сьогодні в Україні розробляються нормативні основи інклюзивного навчання, діють експериментальні загальноосвітні навчальні заклади, що впроваджують інклюзивну модель освіти; успішно працюють за принципами інклюзивного навчання позашкільні навчальні заклади. Наприклад, широко відомий в Україні досвід Білоцерківського оздоровчого центру “Шанс” і його успішна співпраця з Комунальним закладом Київської обласної ради “Центр творчості дітей та юнацтва Київщини” з реалізації цільового проекту “Кроки до успіху” для дітей з особливими потребами, зокрема, хворих на ДЦП; досвід Дитячого оздоровчо-екологічного центру Оболонського району м. Києва, Центру дитячої та юнацької творчості Солом’янського району м. Києва з організації освіти дітей з особливими потребами тощо.

Щодо *підтримки та розвитку обдарованих дітей*, у багатьох країнах роботі з ними, зокрема, інтелектуально обдарованими, приділяється особлива увага. Наприклад, у Британії діє Британська національна школа обдарованих дітей, у США – Американська асоціація обдарованих дітей тощо; діють міжнародні організації, функції яких полягають у координації роботи з вивчення, освіти, розвитку обдарованих дітей (Міжнародна асоціація з обдарованих і талановитих дітей та інші).

В Україні розвивається мережа ліцеїв, гімназій, загальноосвітніх навчальних закладів різних типів, позашкільних навчальних закладів, де створюються умови для розвитку здібностей і обдарувань дітей та молоді. Особливу роль у цьому відіграють саме позашкільні навчальні заклади, що створюють оптимальні умови для реалізації особистості в обраному виді діяльності, здобуття допрофесійної підготовки та початкових професійних знань.

Важливі завдання щодо пошуку й підтримки обдарованих, здібних до наукової діяльності учнів, школярів, студентів виконує Мала академія наук України – загальнодержавний науково-громадський проект, метою реалізації якого є залучення учнівської молоді до науково-дослідницької діяльності, включення талановитих дітей із різних регіонів країни в потужне інтелектуально-інформаційне поле провідних вищих навчальних закладів і наукових установ тощо.

Процеси *інтеграції освітніх систем* зумовлюють нові можливості їхнього розвитку на основі збереження традицій і запозичення кращого досвіду зарубіжних країн. Система позашкільної освіти України розвивається в контексті загальних тенденцій розвитку установ неформальної освіти європейських країн. Цьому сприяють спільні проекти, міжнародні програми, актуальні заходи тощо.

Участь у діяльності *Європейської асоціації установ вільного часу дітей і молоді (EAICY)*, створеної в 1991 р., є однією з форм міжнародних контактів закладів системи позашкільної освіти. Асоціація виходить з ідей демократії та гуманізму, сформульованих у Конвенції про права дитини, є добровільною міжнародною громадою, відкритою для всіх установ вільного часу дітей і молоді незалежно від їх політичної, громадської, релігійної або іншої орієнтації, якщо вони підтримують її цілі.

Власні цілі Асоціація вбачає в тому, щоб сприяти здоровому, всебічному розвиткові дітей і молоді шляхом створення, підтримки та координації програм вільного часу у важливі або кризові періоди їхнього життя. Вона стимулює, розвиває, організує безпосередні, двосторонні та багатосторонні контакти між дітьми і молоддю в період канікул, а також підтримує інші форми співробітництва. Асоціація також організує та підтримує двосторонні і багатосторонні зустрічі професіоналів і добровольців, які працюють з дітьми і молоддю; розвиває інформаційну, навчальну та дослідницьку діяльність із проблем, якими займаються установи вільного часу дітей і молоді. Членами асоціації є центри по роботі з дітьми та молоддю Франції, Італії, Німеччини, Нідерландів, Чехії, Польщі, Португалії та інших європейських країн. До асоціації вступила низка позашкільних закладів держав – колишніх республік Радянського Союзу: Росія, Україна, Білорусь, Молдова та ін.

Одним із засновників асоціації як представник України виступив Київський Палац дітей та юнацтва; із 2007 р. колективним членом цієї організації стала Асоціація позашкільних навчальних закладів України.

Розумінню специфіки власне української системи позашкільної освіти сприятиме аналіз матеріалів стосовно **розвитку систем неформальної освіти європейських країн**, що дає змогу визначити певні особливості.

По-перше, суттєва різноманітність, відмінність концепцій і конкретних соціально-економічних умов розвитку систем неформальної освіти різних країн, що не заперечує схожості їхніх цілей і пріоритетів діяльності; підвищення уваги до установ неформальної освіти як центрів розвитку, виховання, соціальної підтримки дітей та молоді, що мають державне значення.

Зазначимо, що редактор і упорядник книги “Досуг end неформальное образование” Рене Кларийс, ексголова Європейської асоціації установ вільного часу (EAICY), акцентує на суттєвих відмінностях систем неформальної освіти різних країн, проте зазначає: “Чи є проблемою те, що так багато європейських країн мають власну систему, визначення, реалізацію і філософію неформальної освіти? Наш досвід показує, що жодною мірою.... саме завдяки відмінностям стає можливим вчитися один у одного. Якби система НФО була однаковою у всіх країнах (гроші, мета, методи,

викладачі, реалізація, увага з боку політиків і т. д.), то життя неформальної освіти б було нудним" [3].

Водночас Рене Кларийс підкреслює, що установи неформальної освіти переважно мають однакову мету діяльності: ключовими словами для неформальної освіти є "компетенції" та "навики". Прикладами навиків неформальної освіти, на думку Кларийса, є лідерство, спілкування, вивчення мов, активне слухання, планування, робота в команді, емпатія, засвоєння соціальних ролей, вирішення конфліктів, критичне мислення, самосвідомість і усвідомлення оточуючих, дисципліна, відповідальність, емоційний розвиток, сприйнятливість. Ці навики знаходять застосування в конкретних поведінкових актах, у ціннісних установках, таких як пошана, толерантність, відчуття колективу, відповідальність, автономність, упевненість і самоповага, неагресивна поведінка, відчуття приналежності, широта поглядів [3].

По-друге, наявність небезпек, пов'язаних із змінами соціально-економічних умов розвитку держав, зокрема, зі зростанням ролі ринкових відносин. "У Європі суспільна сфера все більше сприймається крізь призму ринкових відносин. Не тільки комерційна сфера, а й такі некомерційні сфери, як охорона здоров'я, освіта, спорт і установи вільного часу все частіше регулюються ринковими стратегіями, вигідністю інвестування, прибутковістю і т.д. Це означає, що директор школи, театру, лікарні, музею або палацу дітей стикається з необхідністю діяти як бізнесмен. Він одержує все менше субсидій і вимушений або заробляти гроші, або шукати спонсорів. Через декілька років очікується, що він зможе заробляти значну частину необхідних для установи грошей, а якщо цього не відбувається, то установа перестає бути суб'єктом ринку, інтерес до неї згасає, постає необхідність повного або часткового закриття, – зазначає Рене Кларийс. – Через політико-економічну ситуацію, що змінюється, уряди віддають перевагу вкладенням іншого роду. Вони хочуть будувати дороги, мости, аеропорти. Інвестування в дітей для деяких політиків є менш ефективним, оскільки вони повинні наочно продемонструвати виборцям результати своєї діяльності. Продемонструвати ж ефективність вкладень у нове покоління дітей неможливо в чотирирічний період" [3].

Автор наголошує на негативних наслідках відмови держави від "інвестування в дітей", зокрема: "У Нідерландах суспільство вже зіткнулося з наслідками подібної ідеї. Наприклад, субсидування шкіл було знижено. Директори почали шукати комерційні можливості, і знайшли підтримку з боку кондитерської промисловості та фірми Макдональдс. У холах шкіл з'явилися їхні кіоски. Здорова їжа зникла зі шкільного раціону. Сьогодні, після декількох років, лікарі скаржаться на поширення серед дітей ожиріння, і для регулювання ваги дітей розробляється спеціальна оздоровча програма. Природно, що вартість таких програм у багато разів перевищує ту суму, яку вдалося заощадити на зниженні шкільних субсидій..." [3].

По-третє, представники неформальної освіти європейських країн стосовно саме пріоритетів зазначають важливість виховання особистості, здатної до успішної самореалізації в суспільстві, ефективної міжкультурної

взаємодії на основі принципів толерантності та взаєморозуміння, наголошують на розвиткові соціально значущих якостей особистості[4].

Наприклад, метою всіх проектів неформальної освіти **Вірменії** є сприяння розвитку та соціалізації дітей і молоді, а також їхній захист від існуючих негативних тенденцій і явищ, таких як наркоманія, алкоголізм, трафікінг (торгівля людьми). На сучасному етапі розвитку центри для молоді, "Айордац тнер" (центри розвитку дітей та молоді), спортивні клуби та школи мистецтв у великих містах і регіональних центрах країни є сформованими та координованими інститутами, що забезпечують неформальну освіту (НФО) для дітей.

Окрім інших різноманітних видів діяльності, значна увага надається превентивним заходам, а також залученню до НФО дітей із особливими потребами. Наприклад, проект "Відкрий двері для всіх" спрямований на усунення дискримінації дітей і підлітків з особливими потребами, пов'язаними з психічною та фізичною інвалідністю, а також дітей-сиріт або дітей, чиї батьки є інвалідами, дітей із бідних сімей тощо. Цей проект реалізується неформальною організацією "Міст Надії". Зазвичай діти цих цільових груп ізольовані від однолітків, не мають змоги спілкуватися з ними, ходити на екскурсії, брати участь у різних заходах, унаслідок чого виростають зовсім не підготовленими до дорослого життя. Різні тренінги при центрах розвитку дітей допомагають стати впевненими в собі, отримати елементарні знання й навички, що сприяють спілкуванню й інтеграції дітей. Уроки з розвитку мовлення (робота з логопедом), а також навичок життя, фізіотерапія й терапія через малювання, ліплення, вишивання, музику, танці й активні ігри розвивають у них здатність спілкуватися з однолітками, брати участь у групових іграх, дружити, формують почуття приналежності до суспільства.

Для позначення процесу неформальної освіти в **Грузії** використовується термін "позашкільна освіта", що має на увазі задоволення інтелектуальних і творчих інтересів дітей у вільний від шкільних занять час; бажання отримати додаткові знання з певної дисципліни або ж поглибити їх; навчитися самим здобувати й аналізувати інформацію; ставити конкретну мету, планомірно та цілеспрямовано до неї прагнути.

На сьогодні в усіх регіонах Грузії, великих містах і населених пунктах плідно діють сучасні установи різних профілів. Створюються цільові спеціальні програми у сфері охорони здоров'я й освіти для соціально незабезпечених сімей. Відкрито реабілітаційні центри для дітей, позбавлених батьківської опіки, розширюється мережа дитячих ігрових і спортивних майданчиків за місцем проживання в мікрорайонах. У літній період у різних регіонах Грузії функціонують молодіжні табори "Патріоти" тощо.

Особлива й серйозна увага приділяється питанню соціальної адаптації дітей і підлітків, здійсненню інклюзивно-індивідуальних проектів тощо. Інтерес до цього сектору можна пояснити й тим, що в пошуках нових шля-

[4] Наступні приклади ключових аспектів неформальної освіти у європейських країнах подано за матеріалами: Досуг end неформальное образование / Ред.-сост. Рене Кларийс. – Прага, 2008. – 407 с.

хів своєї діяльності та процесі переходу до нових форм розвитку вся їхня робота заснована на принципах гуманізму, толерантності, демократії та захисту прав дітей.

Одним із підтверджень успішності й ефективності позашкільної освіти є та обставина, що молоде покоління, зайняте в цій структурі, більш комунікабельне, має широкі знання й навички самостійної роботи, що є гарантією більш успішного, забезпеченого й цікавого життя. Відповідно до наявної інформації, підлітки, які здобули додаткову освіту в позашкільних установах, практично не належать до "групи ризику", тобто до числа неповнолітніх правопорушників, не залучалися до кримінальної відповідальності.

Відновлення незалежності **Латвії** в 1991 р. внесло суттєві зміни до багатьох сфер життя, у тому числі й системи освіти, що істотно вплинуло на громадське життя, адже змінилися політичні й соціально-економічні умови, відбулася переоцінка цінностей. Замість централізованої та керованої директивами сфери освіти потрібно було створювати нову політику й систему освіти в Латвії, яка, незважаючи на значні зміни, залишилася цілісною.

Цілі освіти за інтересами сучасної Латвії є такими:

- розвивати здібності й таланти дітей і юнацтва;
- забезпечити можливості творчого самовираження й розвитку власної індивідуальності;
- забезпечити можливості змістовного й корисного проведення вільного часу;
- сприяти розвиткові громадянської та національної ідентичності;
- сприяти превентивній роботі для запобігання негативних тенденцій серед молоді;
- забезпечити здобуття додаткової освіти, необхідної для практичної діяльності й життя.

Неформальне виховання дітей і молоді **Литви** – це цілеспрямована діяльність, що, розвиваючи особистісні, соціальні й освітні компетенції молодої людини, допомагає виховати свідому особистість, здатну відповідально й творчо вирішувати проблеми, а також брати активну участь у житті суспільства.

Неформальне виховання компенсує здобуття дітьми та молоддю важливого практичного досвіду, чого не можуть забезпечити шкільні заняття. Використовуючи методи неформального виховання під час перебування в літніх таборах, проведення тематичних занять, здійснення молодіжних проектів створюються ситуації, у яких можна випробувати себе. У такий спосіб розкриваються й виховуються особисті якості, а також навички поведінки й спілкування молодих людей.

У 2008 р. вперше в Центрі дітей і молоді Литви було відкрито "Академію успіху" для дітей 7-14 років і молоді – спеціальний експериментальний гурток, діяльність якого була орієнтована не в одному напрямі (танці, музика або драматичне мистецтво), а в декількох. "Академія успіху" – пілотний проект у сфері неформального виховання, комплекс різних занять, у якому сполучається безліч цікавих для молоді занять. Учителі неформаль-

ного виховання, керівники гуртків спрямовують дітей не стільки на досягнення результату (наприклад, бездоганне виконання танцю), скільки на сам процес, під час якого розкривається хоробрість, довіра до ближнього, талант спілкування та інші важливі якості.

Неформальне виховання Литви є важливим засобом у вирішенні проблем дітей і молоді як у родині, так у суспільстві. У країні відомо багато випадків, коли вихованці дитячих будинків, залишені на волю долі, завдяки вказаним методам виховання змогли досягти успіху, позбутися різних залежностей і успішно побудувати своє подальше життя.

Система позашкільної освіти та виховання є частиною неформальної освіти, що знайшла широке застосування в освітньому середовищі **Польщі.** Незважаючи на те, що сам термін "позашкільна освіта" не так широко розповсюджений у освітньому середовищі країни, він поступово входить до повсякденної термінології.

У Польщі існує 142 центри неформальної освіти (дані 2008 р.), що належать до Національної ради позашкільного освіти (Krajowa Rada Placywek Wychowania Pozaszkolnego), 42 організації належать до Польської асоціації позашкільної освіти (Polskie Stowarzyszenie Wychowania Pozaszkolnego). Неформальна освіта дає дітям унікальну можливість розкрити й розвинути свої таланти та здібності, формує навички й уміння, забезпечує потреби особистості у творчій самореалізації, а також інтелектуальному, духовному, фізичному розвиткові відповідно до здібностей, талантів і стану здоров'я дитини.

У **Чеській Республіці** "Концепцією державної політики у сфері роботи з дітьми та молоддю на період 2007-2013 рр." офіційно визначено поняття "формальна освіта", "неформальна освіта" й "інформальне навчання дітей і молоді". *Формальна освіта* передбачає такий спосіб організації навчального процесу, за якого учень або студент здобуває знання у школі чи шкільних організаціях, і який завжди веде до досягнення певного рівня освіти, підтвердженого сертифікатом (табелем, дипломом тощо). До формальної освіти відноситься й заочна. *Неформальна освіта* здійснюється поза формальною системою освіти. Ідеться про організований навчально-виховний процес поза межами встановленої офіційної шкільної системи, що пропонує зацікавленим особам свідомий розвиток життєвого досвіду, здобуття знань і навичок, заснованих на цілісній системі цінностей. Таке навчання є, як правило, добровільним; його організаторами виступають об'єднання дітей і молоді, шкільні організації освіти за інтересами – у першу чергу, центри вільного часу, освітні агентства, клуби, організації культури тощо. *Інформальне навчання* – це процес одержання знань, освоєння навичок і позицій зі щоденного досвіду, ЗМІ, навколишнього середовища, контактів. На відміну від формальної або неформальної освіти, воно неорганізоване, несистемне й інституційно некоординоване.

Метою державної політики у сфері неформальної освіти Чехії є підтримка навчання протягом усього життя як одного з факторів конкурентоспроможності країни. Актуальним питанням є визнання результатів неформального навчання. Відповідно створюються національні й міжнародні інструменти для визнання результатів усіх форм навчання. На європей-

ському рівні діє Паспорт молоді – офіційний сертифікат, який засвідчує участь молодої людини в міжнародних освітніх заходах, де вона розширювала певні свої знання. Паспорт молоді є першим офіційним документом, що діє на території всього Євросоюзу і підтверджує результати неформальної освіти *(http: //www.neformalnivzdelavani.cz/images/Youthpass.doc)*.

У 2007 р. уряд **Словаччини** схвалив "Концепцію навчання протягом всього життя", логічною складовою якої є також неформальне навчання. Закон із підтримки роботи з молоддю розглядає неформальне навчання як додаткове навчання молодих людей, що забезпечує знання, досвід, уміння й навички, яке організоване спеціалізованим суб'єктом у конкретній галузі з використанням специфічних методів. Положення цього закону перераховують також обов'язки та сфери діяльності міністерств, а також місцевих і регіональних органів управління.

Регулярні заняття за інтересами у вільний від занять час здійснюються громадськими організаціями, церквою або приватними центрами дозвілля, заснованими в кожному районному місті Словаччини. Клубні заняття, регулярні зустрічі, літні табори, навчальні курси, культурні, соціальні та інші заходи здійснюються різними неурядовими організаціями, що працюють на місцевому, регіональному або республіканському рівнях. Школи й неформальні групи молоді також активно почали підключатися до реалізації різних видів діяльності в рамках неформального навчання.

Організації неформальної освіти **Болгарії** пропонують широкий спектр можливостей для розкриття, стимулювання й розвитку талантів дітей, поповнення знань, розвитку вмінь, формування здібностей, соціалізації й інтеграції дітей з особливими потребами, соціальними проблемами. Дітям надається можливість для особистісного розкриття, творчого розвитку, а також підтримка в професійному самовизначенні, формуються навички для навчання протягом життя.

Суттєвими в межах проблеми є міжнародні проекти НФО Болгарії. Наприклад, у 2007 р. у країні було оголошено Національну кампанію за толерантність "Я допомагаю світові стати кращим". Понад 350 000 учасників із Болгарії та інших країн взяли в ній активну участь. Основна мета кампанії – нагадати, що Болгарія, як частина європейського різноманіття, дорожить цінностями й цілями європейської єдності. Однією з найбільш важливих цінностей є толерантність, завдяки якій культурне різноманіття країни було перетворено на джерело духовного багатства та єдності. Цілей кампанії було досягнуто завдяки діяльності організацій неформальної освіти; учасники кампанії вкотре довели, що толерантність має глибоке коріння в болгарській народній психології та є однією з основних цінностей суспільства.

На сучасному етапі, за свідченням фахівців, уперше за тривалий час влада **Німеччини** виявила непідробну зацікавленість проблемою неформальної освіти та розвитку учнів і спрямувала освітню політику на допомогу й підтримку цієї галузі. Школи країни, тісно співпрацюючи з неформальними освітніми установами, пропонують великий спектр різноманітної діяльності, спрямованої на одержання життєвого досвіду, набуття нових знань, умінь і навичок, що допомагають учням виявити себе й випробувати власні сили.

Різноманітні асоціації, релігійні співтовариства, молодіжні організації та групи за інтересами є незалежними установами, діяльність яких спрямована на всебічний розвиток особистості дитини. Ці організації пропонують широкий спектр можливостей здобуття неформальної освіти.

Становлення неформальної освіти в **Італії** відбувалося поступово. У 50-70-х рр. XX ст. за фінансової підтримки держави й ідеологічного впливу церкви було закладено основу для створення неформальної освіти, побудованої на ідеях допомоги та взаєморозуміння. У 70-80 рр. в Італії вибухнула потужна соціально-економічна криза, що вплинула на всі сфери життя суспільства, проте в 1980-2000 рр. система неформальної освіти здійснила значний ривок у своєму розвиткові.

На сучасному етапі взаємодія культур, безперервний розвиток, співробітництво та комунікація є основними елементами діяльності неформальної освіти цієї країни.

Основним напрямом діяльності системи неформальної освіти **Іспанії** є надання знань і навичок через навчання дітей і молоді у вільний час, віддаючи перевагу роботі в групах з метою формування соціальних навичок і кращого розуміння оточення. Метою неформальної освіти залишається навчання дітей і молоді почуватися вільними, упевненими та відповідальними громадянами своєї країни, здатними аналізувати й проявляти власні ініціативи.

Послуги з надання неформальної освіти після занять у школі в основному пропонуються школами, організаціями, культурними та спортивними клубами, а також приватним сектором. На сучасному етапі цей вид навчання не лише доповнює формальну освіту (забезпечуючи навчання мовам, образотворчому мистецтву, різним видам спорту тощо), а й сприяє розвиткові цінностей, надзвичайно важливих для особистісного зростання дітей і молоді.

Особливості неформальної освіти в **Нідерландах** зумовлені історією країни. Традиційно організації для дітей і молоді перебували в межах конфесійного розподілу. Дозвілля дітей і молоді в Нідерландах історично є турботою батьків; іноді органи місцевого управління надають підтримку приватним ініціативам у вигляді субсидій. Місцева влада особливо зацікавлена в проектах превентивного характеру, а також спрямованих на (або в тому числі) проблемних дітей. Оскільки організація дозвілля здійснюється на місцевому рівні, то найчастіше силами волонтерів із числа жителів міста або району.

На сьогодні спеціалізовані організації Нідерландів, завданням яких є турбота про дітей після школи, можна розділити на дві групи:

1) позашкільні клуби, що відкриті для дітей з 5 до 12 років. Такі клуби, як і денні центри (для дітей до 5 років), є повністю приватними організаціями. Суть їхньої діяльності – “турбота про дітей у той час, коли їхні батьки на роботі”;

2) розширені школи (мають інші назви, наприклад, “суспільні школи”), почали створюватися з 1996 року. У будівлі власне школи знаходяться інші організації – денні центри, дитячі установи охорони здоров’я, бібліотеки тощо. Перевагою для дитини і, безумовно, батьків є те, що всі потенційно

необхідні організації перебувають під одним дахом. Однак, найбільш значимим недоліком є те, що (фізично) відділеного "третього середовища" більше не існує.

У **Португалії** поняття "позашкільні заняття" означає діяльність після шкільних уроків: спорт, прогулянки, семінари (гуртки), естетична освіта, інформатика. Сучасне покоління підготовлених професіоналів Португалії використовує термін "НФО".

За допомогою засобів неформального навчання багато молодіжних організацій працюють, щоб допомогти неблагонадійній молоді знайти своє майбутнє, повне надії, упевненості у власних силах і можливостях його реалізації. Політики визнають і підтримують зростаючу роль молодіжних організацій у пропаганді соціальних потреб молоді. Перш за все такі організації спонукують і дають можливість молодим людям відігравати активну роль у житті свого суспільства.

Першочергове завдання організацій НФО Португалії полягає в тому, щоб надати дітям можливість експериментувати, одержувати досвід, взаємодіяти з однолітками та при цьому розвиватися. Такі програми НФО, як європейська програма "Молодь у дії" ("Eигорean Youth in Action Programmes") сприяють активній участі молоді у сфері добровільної діяльності, здобуванні навичок, досвіду і розвиткові особистісних якостей.

На думку фахівців, НФО Португалії сприяє:

- розвитку свідомості та вмінню діяти в колективі;
- формуванню й/або зміні уявлення про навколишній світ;
- підготовці людей до життя і його труднощів (не лише професійні навички);
- набуттю власного життєвого досвіду тощо.

Поданий аналіз дає змогу зробити таке узагальнення: відмінність концепцій і соціально-економічних умов розвитку систем неформальної освіти в європейських країнах, по-перше, зумовлює відмінності змісту, форм і технологій освіти; по-друге, не заперечує подібності цілей установ неформальної освіти Європи, у яких помітним є акцент на створенні умов для освіти, виховання, соціального становлення особистості, здатної до самореалізації та міжкультурної взаємодії.

У проекті Європейської асоціації установ вільного часу дітей і молоді (EAICY) "Актуальные направления развития внешкольного (дополнительного) образования детей в странах Восточной Европы. Обзор по Беларуси, Казахстану, России, Украине" (2010), окрім іншого, суттєвими є акценти на соціальних якостях, уміннях, вихованні соціальних цінностей особистості, розвиткові здатності до міжкультурної взаємодії, що є метою розвитку установ неформальної освіти Росії, Білорусі, Казахстану й України.

Зокрема, матеріали, що розкривають особливості позашкільного виховання й навчання в **Білорусі**, підкреслюють: "Позашкільна установа "навчає" сучасній соціальній і культурній практиці, актуалізує та продовжує розвиток культурних традицій свого народу, навчає міжкультурним комунікаціям, допомагає набути особистісні смисли у найбільш важливих суспільних цінностях" [1].

Аналіз статті, присвяченої актуальним напрямам розвитку додаткової освіти дітей у **Росії,** дає змогу зробити висновки про актуальність соціально-педагогічних функцій, що реалізуються нині в системі додаткової освіти дітей (функції соціальної підтримки, оздоровлення, соціальної адаптації, культурно-дозвіллєвої тощо). Окрім того, автори акцентують на одному з сучасних варіантів соціально-педагогічної діяльності установи додаткової освіти (УДО) – організації різних видів соціальної творчості. "Необхідною умовою для формування готовності дітей до соціальної творчості є їхнє включення до перетворюючої діяльності, у процесі якої досягається соціальний результат, а разом з ним і виховний ефект – формуються певні якості особистості: здатність робити самостійний вибір, уміння організовувати себе та інших, власну справу. А. В. Золотарьова зазначає про актуальність у цьому контексті проектної діяльності старшокласників, результатом якої є певний продукт соціальної творчості: волонтерська акція, випуск газети, концерт, організація тематичного дня тощо" [1].

Матеріали книги стосовно **України** подають унікальний досвід і теоретичне обґрунтування системи позашкільної освіти нашої країни в сучасних соціально-економічних умовах. Наприклад, створення ресурсних центрів на базі Рівненського міського палацу дітей та молоді як складової унікальної моделі установи, що вирішує актуальні завдання профільної освіти, зумовлене логікою часу, наявністю змістових складових і готовністю позашкільної освіти до практичної реалізації нових адаптивних педагогічних моделей освітнього процесу.

Теоретичні аспекти щодо розвитку позашкільної освіти в Україні подано в матеріалах О. В. Биковської "Система внешкольного образования в Украине: состояние и усовершенствование содержания и методики". Зокрема, аналіз стану та методики здійснення навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах дав змогу авторові подати загальну характеристику позашкільної освіти в Україні; визначити одним із перспективних підходів стосовно позашкільної освіти компетентнісний підхід. Серед основних компетентностей, що становлять структуру компетентнісного підходу в позашкільній освіті, О. В. Биковська розглядає пізнавальну, практичну, творчу, соціальну компетентності [1].

Результати наукового **дослідження стану й прогнозування тенденцій**, обґрунтування й проектування практичних засобів досягнення суспільного консенсусу щодо реформування сфери освіти України в умовах "потужних глобалізаційних процесів, швидких змін умов життя, посилення конкурентних засад та утвердження дослідницько-інноваційного типу розвитку" тощо подано в низці документів, зокрема Білій книзі національної освіти України, підготовленій фахівцями Національної академії педагогічних наук України [2]. Зокрема, авторами книги проаналізовано світові тенденції суспільного розвитку, що здійснюють вплив на формування цілей освітніх систем, створення нових освітніх механізмів тощо; визначено основні вимоги стосовно реформування освітніх сфер. Серед основних акцентів науковців НАПН щодо загальної стратегії розвитку освіти України можна розглядати такі:

- людиноцентризм і демократизація освіти;

- інноваційна спрямованість змісту та технологій освіти;
- виховання моральної особистості, громадянина, ініціативного та відповідального працівника в освітньому й соціальному середовищах;
- збереження та розвиток здоров'я, забезпечення безпеки особистості через освіту;
- формування екологічної свідомості та поведінки;
- створення сприятливого розвивального навчально-виховного середовища;
- утвердження української мови в освіті; багатомовність як ознака освіченості;
- розвиток системи безперервної освіти;
- безперервний професійний розвиток і саморозвиток педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- державно-громадське управління розвитком освіти;
- інформатизація та комп'ютеризація освіти;
- психологічний супровід розвитку особистості в системі освіти тощо [2].

Напрями **державної політики в галузі виховання** визначають принципи гуманістичної педагогіки, сформульовані в законах України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", "Про дошкільну освіту", "Про позашкільну освіту", "Про професійно-технічну освіту", Національній Доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки тощо.

Зокрема, *Програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2004),* створена авторським колективом Інституту проблем виховання НАПН України під керівництвом академіка І. Д. Беха, метою виховання визначає "становлення громадянина України, патріота своєї країни, готового самовіддано розбудовувати її як суверенну, незалежну, демократичну, правову і соціальну державу, здатного виявляти національну гідність, орієнтуватися у своїх обов'язках і правах, цивілізовано відстоювати їх, сприяти громадянському миру і злагоді в суспільстві, поводитися компетентно, бути конкурентоспроможним, успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, носій культури" [9].

Основні положення програми становлять основу документа "*Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України"* (наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України №1243 від 31 жовтня 2011 р.), у якому наголошується на актуальності ідеї гармонійного поєднання інтересів учасників виховного процесу: вихованця, котрий прагне до вільного саморозвитку і збереження своєї індивідуальності; суспільства, зусилля якого спрямовуються на всебічний розвиток особистості; держави, зацікавленої в тому, щоб діти зростали громадянами-патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі.

Становлення **позашкільної освіти України** відбувалося протягом тривалого періоду, знаменувалося переходом від окремих гуртків і секцій, установ

позашкільного виховання кінця XIX - початку XX ст. до системи позашкільної освіти[5].

Сучасна система позашкільної освіти України склалася на основі історичного досвіду та пройшла певні етапи власного розвитку, що тісно пов'язані з історичними подіями в країні[6].

Таким чином, на основі, створеній у 20-30-і рр. XX ст., позашкільна освіта сформувалася в сучасну систему, що містить широку мережу позашкільних навчальних закладів, інших установ позашкільної освіти із власними принципами діяльності, завданнями, специфікою змісту, форм, методів і технологій та виконує важливі соціальні функції.

На сьогодні позашкільна освіта є невід'ємною складовою системи безперервної освіти, визначеної Конституцією України, законами України "Про освіту", "Про позашкільну освіту"; є соціальним інститутом виховання моральної, культурної особистості, свідомого громадянина.

Відповідно до статті 53 *Конституції України* (1996) держава забезпечує кожному громадянинові право на освіту, доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти тощо.

Закон України "Про освіту" (1991) визначає освіту як основу інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства та держави. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору. Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями та народами.

Стаття 38 згаданого закону визначає позашкільну освіту та виховання як частину структури освіти, що спрямовуються на розвиток здібностей, талантів дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні; наголошує на забезпеченні державою умов для здобуття учнями та молоддю позашкільної освіти. Стаття 39 присвячена переліку позашкільних навчальних закладів і основних умов їхньої діяльності [5].

Новий етап розвитку та модернізації позашкільної освіти України розпочався із прийняттям закону прямої дії – *Закону України "Про позашкільну освіту"* (2000), що визначає державну політику у сфері позашкільної освіти, її правові, соціально-економічні, а також організаційні, освітні та виховні засади. Статтею 1 закону визначено найбільш важливу термінологію,

---

[5] Термін «позашкільна освіта» увійшов до сучасного по¬нятійного апарату у XIX столітті. Водночас, на думку вчених, позашкіль¬на освіта має свою давню історію, що обумовлено багатогранністю змісту та форм її здійснення. Заслуговує на увагу науковий підхід О. В. Биковської, яка розглядає хронологічні етапи розвитку позашкільної освіти, починаючи з періоду до X ст. [8].

[6] Більш детально становлення системи позашкільної освіти в Україні подано в параграфі

зокрема категорії: “система позашкільної освіти”, “позашкільна освіта”, “позашкільний навчальний заклад”, “філії позашкільного навчального закладу”, “освітня діяльність позашкільного навчального закладу” тощо.

Загальні концептуальні положення стосовно змісту і форм позашкільної освіти, її організації та стратегії розвитку встановлюють Національна доктрина розвитку освіти, Концепція позашкільної освіти та виховання, Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI століття) тощо.

Положення про позашкільний навчальний заклад (2001, зі змінами відповідно до постанови Кабінету Міністрів України №769 від 27 серпня 2010 р.) подає перелік типів позашкільних навчальних закладів, організаційно-правові засади їхньої діяльності, нормативні засади фінансово-господарської діяльності та матеріально-технічної бази, міжнародного співробітництва позашкільних навчальних закладів тощо.

Розвиткові системи позашкільної освіти, зокрема позашкільних навчальних закладів, сприяє реалізація відповідних державних програм. Виконання постанови Кабінету Міністрів України від 28 березня 2002 р. №378 “*Про затвердження Програми розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002-2008 роки”* протягом 2002-2008 рр. було спрямоване на забезпечення вільного інтелектуального, духовного розвитку дітей у позашкільних навчальних закладах, доступності позашкільної освіти, гарантування громадянам права на її здобуття.

Основні завдання програми певною мірою відображали перспективи розвитку позашкільної освіти в Україні, а саме:

- збереження та розвиток мережі позашкільних навчальних закладів, особливо в сільській місцевості;
- створення умов для забезпечення фундаментальної практичної професійної та наукової підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників системи позашкільної освіти;
- сприяння випуску науково-популярних видань, радіо- та телепередач з питань позашкільної освіти;
- збереження та подальше зміцнення матеріально-технічної бази позашкільних навчальних закладів різних типів, вирішення питань їх фінансування;
- забезпечення соціального захисту учасників навчально-виховного процесу;
- прискорення та поглиблення інтеграції України в європейський і світовий освітній простір, розширення співробітництва з іншими країнами, міжнародними організаціями в питаннях позашкільної освіти.

Реалізація програми сприяла підтримці діяльності позашкільних навчальних закладів як на державному, так і на місцевому рівнях, що забезпечувалося здійсненням контролю МОН України за виконанням Програми розвитку позашкільних навчальних закладів і регіональних програм. Відповідно внесено до плану роботи колегії Міністерства освіти і науки розгляд питання про виконання програми; вжито заходів щодо збереження мережі позашкільних навчальних закладів (різною мірою реалізовано в областях); створено наукове фахове видання – журнал “Позашкільна освіта та

виховання", проведено значну кількість науково-практичних конференцій міжнародного та всеукраїнського рівня з проблем розвитку позашкільної освіти (Міжнародна науково-практична конференція "Науково-методичне забезпечення позашкільної освіти: теорія і практика", 28-29 жовтня 2008 р., м. Київ; Всеукраїнська педагогічна конференція "Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки" (з нагоди відзначення 90-річчя позашкільної освіти в Україні), 2-3 грудня 2008 р., м. Київ та ін.) тощо.

Проте, аналіз педагогічної практики та документальних матеріалів свідчить про наявність суттєвих проблем, невирішення глобальних завдань щодо розвитку позашкільної освіти в Україні за результатами реалізації відповідної програми:

- проблема фінансування позашкільних навчальних закладів, яка виникла у 2002 р. після прийняття Бюджетного кодексу України, що негативно впливає на розвиток мережі таких закладів, на зміцнення їх матеріально-технічної бази. Зазначене зумовлює проблему перепідпорядкування, об'єднання або й ліквідації позашкільних навчальних закладів;
- проблеми кадрового забезпечення, соціального захисту працівників позашкільних навчальних закладів тощо.

Такі чинники зумовили актуальність пролонгації програми та затвердження *Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 р.* (постанова Кабінету Міністрів України №785 від 27 серпня 2010 р.), що повинна сприяти вирішенню перспективних завдань розвитку позашкільної освіти в Україні.

Основні завдання подальшого розвитку позашкільної освіти визначено *Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки,* проект якої затверджено на III Всеукраїнському з'їзді працівників освіти 28 жовтня 2011 року. Зокрема, у документі зроблено акценти на таких позиціях:

- збереження та розвиток мережі позашкільних навчальних закладів для забезпечення рівного доступу дітей і молоді з урахуванням їх особистісних потреб до навчання, виховання, розвитку та соціалізації засобами позашкільної освіти (довести охоплення позашкільною освітою дітей шкільного віку до 45-50 %);
- удосконалення механізму фінансування системи позашкільної освіти шляхом внесення змін до бюджетного кодексу;
- належне навчально-методичне, матеріально-технічне забезпечення позашкільних навчальних закладів;
- підвищення соціального статусу педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів;
- використання виховного потенціалу системи позашкільної освіти як основи гармонійного розвитку особистості;
- урізноманітнення напрямів позашкільної освіти, удосконалення її організаційних форм, методів і засобів навчально-виховного процесу тощо.

Таким чином, позашкільна освіта України має ґрунтовну нормативну основу (що постійно вдосконалюється) і діє в межах положень відповід-

них документів. Організаційна структура системи позашкільної освіти передбачає надання позашкільної освіти дітям і молоді за такими **основними напрямами,** визначеними Законом України "Про позашкільну освіту": художньо-естетичний, туристсько-краєзнавчий, еколого-натуралістичний, науково-технічний, дослідницько-експериментальний, фізкультурно-спортивний або спортивний, військово-патріотичний, бібліотечно-бібліографічний, соціально-реабілітаційний, оздоровчий, гуманітарний [6].

В Україні діє широка мережа позашкільних навчальних закладів різних типів і форм власності. За даними Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, станом на 1 січня 2011 р. в системі освіти діяли 1496 державних і комунальних позашкільних навчальних закладів і 638 дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Ці заклади відвідують понад 1,5 млн. дітей, що становить близько 37,5 % загальної кількості дітей шкільного віку.

Діяльність позашкільних навчальних закладів *еколого-натуралістичного напряму* позашкільної освіти координується Національним еколого-натуралістичним центром учнівської молоді МОНмолодьспорту України.

Основними напрямами діяльності центрів *туризму та краєзнавства* є здійснення навчально-виховної, організаційно-масової, інформаційно-методичної роботи. Координатором цієї роботи є Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді МОНмолодьспорту України.

Координація навчально-виховної, інформаційно-методичної й організаційно-масової роботи регіональних позашкільних навчальних закладів з *науково-технічного, художньо-естетичного напрямів* позашкільної освіти, а також проведення міжнародних і всеукраїнських масових заходів здійснюється Українським державним центром позашкільної освіти МОНмолодьспорту України.

Мала академія наук України – форма організації *дослідницько-експериментального напряму* позашкільної освіти, цілісна, багаторівнева система виявлення обдарованих дітей, забезпечення їх духовного, інтелектуального, творчого розвитку. Провідним навчальним закладом цього напряму роботи є Національний центр "Мала академія наук України" НАН та МОНмолодьспорту України.

Однією з важливих складових фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи з підростаючим поколінням є діяльність *дитячо-юнацьких спортивних шкіл* (ДЮСШ), що спрямовується на забезпечення розвитку фізичних здібностей вихованців, підготовку спортивного резерву для збірних команд України, набуття навичок здорового способу життя.

Зважаючи на соціальну значущість і вагомі досягнення у справі виховання дітей та молоді, система позашкільної освіти та окремі аспекти діяльності позашкільних навчальних закладів щодо навчання, виховання, соціального становлення особистості були предметом **наукового аналізу вітчизняних і зарубіжних фахівців** (О. В. Биковської, В. В. Вербицького, А. В. Золотарьової, О. Є. Лебедєва, Г. П. Пустовіта, Т. І. Сущенко та інших), що створило наукове підґрунтя для її ефективного розвитку на основі сучасних досягнень психолого-педагогічної науки, а також сприяло узагальненню унікального досвіду позашкільної освіти України.

Зокрема, теоретичні основи педагогічного процесу в позашкільних навчальних закладах, основи позашкільної педагогіки обґрунтовано у працях Т. І. Сущенко, яка розглядає *позашкільний навчальний заклад* як такий, що надає знання, формуючи вміння та навички за інтересами, забезпечує інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток, підготовку до активної професійної діяльності, створює умови для розвитку особистості, творчої самореалізації, соціального захисту та організації змістовного дозвілля відповідно до здібностей, обдарувань і стану здоров'я дітей та молоді [14; 15].

У дослідженнях Г. П. Пустовіта проаналізовано історичні передумови та сучасні тенденції становлення позашкільної освіти України; обґрунтовано теоретико-методологічні та дидактичні засади позашкільної освіти і виховання, навчально-виховний процес у позашкільних навчальних закладах; показано, що суттєвою основою виховання, розвитку та соціального становлення особистості в позашкільних навчальних закладах є варіативність і різнорівневість, добровільність і багатоукладність, необмежені можливості в часі та географічних межах здійснення, практична спрямованість навчально-виховного процесу [10; 11].

Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні обґрунтовано в працях О. В. Биковської. На основі теоретичного аналізу науковець говорить про певні результати, досягнуті на шляху становлення сучасної системи позашкільної освіти завдяки трансформації освітньої сфери в 90-х рр. XX ст., а саме:

- формування багаторівневої системи позашкільної освіти;
- розширення напрямів позашкільної освіти та мережі позашкільних закладів, створення установ нового типу;
- модернізація навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах тощо [1].

Суттєвими є дослідження російських учених. У книзі "Дополнительное образование детей" за редакцією О. Є. Лебедєва подано історію додаткової освіти дітей у Росії, тенденції розвитку та шляхи вирішення актуальних проблем системи додаткової освіти, перспективні напрями наукових досліджень у цій сфері. Зокрема, аналізуючи педагогічний потенціал загальної та додаткової освіти дітей, Лебедєв зазначає, що "система додаткової освіти має великі можливості для вдосконалення загальної освіти, її гуманітаризації. Усі види добровільних дитячих об'єднань, незалежно від їхнього профілю, сприяють розвиткові у дітей здатності до самопізнання та самовизначення. Вони надають досвід спілкування з фахівцями в різних видах практичної діяльності.... сама атмосфера, прийнятий стиль поведінки, зовнішні обставини стають чинниками прилучення дітей до цінностей духовної культури" [4, *35*].

У праці А. В. Золотарьової тенденції розвитку додаткової освіти дітей розглядаються в контексті світових освітніх тенденцій; аналізуються процеси інтеграції в освіті; додаткова освіта дітей розглядається як чинник розвитку регіональної системи освіти. Досліджуючи освітні ефекти, що можуть мати місце в системі освіти, автори монографії аналізують, які саме позитивні зміни виникають в освітніх установах різних типів за рахунок посилення потенціалу додаткової освіти дітей, і виявили деякі тенденції їхнього розвитку [7].

Т. І. Свирська підкреслює роль позашкільної освіти як інституту соціального виховання; визначає стратегічну мету розвитку позашкільної освіти: орієнтація дітей, підлітків, молоді на цінності громадянського суспільства, загальнолюдські духовні пріоритети, гармонізацію взаємовідносин з оточуючим соціумом, природою, самим собою; формування у дітей, підлітків готовності до самостійного вибору на користь здорового способу життя, освіти, професіоналізму, самореалізації в суспільно і особисто значущій творчій діяльності, відповідальності за майбутнє своєї країни та сучасної цивілізації в цілому [13].

Таким чином, маємо підстави говорити про систему позашкільної освіти України як соціально значущу складову неперервної освіти, соціально-виховний інститут, що розвивається в руслі світових і національних освітніх тенденцій; про позашкільні навчальні заклади як інститут освіти, виховання, розвитку, соціалізації вихованців, сприяння становленню особистості, здатної до самореалізації в сучасному суспільстві.

Необхідно відзначити, що розвиток позашкільної освіти відбувається в складних соціально-економічних умовах, за яких пріоритетним завданням є збереження цієї унікальної освітньої системи, недопущення скорочення мережі позашкільних навчальних закладів, їх перепрофілювання та реорганізації. Потребує вирішення кадрове питання, пов'язане із недостатнім рівнем соціального захисту працівників цієї сфери, низьким соціальним статусом педагога в українському суспільстві тощо.

Разом з тим, в умовах розвитку нашої країни підвищується актуальність виховання дітей та молоді, формування свідомої соціальної позиції та ціннісних орієнтацій.

Узагальнюючи попередні тенденції та враховуючи сучасний стан розвитку позашкільної освіти в Україні можна визначити *мету модернізації системи позашкільної освіти* – створення умов і механізмів сталого розвитку системи на основі збереження унікальних традицій і мережі закладів, забезпечення сучасної якості, доступності й ефективності позашкільної освіти.

Досягнення мети передбачає вирішення таких глобальних завдань:

- збереження та розвиток мережі позашкільних навчальних закладів; створення відповідних матеріально-технічних умов;
- удосконалення нормативної бази системи позашкільної освіти;
- забезпечення державних гарантій доступності та рівних можливостей здобуття позашкільної освіти;
- підвищення соціального статусу та професійного рівня педагогів позашкільної освіти;
- створення єдиного освітнього простору на основі наступності шкільної та позашкільної освіти;
- удосконалення змісту, організаційних форм, методів і технологій позашкільної освіти на основі сучасних досягнень психолого-педагогічної науки та практики, соціально-культурного замовлення;
- розвиток позашкільної освіти як державного інституту, який вирішує завдання соціальної політики щодо: виховання свідомої, культурної, здорової особистості, здатної до самореалізації в суспільстві

на основі загальнолюдських і національних цінностей; професійного самовизначення та допрофесійної підготовки молоді; профілактики негативних проявів у дитячому та молодіжному середовищах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальные направления развития внешкольного (дополнительного) образования детей в странах Восточной Европы [Текст]: обзор по Беларуси, Казахстану, России, Украине / Под ред. А. В. Золотаревой. – Прага-Ярославль : EAICY-ЯГПУ, 2010. – 138 с.
2. Біла книга національної освіти України / Акад. пед. наук України; за ред. В. Г. Кременя. – К., 2009.
3. Досуг end неформальное образование / Ред.-сост. Рене Кларийс. – Прага, 2008. – 407 с.
4. Дополнительное образование детей: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. О. Е. Лебедева. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 256 с.
5. Закон України "Про освіту" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : *http://zakon.rada.gov.ua*
6. Закон України "Про позашкільну освіту" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua
7. *Золотарева А. В.* Дополнительное образование детей как фактор развития региональной системы образования [Текст] : коллективная монография / Под ред. А. В. Золотаревой, С. Л. Паладьева. – Ярославль : изд-во ЯГПУ, 2009. – 300 с.
8. Позашкільна освіта в Україні : навч. посібник / За ред. О. В. Биковської. – К. : ІВЦ АЛКОН, 2006. – 224 с.
9. Програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : *http://* ipv@ipv.org.ua
10. *Пустовіт Г. П.* Позашкільна освіта і виховання : теоретико-дидактичний аспект : монографія / Г. П. Пустовіт. – Миколаїв : Ольвія, 2009. – 561 с. – (кн. 1).
11. *Пустовіт Г. П.* Позашкільна освіта і виховання : дидактичні основи методів навчання і виховання : Монографія / Г. П. Пустовіт, Л. В. Тихенко. – Суми : Університетська книга. – 2008. – Книга 2. – 272 с.
12. *Ромм Т. А.* Социальное воспитание : эволюция теоретических образов / Т. А. Ромм. – Новосибирск : Наука; изд-во НГТУ. – 2007. – 380 с.
13. *Свирська Т. І.* Сучасна стратегія розвитку позашкільної освіти як інституту соціального виховання / Т. І. Свирська // Позашкілля. – №10. – 2011. – С. 4-6.
14. *Сущенко Т. І.* Основи позашкільної педагогіки : Посібник для класних керівників, педагогів позашкільних закладів / Т. І. Сущенко. – Мінськ : Бел. навука, 2000. – 221 с.
15. *Сущенко Т. І.* Педагогічний процес у позашкільних закладах / Т. І. Сущенко. – Дис.... д-ра пед. наук : 13.00.01. – Запоріжжя, 1993. – 332 с.

1.2. Історія становлення системи позашкільної освіти в Україні

У історико-педагогічному контексті сутність терміну "позашкільна освіта" у другій половині XIX ст. становила різноманітна просвітницька діяльність громадських організацій, товариств, приватних осіб серед дорослого населення (у кінці XIX ст. серед дітей та молоді). Поява ж перших форм позашкільної освіти датується 30-ми рр. XVIII ст. і пов'язана з просвітницькою діяльністю у Санкт-Петербурзі вихованця Шляхетського кадетського корпусу О. П. Сумарокова, який спільно з товаришами організував перший літературний гурток [1; 2; 5].

Починаючи з першої чверті та до кінця XIX ст., позашкільна освіта здійснювалася в основному в недільних і вечірніх школах, загальноосвітніх і професійних курсах для дорослого населення при підприємствах, фабриках і заводах, народних університетах, народних бібліотеках і читальнях, книжкових складах, народних будинках і театрах, під час читання публічних лекцій, проведення спільних свят, екскурсій, що були створені на кошти громадських і приватних осіб та не входили до системи народної освіти. У 50-60-х рр. XIX ст. окреме і досить помітне місце в розвиткові позашкільної освіти відіграли створені майже в усіх губернських і більшості повітових місць царської Росії товариства грамотності, значних зусиль до їх створення доклали М. О. Корф, М. І. Пирогов, К. Д. Ушинський та інші. На Україні наприкінці XIX - початку XX ст. як інститути соціального виховання істотну роль починають відігравати просвітницькі товариства. Так, на Київщині – Київське товариство грамотності, Товариство сприяння початковій та середній освіті, Фребелівське товариство, Товариство ім. К. Д. Ушинського, Київський педагогічний клуб тощо. У різні часи в них працювали відомі педагоги, учені та громадські діячі, зокрема, Т. Г. Лубенець, Б. Д. Грінченко, С. О. Сірополко, С. Ф. Русова, В. Ф. Дурдуківський та інші [3; 4].

Роком народження позашкільної освіти в Україні як унікальної освітньої ланки вважається 1918 рік. В уряді молодої української держави саме цього року громадський діяч, видатний педагог і непересічна особистість Софія Русова очолила два відділи – шкільного виховання та позашкільної роботи, вона глибоко й пристрасно розробляла питання розвитку національної освіти. Виступаючи з лекціями на позашкільному факультеті Київського педагогічного інституту, Русова підкреслювала: "Визначаючи усе віковічне значення школи, шкільної освіти для найкращого розвитку дітей, не можна не бачити, що найкраща школа без позашкільної освіти та її допомоги не має великих корисних результатів. Позашкільна освіта потрібна для культурного поступу країни як найкращий засіб виховання гармонійно розвиненої особистості, індивідуальності, а не того одноманітного гурту, який не здатен ні захистити свою волю, ні спрямувати її на загальне добро".

Уже в 1918 р. було відкрито півтори сотні українських гімназій, у тому числі в сільській місцевості. Для талановитих учнів із бідних сімей було встановлено 350 іменних стипендій імені Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка та інших видатних діячів. Приймається закон про обов'язкове

вивчення української мови, що сприяло розвиткові мережі невеликих клубів, дитячих майданчиків, у яких педагоги, письменники, поети керували гуртками, секціями для неписьменних дітей та молоді.

У 1920 р. в органах управління освітою створюють секції позашкільних установ, секції мистецтв, відділи організації "Пласт"; у 1925 р. – науково-педагогічний інститут методів позашкільної роботи.

Загалом за період з 1917 по 1920 рр. склалися передумови для становлення державного управління позашкільною освітою. У грудні 1917 р. на нараді у справі організації народної освіти було проголошено, що позашкільна освіта поряд із дошкільною та шкільною є найважливішими ланками загальної освіти. Уже в липні 1920 р. прийнято Декларацію Наркомосвіти УРСР про соціальне виховання дітей, а в березні 1921 р. на V Всеукраїнському з'їзді Рад з питань народної освіти – постанову, у якій доручено Центру виконавчого комітету та Раді народних комісарів планово й невідступно розширювати мережу дитячих установ (будинків, садочків, шкіл, майданчиків тощо). Уперше в освіті було порушено питання забезпечення державним піклуванням усіх дітей.

У "Кодексі законів про народну освіту в УРСР", затвердженому в листопаді 1922 р., питання про позашкільну освіту та виховання вже займало чільне місце.

Усе сприяло тому, що позашкільна освіта з самого початку гостро реагувала на завдання часу, що допомагало їй постійно змінюватися й удосконалюватися. В умовах значних соціальних проблем першого десятиріччя радянської влади починають відкриватися сільськогосподарські, технічні, екскурсійно-туристичні станції, у першу чергу як методичні центри для розвитку позашкільної освіти. Саме на цій хвилі було відкрито в 1925 р. Київську біологічну станцію, у інших містах – Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Чернігові дитячі сільськогосподарські, технічні, екскурсійно-туристичні станції. Згодом стали функціонувати кінотеатри, театри, парки тощо. На розвиток позашкільної освіти вплинуло створення у 1922 р. Всесоюзної піонерської організації.

Педагогічна наука також розвивається. Уже в 1919 р. проведено з'їзд діячів позашкільної освіти та дошкільного виховання. У 1925 р. відкрито науково-педагогічний інститут методів позашкільної роботи, педагогічний інститут дитячої гри, а згодом – Український педагогічний науково-дослідницький інститут.

У цей складний період життя нашої держави розвиток позашкільної освіти відповідав потребам суспільства, вимогам соціального захисту дітей і підлітків, їх оздоровленню, розвиткові культпросвітницької роботи, подоланню неписемності та бездоглядності.

Як свідчать історичні дослідження, з 1925 р. розпочався перехід до планового розвитку мережі позашкільних закладів. У січні 1925 р. на Першому Всеукраїнському з'їзді вчителів наголошувалося, що Народний комісаріат освіти України надає ще більшого значення справі соціального виховання дітей. З цього року створюється мережа літніх майданчиків не тільки органами освіти, а й відділами комунального господарства. Починає удосконалюватися система управління позашкільною освітою.

При Наркомпраці було створено позашкільну бригаду, яка вже в 1931 р. разом із Центральним інститутом дитячого комуністичного руху організувала Центральну дослідницьку станцію масової позашкільної роботи та науково-дослідницький центр з розроблення й упровадження системи заходів з методики позашкільного виховання. У 1933 р. відповідно до постанови ЦК ВКП(б) "Про заходи по розгортанню позашкільної роботи серед дітей" створюються профільні позашкільні заклади, у тому числі Будинки для колгоспних дітей, у яких з метою посилення уваги до трудового виховання та профорієнтації повинні були діяти технічні гуртки різних профілів.

У складні 30-ті рр. розвивається мережа палаців піонерів і школярів, для яких у всіх населених пунктах віддають кращі приміщення. При Академії комуністичного виховання створюється відділення з позашкільної роботи, яке готувало кадри для Всесоюзного табору "Артек" і позашкільних закладів різних типів.

Новий етап становлення позашкільної освіти з 1934 по 1941 рр. вважається таким, що стабілізував плановий розвиток мережі позашкільних закладів майже в усіх обласних центрах та великих містах України.

Запит суспільства сприяв розвиткові нових форм організації змістовного відпочинку дітей. Активно розвивається мережа спортивних шкіл, навіть було відкрито дитячі морські порти в містах Миколаєві та Одесі.

Вагомою підтримкою стало запровадження відрахувань (щомісячних) у розмірі 1-2 % від усіх доходів домоуправлінь на розвиток дозвіллєвої виховної роботи за місцем проживання дітей.

У цей час велика увага приділяється розвитку масових заходів із дітьми різного віку, стимулюються творчі досягнення дітей, відбувається пошук талантів. У 1939 р. – 659 учнів, а в 1940 р. – 3181 були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Діти, роботи яких визнано кращими, отримували урядові нагороди. Пленум ЦК ВЛКСМ наголошує на важливості розвитку творчих здібностей у різних галузях науки, техніки, мистецтва, спорту та пошуку винахідників, раціоналізаторів, музикантів, читців, художньо і спортивно обдарованих дітей. У 1939 р. відповідно до постанови Президії Академії наук СРСР про посилення шефства над дитячими науковими організаціями, Академія наук УРСР за підписом президента О. Богомольця прийняла постанову про шефство над Київським палацом піонерів і жовтенят з питань роботи з талановитими дітьми та учнівською молоддю – членами наукових гуртків. З цього року розпочався цілеспрямований рух-похід учених, наукових працівників академічних установ у позашкільні заклади країни з метою пошуку обдарованих дітей із наукової, дослідницької, раціоналізаторської діяльності. У цей же період створюється журнал "Внешкольник" для пропаганди програм удосконалення та розвитку позашкільної освіти.

Водночас, під тиском комсомолу головна увага приділялася ідейно-політичному спрямуванню виховної роботи, що певною мірою негативно вплинуло на демократичність розвитку дитячої творчості, самодіяльності. Заорганізованість, що насаджувалася органами освіти, захопленість масовими заходами, перенесення шкільних форм роботи, предметних гуртків,

занять-уроків звузили завдання закладів позашкільної освіти, унаслідок чого в науково-педагогічних виданнях узагалі зникає термін “позашкільна освіта”. уся діяльність позашкільних закладів головним чином була спрямована на вирішення завдань комуністичного виховання.

Велика Вітчизняна війна 1941-1945 рр. болісно вдарила по освіті та позашкільній освіті зокрема. Лише в Україні було зруйновано, знищено понад 10 тис. приміщень закладів народної освіти, завдано великої шкоди матеріально-технічній базі позашкільних закладів.

Але з 1946 р. розпочалось інтенсивне відтворення навчальних закладів усіх типів. У повоєнні роки головна увага приділялася виховній роботі, розвиткові ідейно-політичної спрямованості позашкільної освіти, особливо патріотичному та військово-патріотичному вихованню. Визначально, що цього ж року з метою впорядкування розвитку мережі позашкільних закладів затверджено їх єдину номенклатуру.

У 1947 р. на базі Київського міського палацу піонерів і школярів розпочало свою роботу “Товариство науки й техніки учнів”. А вже в 1950 р. в місті було проведено першу учнівська науково-практична конференція. Серед перших масових наукових об’єднань необхідно відмітити й створену в 1963 р. Кримську малу академію наук “Искатель”, досвід якої був покладений в основу створення в 60-80 рр. малих академій наук у різних регіонах України.

У 1952 р. було прийнято спеціальну постанову Ради Міністрів СРСР “Про впорядкування, введення типових штатів і встановлення посадових окладів працівникам позашкільних закладів”. Звертається увага педагогічних колективів на новий зміст позашкільної освіти, трудове виховання, формування активної творчої особистості, докорінний перегляд форм і методів роботи з кадрами, закріплення за позашкільними закладами шефських організацій і підприємств, творчих спілок, військових підрозділів тощо. Поруч із цим зміст, форми і методи позашкільної освіти спрямовуються на розвиток здібностей і навичок учнів із технічної, натуралістичної, екологічної творчості, художньо-естетичного виховання, туристсько-краєзнавчої роботи. У цей період велика увага приділялася розвиткові політичних гуртків і військово-патріотичних клубів.

Пошукова, експериментальна, науково-дослідницька діяльність учнів протягом 40-60-х рр. стала невід’ємною частиною навчально-виховної, організаційно-масової, інструктивно-методичної роботи педагогічних, учнівських колективів позашкільних навчальних закладів різних типів, форм підпорядкування та власності. Повсякчасно розвивається мережа гуртків юних програмістів, електронних приладів, раціоналізаторів і винахідників, конструкторів. Тільки за 1966 р. 125 юних конструкторів були нагороджені медалями, 163 – дипломами Всесоюзної виставки передового досвіду народного господарства.

Розвивається також краєзнавчо-дослідницька робота, у 1966-1967 рр. було створено 84 тис. пошукових експедиційних загонів, що налічували 2 млн. учнів.

Значно активізувалася позашкільна робота з дітьми у 1970-і роки. Під особливим контролем органів управління освітою та комсомолу відбува-

ється розвиток технічної творчості дітей та учнівської молоді. Проголошено Всесоюзну акцію-конкурс "Тобі, люба Батьківщино", що позитивно вплинула на розвиток технічних і спортивно-технічних гуртків. Патріотичному вихованню сприяв розвиток дитячих ігор "Зірниця" та "Орлятко". У цей період на 800 тис. збільшується кількість вихованців у позашкільних закладах різних типів, посилюється централізація управління закладами загальної середньої та позашкільної освіти. У формуванні змісту позашкільної освіти було зроблено наголос на користі захоплення масовими заходами, як всеукраїнськими акціями, так і місцевими традиційними конкурсами, фестивалями тощо.

Характерно, що до 1975 р. відбувається реорганізація змісту позашкільної роботи, що зумовлено переходом загальноосвітніх шкіл на нові навчальні плани та програми, вимогами науково-технічного прогресу.

Значними темпами розвивається технічна творчість у палацах і будинках піонерів і школярів. У 1973 р. Мінпрос СРСР видає постанову "Про участь у всесоюзному огляді науково-технічної творчості молоді", відповідно до якої було виділено значні кошти на стимулювання розвитку дитячої технічної творчості.

У ці ж роки створено умови для розвитку туристично-краєзнавчої роботи, заохочується участь дитячих колективів у проведенні туристично-краєзнавчої експедиції "Шляхами Великого Жовтня". Лише за 1966-1967 рр. було створено 64 тисячі експедиційних загонів, що налічували 2 млн. учнів. Розпочинається новий етап з підготовки усіх закладів освіти до святкування 50-річчя створення СРСР.

Визначним став наступний етап розвитку позашкільної освіти. За 1970-1980 рр. мережа позашкільних закладів зросла з 1351 до 1742 одиниць, включно зі спортивними школами, а кількість дітей, охоплених ними, становила від 554 тис. до 900 тис. Позашкілля виконало завдання органів управління освітою, і 50 % гуртків у палацах і будинках піонерів і школярів набули технічного та туристського спрямування. Водночас розпочинається будівництво позашкільних закладів за типовими проектами. Практично в кожній області було зведено нові приміщення палаців, будинків, станцій, клубів дитячої творчості. Характерно, що частина з них будувалася за рахунок громадських рухів, а саме: педагогів усіх закладів освіти, комсомолу тощо. Вводиться державна статистична звітність, багато коштів виділяється на проведення загальнодержавних заходів. В основах законодавства СРСР 1983 р. було передбачено окремий розділ "Про позашкільне виховання", розроблено програму розвитку позашкільної освіти в країні.

Із 1972 р. прийнято спільні постанови ЦК комсомолу та Мінпросу СРСР. Усі позашкільні заклади стали активними учасниками акції "В країні знань". Велике значення приділялося постанові про відкриття в кожному районі різнопрофільних позашкільних закладів: будинку піонерів, станції юних туристів, юних техніків, юних натуралістів. Із 1986 р. в школах знову було введено посаду організатора позашкільної роботи, збільшено кількість асигнувань на гурткову роботу в школах і позашкільних закладах, що зблизило ці ланки освіти.

Розвиток Малої академії наук України в наступні 1980-1990 рр. співпав із активним упровадженням дослідницьких методів у навчально-виховний

процес загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів. Розпочалося формування Малої академії наук України як однієї зі складових системи позашкільної освіти. Уже в 1977 р. Міністерство освіти СРСР затвердило "Примірне положення про наукове товариство учнів", а в 1983 р. Міністерство освіти УРСР затвердило перше Типове положення про Малу академію наук школярів, що вплинуло на створення наукових учнівських об'єднань у Донецькій, Дніпропетровській, Житомирській, Рівненській, Харківській області та м. Мелітополі. Усього до 1987 р. було створено 11 малих академій наук.

Упродовж 1984-1990 рр. за розпорядженням Мінпросу СРСР було затверджено нові документи щодо розвитку позашкільної освіти: положення про позашкільні заклади різних типів тощо, а також запроваджено чітку регламентацію діяльності позашкільних закладів.

Поглиблення економічної та політичної кризи в країні позначилося на діяльності позашкільних закладів, які переживали дестабілізацію, заорганізованість навчання та виховання учнів у гуртках, секціях різних профілів.

Поряд із цим у другій половині 80-х рр. діяльність громадських організацій щодо відродження в Україні української мови, культури сприяла значній переорієнтації виховної роботи позашкільних закладів. Було впроваджено низку рухів, акцій, програм, проведення всеукраїнських свят української мови, культури, вивчення традицій, звичаїв і обрядів. Міністерством освіти проводилися традиційні фестивалі творчості, зльоти малих академій мистецтв. Із 1989 р. розпочався Всеукраїнський рух учнівської молоді "Моя земля – земля моїх батьків", який є актуальним і донині. Усе це сприяло відкриттю в кожному закладі освіти світлиць, музеїв народознавства, значно підняло престиж української мови.

У цей період підвищується статус державних позашкільних закладів Міносвіти, які зі станцій було перейменовано на Українські державні центри за профілями роботи. З метою поліпшення краєзнавчої роботи, вивчення традицій, звичаїв та обрядів Республіканська станція туристів стала Українським державним центром туризму і краєзнавства. За один рік кількість станцій туристів із 27 збільшилася до 100.

Із 1989 р. розпочинається новий етап розвитку манівського руху, у м. Одесі було проведено І Республіканську науково-практичну конференцію членів наукових товариств учнів, у травні 1992 р. – І Всеукраїнський конкурс юних істориків імені М. С. Грушевського, а в 1993 р. вперше одночасно проводилося декілька всеукраїнських конкурсів науково-дослідницьких робіт учнів: у м. Львові – з українознавства, м. Дніпропетровську – з історії України та права, м. Києві – з природничого профілю та на кращу програму для ЕОМ.

У 1988 р. в м. Тернополі було проведено зліт юних раціоналізаторів, винахідників; низку заходів, конкурсів, яка поступово піднімала престиж науково-дослідницької роботи. Головне, що в цій роботі об'єднувалися зусилля педагогічних колективів позашкільних закладів усіх типів як у центрі, так і на місцях.

У ці роки було посилено увагу до роботи позашкільних закладів із попередження бездоглядності та злочинності серед неповнолітніх. У регіонах

України зі складною криміногенною ситуацією відкрито клуби моряків, десантників, парашутистів. Розроблено концептуальні основи діяльності комплексних позашкільних закладів.

Постало питання кардинальної зміни системи підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів позашкільної освіти. У 1987 р. в м. Одесі, у таборі ЦК ЛКСМУ "Молода гвардія" було проведено 12-денний семінар для 700 методистів палаців і будинків піонерів і школярів з усіх областей України. Представники з України, Росії, Білорусії працювали за комунарською методикою. Учасниками цього заходу були видатні діячі науки, культури та мистецтва нашої країни. Після цього відповідно до наказів Міністерства освіти відбувалося поступове вдосконалення роботи Центрального інституту підвищення кваліфікації, українських державних центрів позашкільної освіти.

Важливим став 1989 р. – рік проведення всеукраїнської паспортизації позашкільних закладів, за наслідками якої стали відомі факти непослідовних дій органів місцевої влади щодо розвитку їх мережі та матеріально-технічної бази. Ішлося про відкриття в кожному районі позашкільних закладів різних типів без приміщень, без матеріальної бази, без належних кадрів.

У цей період розпочинається активізація педагогічної науки щодо визначення концептуальних основ діяльності позашкільних навчальних закладів. Роботи І. М. Мельникової, Т. І. Сущенко, В. В. Рибалки, О. В. Киричука, О. В. Сухомлинської, а потім Г. П. Пустовіта, В. В. Вербицького, А. Й. Сиротенка, В. В. Обозного та інших сприяли поступовому розвиткові позашкільної педагогіки як науки [6; 7; 8; 9].

Здобуття Україною незалежності в 1991 р. кардинально і поліпшило, і погіршило стан позашкільних навчальних закладів. Головною проблемою стало збереження мережі цих закладів.

Боротьба за кожну одиницю позашкільних закладів, як у центрі, так і на місцях, вимагала об'єднання зусиль влади, органів освіти, громадських організацій, установ. Важливе значення мало прийняття в 1993 р. Кабінетом Міністрів України постанови №143 "Про невідкладні заходи збереження дитячих виховних закладів".

Визначальним для створення сучасної моделі МАН став 1993 рік. На засіданні колегії Міністерства освіти України та Президії Академії наук України було ухвалено спільну постанову від 22 грудня 1993 р. №19/3-9, 351 "Про шляхи вдосконалення діяльності Малих академій наук і наукових товариств учнів як центрів формування наукової еліти України", а також прийнято рішення про створення єдиної Малої академії наук України з її територіальними відділеннями й обрано Президію МАН. Відповідно до цього документа було затверджено Положення про Малу академію наук України, Положення про координаційно-методичну раду, Перелік базових вищих навчальних закладів України та наукових установ Академії наук України, а також терміни паспортизації територіальних відділень Малої академії наук.

На цьому етапі з МАН співпрацюють 60 вищих навчальних закладів України та 44 наукові установи Національної академії наук України.

Відбувається вдосконалення системи проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії.

Важливим кроком стало запровадження Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових та спеціальних дисциплін, турніри, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності, затвердженого наказом Міністра освіти України від 15 грудня 1993 р. №449 та рішенням колегії Міносвіти України від 26 жовтня 1994 р. №30/3-3. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України №45 від 26 січня 1994 р. "Про затвердження Положення про позашкільний навчальний заклад", наказом Міністерства освіти України №45 від 22 лютого 1994 р. затверджено нову номенклатуру позашкільних навчальних закладів і запроваджено новий тип позашкільного закладу – Мала академія наук учнівської молоді. Першими такими закладами з 1993 до 1998 рр. стали Львівська, Мелітопольська, Луганська та Тернопільська малі академії наук учнівської молоді. МАН станом на 1 січня 1998 р. складалася з 27 територіальних відділень, у яких науково-дослідницькою діяльністю займалося понад 37 тис. учнів [3; 4].

Багаторічна складна політична, економічна, соціальна ситуація негативно позначилася на освітньому рівневі населення України, що призвело до втрати інтелектуальних і творчих ресурсів, зниження зацікавленості та реальних можливостей батьків і педагогів у виявленні та розвиткові творчості дітей.

Оновлена освіта України мала забезпечити всебічний розвиток індивідуальності дитини як особистості та найвищої цінності суспільства. Було прийнято цілий ряд законів, програм, зокрема Закон України "Про освіту", Національну програму "Діти України", "Програму розвитку позашкільних навчальних закладів", Концепцію державної програми роботи з обдарованою молоддю тощо.

Змінюються акценти на головних напрямах позашкільної діяльності. Велика роль у піднятті престижу позашкільної роботи в ці роки належить Державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI століття), відповідно до якої позашкільне навчання та виховання стали невід'ємною ланкою освіти України.

Закон України "Про освіту", згідно з яким позашкілля отримало статус позашкільної освіти, початок роботи над Законом України "Про позашкільну освіту", створення нових нормативних актів сприяли розвиткові всіх напрямів діяльності позашкільних закладів. У 1996 р. Міністерством освіти і науки України разом з Академією педагогічних наук України розроблено та затверджено державну Концепцію позашкільної освіти й виховання, яка стала основою Закону України "Про позашкільну освіту".

У XXI ст. стала активно працювати Асоціація позашкільних навчальних закладів України, яка об'єднала навколо себе представників майже всіх регіонів. Мета її діяльності – реалізація завдань державної політики в галузі освіти, питання збереження мережі позашкільних закладів, захисту прав їх педагогічних колективів тощо.

Прийняття Закону України "Про позашкільну освіту" (2000 р.) – суттєвий крок нашої країни щодо визнання необхідності державного замовлення та піклування про розвиток позашкільної освіти. На реалізацію цього закону Міністерством освіти і науки України було розроблено та

затверджено нормативні, інструктивно-методичні акти, відповідно до яких відбувається розвиток позашкільної освіти.

Вагомим кроком у розвиткові МАН стало створення у 2004 р. державного позашкільного навчального закладу Мала академія наук учнівської молоді згідно з постановою Кабінету Міністрів України №1301 від 20 серпня 2003 р. "Про вдосконалення системи організації роботи з виховання дітей та молоді у позашкільних навчальних закладах". Поступово формується мережа спеціалізованих позашкільних навчальних закладів – малих академій наук учнівської молоді.

Сучасний розвиток дослідницько-експериметального напряму позашкільної освіти

Важливе значення для діяльності та розвитку МАН мало прийняття постанови Кабінету Міністрів України №1016 від 8 серпня 2007 р. "Про затвердження Державної цільової програми роботи з обдарованою молоддю на 2007-2010 рр.".

Засіданням Президії НАН України 11 листопада 2009 р. позашкільному навчальному закладові Мала академія наук учнівської молоді було надано статус закладу подвійного підпорядкування – Міністерству освіти і науки України та Національній академії наук України. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2010 р. №88 "Про удосконалення роботи з талановитими дітьми", заклад було перейменовано на Український державний центр "Мала академія наук України".

Вагому роль у розвиткові МАН відіграє Указ Президента України №927/2010 від 30 вересня 2010 р. "Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарувань і талановитих дітей та молоді" і відповідний наказ Міністерства освіти і науки України №1033 від 1 листопада 2010 р., який активізував процес формування мережі регіональних академій наук учнівської молоді, а також надано статус національного Українському державному центру "Мала академія наук України".

Національний центр "Мала академія наук України" є закладом, що виконує загальнодержавні функції з пошуку, розвитку, підтримки обдарованих і талановитих учнів. На нього покладено функції координації дослідницько-експериментального напряму позашкільної освіти. Щорічно до науково-дослідницької діяльності залучається близько 250 тис. обдарованих дітей.

Науково-дослідницьку роботу в МАН організовано за науковими відділеннями та секціями відповідно до структури, затвердженої Президією Малої академії наук. Станом на 2011-2012 навчальний рік діє 60 секцій 11 наукових відділень.

Учні Малої академії наук надають перевагу науково-дослідницькій діяльності в галузях філології та мистецтвознавства (25 %), хімії та біології, екології й аграрних наук (23 %), історії та географії (20 %). Дещо менше дітей навчається в секціях наукових відділень математики (10 %), комп'ютерних наук (7 %), фізики й астрономії (6 %), технічних наук (4 %). Учні-члени МАН є учасниками різноманітних обласних, всеукраїнських, міжнародних інтелектуальних конкурсів, турнірів, олімпіад і виявляють високий рівень підготовки та творчі здібності.

Визначним заходом освітньо-виховної діяльності Малої академії наук є щорічне проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН. У всіх етапах конкурсу-захисту беруть участь близько 100 тис. старшокласників, з яких до фіналу доходять близько 1 тис. кращих.

Журі конкурсу-захисту формується з фахівців відповідного профілю з числа наукових та науково-педагогічних працівників НАН України, НАПН України, вищих та інших навчальних закладів. Кураторами наукових відділень МАН є академіки НАНУ – члени Президії МАН.

Невід'ємним компонентом ефективної діяльності Малої академії наук є співпраця з вищими навчальними, науковими установами та громадськими інститутами, бізнес-структурами, що сприяє успішному виконанню її головної функції – формування інтелектуального потенціалу української нації.

Реалізація позашкільною освітою важливих соціальних функцій вимагає постійного вдосконалення діяльності позашкільних навчальних закладів, оновлення змісту та форм навчально-виховного процесу на основі досягнень психолого-педагогічної науки та відповідно до соціокультурних потреб країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Берека В. Є.* Вплив реформ освіти на розвиток позашкільних закладів в Україні (60-70 ті роки XX століття) / Є. В. Берека // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту. – Тернопіль, Серія: Педагогіка. – №1. – 2000. – С. 34-38.
2. *Вербицький В. В.* Розвиток позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні (1925-2000 роки). Дис.... докт. пед. наук : 13.00.01 / В. В. Вербицький. – К., 2004. – 496 с.
3. *Ковбасенко Л. І.* Методика виховної діяльності в Малій академії наук України : метод. посібник / Л. І. Ковбасенко. – 2-ге вид., випр. й допов. – К. : Інформ. системи, 2008. – 213 с.
4. *Ковбасенко Л. І.* Організаційно-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу : метод. посібник / Л. І. Ковбасенко. – К., 2000. – 53 с.
5. *Пустовіт Г. П.* Позашкільна освіта і виховання : теоретико-дидактичний аспект : Монографія / Г. П. Пустовіт. Книга 1. – Миколаїв : Видавництво МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2010. – 379 с.
6. *Пустовіт Г. П.* Екологічне виховання учнів 5-9 класів : навч.-метод. посібник / Г. П. Пустовіт. – Кіровоград : ТОВ "Імекс ЛТД", 2003. – 146 с.
7. *Пустовіт Г. П.* Дослідницька робота учнів з екології в позашкільних установах : навч.-метод. посібник / Г. П. Пустовіт. – Хмельницький : АПН України, 1996. – 126 с.
8. *Сущенко Т. І.* Педагогічний процес у позашкільних закладах / Т. І. Сущенко. – К., Радянська школа, 1986. – 118 с.
9. *Цвірова Т. Д.* Розвиток позашкільних закладів різних типів в Україні (1920-1941 рр.) : дис.... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т. Д. Цвірова. – К., 2004. – 236 с.

1.3. Педагогічні засади виховання особистості учня в позашкільних навчальних закладах

Освіту правомірно розглядати як основу розвитку особистості, суспільства, нації та держави. Відповідно актуалізується необхідність обґрунтування психолого-педагогічних засад позашкільної освіти як важливої ланки освіти України.

Сучасні діти та молодь потребують уваги з боку сім'ї, школи, суспільства, держави; усе більш актуальним стає взаємозв'язок різних соціальних інститутів щодо виховання дітей. Роль позашкільної освіти в цих процесах є значущою. Навчально-виховний процес позашкільного навчального закладу не лише надає можливості для набуття учнями знань і соціального досвіду, він створює найбільш сприятливі умови для формування ціннісних орієнтацій особистості.

Матеріали параграфа висвітлюють найбільш важливі аспекти виховання особистості учня, зокрема в позашкільному навчальному закладі, а саме: національне, родинне виховання, виховання етичної культури, виховання у дітей та молоді свідомого ставлення до власного здоров'я, трудове виховання та професійна орієнтація, особливості виховання обдарованої молоді, превентивне виховання учнівської молоді тощо.

Важливим аспектом позашкільної освіти є *національне виховання* дітей та учнівської молоді. Людина, усвідомлюючи себе й оточуючих, виробляє в собі подібність звичок, засобів спілкування, діяльності, ставлення до навколишнього середовища. Створити навколо дитини виховний простір, насичений національними цінностями – означає сприяти формуванню національної культури та бережливого ставлення до неї.

Сьогодні в Україні проживає більше 100 націй і народностей. Тому лише виховання в учнів толерантного ставлення до представників інших національностей може запобігти виникненню етнічних проблем, сприяти стабільності в політичній, економічній і духовній сферах розвитку українського суспільства. Актуальним є також питання дослідження етнічного компоненту змісту освіти, що породжено необхідністю орієнтації позашкільної освіти на духовну, національну самоідентифікацію особистості, що сприятиме розвиткові національної культури, формуванню національної свідомості.

Позашкільні навчальні заклади України здійснюють навчально-виховний процес на принципах толерантності щодо національних меншин. За понад 80 років існування більшості з них не зафіксовано прояву національної незлагоди, а тим паче – ворожнечі. У деяких закладах вивчається та пропагується національна спадщина народу, діаспора якого мешкає на території тієї чи іншої області. Організовуються виставки національних страв, святкові концерти, бесіди про країни, де формувалися корені цієї нації тощо.

Кожний народ прагне розвивати у своїх дітях національний характер, дух, психологію, традиційну родинно-побутову культуру, спосіб життя. Родинне виховання на різних етапах розвитку людини є основою, тлом,

на якому самовдосконалюється особистість. Від культури батьків, системи цінностей, взаємовідносин у сім'ї, взаєморозуміння та взаємоповаги залежить розвиток особистості дитини. Так, В. О. Сухомлинський у "Батьківській педагогіці" (1978 р.) наголошував: "Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи". Позашкільний навчальний заклад має можливості цілком природно сприяти *родинному вихованню*, залучаючи батьків до навчально-виховного процесу та дозвілля вихованців, створюючи школи майбутніх батьків. Сьогодні понад 65 % молодих батьків, народжуючи дітей, не мають уявлення про мету, завдання, методи та форми їх виховання у сім'ї. Їм бракує знань із педагогіки та психології сімейного виховання. Водночас, кожен батько і мати, незалежно від бажання, є головними вихователями своїх дітей.

Моральне виховання дітей та учнівської молоді, *формування етичної культури* є чи не найбільш актуальним у сучасному суспільстві. Висуваючи ідеал гуманності на верхній щабель і розглядаючи людську особистість як вищу цінність, загальнолюдська культура протягом всієї історії напрацьовує критерії, за яких можна і треба розрізняти добро та зло, красу і вади людські, істину та брехню.

Етична культура проявляється в духовно-моральному стані та морально орієнтованому способі життя людини. Дійсно, якщо становлення етичної культури відбувається під впливом різноманітних об'єктивних і суб'єктивних факторів, то воно не може бути наслідком лише одного морального виховання як і будь-якого цілеспрямованого впливу на людину. Моральний розвиток людини – це не лише результат зовнішнього стихійного чи запланованого впливу, а й феномен її самобуття, результат самоосвіти та самовиховання.

У творчих учнівських об'єднаннях еколого-натуралістичного напряму особистість усвідомлює значення основних природничих понять, наприклад: "людина", "життя", "простір", "час". Гуманітаризація передбачає засвоєння не абстрактних для дитини проблем, а тих, які співпадають з її внутрішнім світом, формуючи та поглиблюючи його. Тому гуманітаризацію необхідно розглядати як вищий рівень інтеграції навчання та виховання, коли позашкільна освіта може бути спрямована на формування етичної культури учня.

Засобом забезпечення зв'язку виховання з повсякденною реальністю є створення виховного простору. Позашкільна освіта забезпечує можливості виховання моральних цінностей учнів, підготовки до майбутнього дорослого життя. За програмами позашкільної освіти учні не лише оволодівають поглибленими знаннями поза шкільними стандартами та набувають практичних умінь і навичок соціально-економічної діяльності. Позашкільними навчальними закладами створюється єдине середовище виховання у дітей та молоді загальнолюдських цінностей, що сприятиме досягненню взаєморозуміння між народами, націями, країнами й окремими людьми.

Важливою функцією сучасного позашкільного закладу є формування ціннісного ставлення учнів до власного здоров'я, праці, творчості, освіти та культури тощо.

Виховання у дітей і молоді свідомого ставлення до власного здоров'я, пропаганда здорового способу життя повинна бути пріоритетним напрямом діяльності позашкільного навчального закладу. На заклади позашкільної освіти покладається важлива функція оздоровлення дітей та молоді. Цьому сприяє мережа літніх таборів і шкіл праці та відпочинку на різних рівнях позашкільної освіти.

Незважаючи на те, що мережа оздоровчих дитячих закладів усіх типів в Україні за останні два десятиріччя значно зменшилася, організація відпочинку дітей у канікулярні періоди не призупиняється, а навпаки – розвивається. *Оздоровчий табір "Юннат"* на базі Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді МОНмолодьспорту України під час літнього відпочинку учнів з усієї держави перетворюється на літню школу передового досвіду, де застосовуються різноманітні форми роботи з учнями, зокрема пошуково-дослідницькі. Наприклад, учні разом із педагогами виявляють рідкісні та зникаючі види рослин і тварин, вивчають властивості трав'яних рослин, виявляють пристосувальні ознаки рослин лісів різних типів (хвойних, мішаних); аналізують захисне забарвлення комах, особливості поведінки птахів улітку тощо.

Проведення пошуково-дослідницької роботи відбувається в рамках всеукраїнських акцій: "Мій рідний край – моя земля", "Під єдиним небом", "Зелений німб України", "Лелека". Результати роботи занотовуються в щоденники, наносяться на карти-схеми, що супроводжуються фотографіями, малюнками, слайдами, аудіозаписами.

Завдяки наявності на території табору "Юннат" навчально-дослідних земельних ділянок, саду, проводиться догляд за плодовими деревами, сільськогосподарськими культурами, відбувається поступове збирання насіннєвого матеріалу, проводяться рейди з боротьби зі шкідниками, застосовуються біологічні методи захисту рослин тощо. За наслідками такої роботи проводяться конкурси, захист навчально-дослідницьких проектів на науково-практичних конференціях і засіданнях секцій.

Трудове виховання дітей та учнівської молоді, підготовка до свідомого вибору майбутньої професії є важливим напрямом діяльності позашкільного навчального закладу. Зміст трудового навчання в сучасній загальноосвітній школі, на відміну від позашкільного закладу, недостатньо враховує індивідуальний підхід до особистості учня. Водночас, удосконалення трудових навичок за бажанням, покликанням сприяє розвиткові потягу до праці, створення якісно нових матеріальних і духовних цінностей у процесі діяльності розвиває учня як творчу особистість.

Лише труд може зробити людину щасливою, викликаючи в її душі ясність, гармонію та задоволення собою. Свідоме ставлення до праці тісно пов'язане з *професійною орієнтацією* учнівської молоді, підготовкою до свідомого вибору майбутнього фаху.

Найбільш сприятливими для розширення в майбутньому професійної компетентності учнів можуть бути модульні системи навчально-виховного процесу. Характерна для таких систем дискретна система структурування змісту навчального матеріалу та спрямованість на освоєння певних практичних навичок і умінь чи отримання поглиблених знань створює широкі

можливості для цільового, багатовекторного навчання, орієнтованого на реалізацію навчально-виховної мети. Переваги самої модульної системи навчально-виховного процесу в роботі позашкільних навчальних закладів полягають у впровадженні навчання за індивідуальними програмами, що зберігатиме зацікавленість кожної дитини, яка обрала певний напрям.

На сьогодні розвивається така форма, як трудові об'єднання школярів (учнівські виробничі бригади, шкільні лісництва), участь у яких орієнтує учнів на сільськогосподарські та лісогосподарські професії. Наприклад, шкільне лісництво в Полтавському обласному ліцеї-інтернаті для обдарованих дітей із сільської місцевості імені А. Макаренка, метою організації якого є захист, збереження та примноження природних ресурсів краю. Його площа – а це сосновий і листяний ліси, заплавні луки та невеликі болотні ділянки по берегах річок Коломака й Свинківка – становить 200 га. Щорічно школярі прибирають від повалених дерев близько 1 га лісу, беруть участь у проведенні двомісячників озеленення, чистоти та благоустрою прилеглих до навчального закладу територій, в організації "Днів довкілля" тощо.

Виховання у дітей та молоді ціннісного ставлення до праці в сучасних умовах є актуальним завданням освітніх установ, зокрема, позашкільних навчальних закладів. Наприклад, особливості діяльності еколого-натуралістичних центрів створюють можливості для охоплення дітей різними формами природничої діяльності: робота в теплицях, зимових садах, на навчально-дослідних ділянках тощо. Навчально-виховний процес позашкільних закладів сприяє вихованню особистості в колективі, створює можливості відчути радість від результатів своєї роботи.

В умовах підвищеної уваги до реалізації компетентнісного підходу в освіті актуалізується необхідність уведення "простору реальної дії", тобто "учнівського виробництва". При цьому допускають, що виробнича продукція повинна бути оцінена не тільки на внутрішньому (шкільному), а й на зовнішньому (суспільному) ринку. Постає завдання щодо визначення орієнтирів, розроблення технологій у вирішенні сучасних проблем компетентнісної освіти, упровадження яких сприятиме забезпеченню зв'язку позашкільної освіти з життям.

Важливою соціальною функцією позашкільної освіти є *підтримка обдарованої молоді,* сприяння реалізації учнями творчого потенціалу. У сучасній освіті набуває поширення індивідуальний підхід до кожного учня, що передбачає навчання та виховання залежно від індивідуальних особливостей, можливостей, здібностей особистості. Необхідність уваги до підтримки обдарованих дітей закріплено Указом Президента України "Про додаткові заходи щодо державної підтримки обдарованої молоді".

Підтримці такої молоді сприяє проведення конкурсів, форумів серед учнів і студентів, зокрема, міжнародних. Із 2004 р. Україна вперше стала повноправною країною-учасницею Міжнародного конкурсу науково-технічної творчості школярів (Intel International Science and Engineering Fair) – однієї з найбільших міжнародних освітніх ініціатив корпорації Intel. Щороку понад 1500 учасників конкурсу, талановитих молодих учених і винахідників представляють близько 50 країн світу та демонструють най-

сучасніші наукові проекти, обмінюються ідеями і виборюють численні призи та стипендії.

Не можна стверджувати, що позашкільні навчальні заклади об'єднують лише вундеркіндів. За програмами позашкільних навчальних закладів поглиблюють освіту й учні, які ще не визначилися зі своїми природними нахилами. Серед вихованців таких закладів є діти, які не мають удома нормальних умов для розвитку, яким не приділяють належної уваги батьки. Підтримати таких дітей, дати їм не лише освіту, а й виховання – важлива соціальна функція позашкільної установи. У цьому контексті доцільно говорити про *попередження негативних соціальних явищ*, одним із важливих чинників виникнення яких є неналежна увага до виховання дітей та молоді.

Превентивне виховання в позашкільному навчальному закладі передбачає увагу до таких питань виховного плану, які в майбутньому повинні запобігти дитині долучитися до групи ризику. Це, передусім, формування соціальних знань і умінь, безконфліктної та конструктивної взаємодії, встановлення партнерських взаємовідносин, побудови діалогу; формування моральних якостей, соціальних почуттів; створення умов для творчої самореалізації та самовдосконалення.

Багаторічний досвід роботи педагогів позашкільних навчальних закладів акцентує увагу на дотриманні принципу індивідуалізації в навчально-виховному процесі. За такого підходу педагог повинен ураховувати не лише здібності до навчання певного учня, але і його психологічні особливості, можливі проблеми тощо. Реалізація функції превентивного виховання в позашкільному навчальному закладі передбачає певний професійний рівень педагога. Керівник творчого об'єднання повинен бути не лише фахівцем у своїй сфері, а й авторитетом для молоді, психологом, толерантною людиною.

Ефективність застосування всіх засобів виховання в позашкільному закладі залежить від особистості керівника учнівського об'єднання, його реакції на ті чи інші ситуації, що виникають у дитячому колективі. Лікар і педагог – це професії, які найбільшою мірою впливають на людину, тому особисті якості вчителя є найбільш важливим чинником виховання.

Педагоги позашкільного навчального закладу повинні усвідомлювати, які зміни відбуватимуться в особистості молодої людини у результаті того чи іншого впливу. Це виводить весь навчально-виховний процес на прогностичний рівень. Необхідно виховувати нове покоління української молоді, яке буде готовим працювати в сучасній економічній ситуації та, при цьому, не приносити в жертву моральні цінності.

Із вирішенням виховних завдань тісно пов'язана проблема *вдосконалення навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах.* На сучасному етапі значної уваги потребує зміст навчально-виховного процесу, який повинен переосмислюватися й узгоджуватися з потребами вихованців і суспільства в цілому. При цьому необхідним є дотримання балансу фундаментальних знань, універсальності та практичної спрямованості.

Зміст освіти не завжди має бути чітко регламентованим. Більше того, жорстка регламентація іноді є контрпродуктивною, оскільки виключає можливість творчого підходу в роботі. Саме варіативність і гнучкість змісту

позашкільної освіти створює можливості керівнику творчого об'єднання вирішувати, які знання та в якому обсязі необхідно використовувати в процесі створення програми того чи іншого учнівського об'єднання. Неможливо завчасно передбачити, який соціальний об'єкт, соціальна подія або явище зацікавлять чи будуть необхідними конкретному учневі.

Першочергові завдання щодо модернізації позашкільної освіти – інформатизація, комп'ютеризація освіти, застосування сучасних інформаційних технологій у навчально-виховному процесі. Водночас не втрачають актуальності завдання щодо гуманізації освіти, створення єдиного освітнього простору. Гуманізація навчально-виховного процесу на сьогодні є необхідною, оскільки зосереджує в собі світоглядний і евристичний потенціали освіти, подолання розмежувань між природничо-науковими та гуманітарними компонентами культури.

У контексті модернізації позашкільної освіти відбувається переорієнтація навчально-виховного процесу на особистісно-орієнтований розвиток через такі форми організації діяльності вихованця, як самостійна діяльність та індивідуальна робота з ним учителя-методиста. Проте, виховання в колективі не втрачає актуальності та не протиставляється особистісно орієнтованому вихованню. Виховання в колективі є природовідповідним, оскільки людина – соціальна істота. Колективна діяльність відповідає психологічним закономірностям особистісного розвитку дитини, молоді.

Досі неоднозначно сприймаються ідеї А. С. Макаренка, якого вважали "комісаром від педагогіки", прихильником військово-дисциплінарного виховання і який є автором теорії "виховання в колективі, для колективу і через колектив". Утім, саме його педагогічні ідеї передбачають гармонійне врахування інтересів колективу й особистості.

Якщо мати на увазі, що саме *соціальне середовище є одним із вирішальних чинників виховання учнівської молоді* і справляє значний вплив на життєдіяльність дорослого населення, то вочевидь актуальним стає суттєве підвищення якості виховної, соціально-педагогічної роботи позашкільного навчального закладу.

Навчально-виховний процес відбувається в середовищі, яке в комплексі подано сукупністю природних, предметних, соціальних умов, простором власного "Я" вихованця. Розвивальний характер середовища забезпечується педагогічно виправданим використанням його особливостей з метою вирішення соціально-педагогічних завдань.

Людина в освітньому просторі відкриває для себе власну індивідуальність, неповторність. Навчально-виховний процес у цьому просторі надає школяреві, учнівській молоді, дорослим людям наукові знання, певний набір орієнтирів як у навколишньому середовищі, так і власній життєдіяльності.

Реалізація теоретичного та практичного моделювання освітнього простору на основі фундаментальних філософських і культурологічних ідей дасть змогу виявляти принципові закономірності загального розвитку суспільства, сприятиме ефективності вирішення освітніх завдань.

Отже, позашкільні навчальні заклади мають значний потенціал щодо виховання дітей та молоді, створення умов для самореалізації особистості

в суспільстві. При цьому модернізація навчально-виховного процесу позашкільних навчальних закладів України потребує додаткової уваги, зумовлює необхідність використання варіативних науково обґрунтованих підходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Вербицький В. В.* Методологічні основи розвитку практичного розуму школяра / В. В. Вербицький. – К. : СМП "АВЕРС", 2007. – 124 с.
2. *Вербицький В. В.* Юннатівський рух в Україні / В. В. Вербицький. – К. : Демігур. 2001. – 304 с.
3. *Локк Д.* Педагогические сочинения / Д. Локк ; [пер. с англ.]. – М. : Учпедгиз, 1939. – 180 с.
4. *Макаренко А. С.* Педагогические сочинения : в 8-и т. / А.С. Макаренко. – М., 1983.
5. *Наумова М.* Традиції трудового виховання в школах і позашкільних навчальних закладах України / М. Наумова // Рідна школа. – 2007. – Спецвипуск. – С. 42-43.
6. *Оржеховська В. М.* Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навч.-метод. посібник / В. М. Оржеховська. – К. : ВіАн, 1996. – 352 с.
7. Педагогічна майстерність : підручник / За ред. І. А. Зязюна. – Вища школа, 1997. – 349 с.
8. *Смирнов И. П.* Теория профессионального образования / И. П. Смирнов. – М., 2006. – 320 с.
9. *Сухомлинський В. О.* Вибрані твори : Т. 5. – К. : Вища школа, 1977. – 413 с.
10. *Шульга В. І.* Важливий фактор формування особистості // Рідна школа. – 2007. – Спецвипуск. – С. 40-41.

РОЗДІЛ ІІ. Сутність виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів

2.1. Виховний потенціал позашкільних навчальних закладів: теоретичні основи

Розвиток позашкільної освіти в історичному контексті відбувається в тісному зв'язку зі становленням теоретичних підходів щодо навчання, виховання, розвитку особистості в позашкільних навчальних закладах; зумовив виокремлення *позашкільної педагогіки* – галузі педагогічної науки, що досліджує питання виховання та навчання дітей і молоді засобами позашкільної роботи, розкриває закономірності формування особистості в процесі позашкільного навчально-виховного процесу. Так, Т. І. Сущенко розглядає позашкільну педагогіку як особливу галузь педагогіки, покликану визначити закономірності формування гармонійно розвиненої особистості засобами позашкільної роботи, які випереджатимуть зміни, що відбуваються в суспільстві; у центрі уваги позашкільної педагогіки – особистість дитини, її потреби та інтереси, а не предмет, не зміст і не метод, чим вона суттєво відрізняється від педагогіки школи [25].

Проблеми позашкільної освіти вирішуються в сучасній позашкільній педагогіці на основі загальнофілософських, загальнопедагогічних принципів із урахуванням специфіки цієї ланки освіти.

Загальнофілософські принципи, що лежать в основі всіх наук про суспільство, людину та механізми їх взаємодії: принцип детермінізму, принцип розвитку, принцип єдності свідомості та діяльності, принцип історизму, принцип нерозривного зв'язку індивіда та його соціального середовища [20].

Психолого-педагогічні принципи відображають загальні вимоги до вибору психолого-педагогічних засобів у межах діяльності позашкільних навчальних закладів: принцип гуманістичної спрямованості, принцип особистісної орієнтації, принцип адекватності психолого-педагогічних впливів до психологічних умов розвитку особистості, принцип цілеспрямованості тощо.

Специфічні принципи визначають основи діяльності позашкільних навчальних закладів як складової системи позашкільної освіти України, визначені в Законі України "Про позашкільну освіту": принцип доступності позашкільної освіти громадянам України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак; принцип добровільності вибору типів закладів і видів діяльності; принцип науковості, світського характеру освіти; принцип правового та соціального захисту вихованців у їх прагненні до вільного, різнобічного розвитку особистості (ст. 9 Закону України "Про позашкільну освіту").

Таким чином, позашкільному навчальному закладові як соціально-освітньому інституту властиві загальні та специфічні ознаки, що обумовлює, по-перше, його системну сутність як системи та складової системи позашкільної освіти, системи освіти України загалом; по-друге, його унікальність, яскраву специфіку.

Актуальність і дослідницька недостатність обумовлює доцільність спеціального аналізу теоретичних аспектів проблеми виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів, осмислення реальних і потенційних можливостей у контексті реалізації виховної функції позашкільної освіти.

Доцільною уявляється така логіка подальшого викладення матеріалів дослідження: інтерпретація сутності категорії "виховання" в контексті проблеми дослідження; обґрунтування сутності поняття "виховний потенціал позашкільного навчального закладу" на основі загальнопедагогічних підходів; аналіз чинників, педагогічних можливостей, що зумовлюють виховний потенціал позашкільних навчальних закладів.

Категорія "*виховний потенціал"* є поєднанням значень "виховний" і "потенціал". Якщо етимологія останнього слова є практично однозначною ("потенціал" (від лат. potentia – сила) – джерела, можливості, запаси, що можуть бути використані для рішення певного завдання, досягнення певної мети), то сутність категорії "виховний"/феномену "виховання" вимагає більш детального аналізу.

Категорія "виховання" в сучасному науково-педагогічному дискурсі

"Виховання" є однією з головних категорій педагогіки. Незважаючи на значну увагу до різних аспектів проблеми, вона не є остаточно визначеною, сутність виховання різним чином розуміють представники різних підходів у педагогіці.

У класичній педагогіці виховання визначають у широкому та вузькому сенсі слова.

За визначенням І. Д. Беха, у широкому розумінні поняття *"виховання"* – це зовнішнє спонукання до розвитку й реалізації психічної, соціальної та фізичної активності людини [1]; залучення дитини до вироблених людством цінностей; створення сприятливих умов для реалізації нею свого особистісного потенціалу [9]. Особистісно орієнтована модель виховання, подана в концептуальній системі академіка І. Д. Беха, ґрунтується на гуманістичній ідеології, орієнтованій на одухотворення людини, яка живе в мінливому світі. Виховання за такої моделі набуває сутнісних характеристик сенсопороджувального процесу, спрямованого на розвиток людини як суб'єкта культури та власного життя. У вузькому сенсі під вихованням розуміють цілеспрямовану діяльність педагогів, які покликані формувати в людини систему якостей або певну конкретну якість [18].

Виховання здійснює вирішальний вплив на формування характеру людини, визначає її світогляд, обумовлює процеси соціального становлення. Можливості виховання є значними, але не безмежними. По-перше, виховання залежить від рівня розвитку суспільства, наявних у ньому суспільних відносин, від його матеріальних і духовних можливостей. По-друге, – від вікових та індивідуальних особливостей вихованців [10].

Виховання можна розглядати як суспільне явище, як діяльність, процес, цінність, систему, вплив, взаємовплив тощо. Кожне з цих тверджень є справедливим, проте жодне не дає змоги охарактеризувати його в цілому [12, *9-11*]. У широкому розумінні можна говорити про виховання як про соціальний інститут, закріплюючи його роль і місце як специфічної функції суспільства та держави, що пов'язана із задоволенням соціальної потреби – осмисленого становлення членів суспільства [19, *63*].

На думку Т. О. Ромм, системна цілісність виховання визначається наявністю в ньому двох протилежних, але взаємодоповнюючих тенденцій. Перша *(індивідуально-орієнтована) тенденція* стосується цінності людської самості та неповторності, характеризуючи спрямованість педагогічних зусиль, орієнтацію на підкорення всього комплексу виховних впливів інтересам і потребам дитини. Ця тенденція виховання, що склалася у виховній практиці Античності, активно формувалася в епоху класичного Відродження, яка проголосила людину головною цінністю на землі. Розвиток цієї позиції відобразився у філософії виховання епохи Просвітництва, століття раціоналізму й індивідуалізму та проявився у виховних побудовах Р. Декарта, Дж. Локка, поглядах Ж.-Ж. Руссо, Л. М. Толстого, антропософській концепції Р. Штайнера, педагогічній практиці "вільних шкіл", принципах педагогіки М. Монтессорі.

Друга *(соціально-орієнтована) тенденція,* пов'язана із потребою суспільства в підтримці соціальної стабільності та необхідності підвищення якості людського капіталу, спрямована на активізацію суспільних зусиль у вихованні, на включення підростаючих поколінь до реального життя, системи соціальних і виробничих відносин, заснованих на взаємодії. З уточненням сутності категорії "суспільне", з розвитком загальнонаукової рефлексії, з появою терміна "соціальне" як певної характеристики відносин і зв'язків, що відбуваються в суспільстві, як зазначає Т. О. Ромм, у педагогіці починають складатися підходи, які можна визначити як соціально орієнтовані [13].

Таким чином, інтерпретація сутності категорії "виховання" на сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки передбачає визнання таких теоретичних положень, як основи розуміння її сутності:

- виховання належить до переліку універсалій, властивих будь-якій соціальній системі, визначаючи її структуру й динаміку (Б. Т. Ліхачов) [11];
- одним із основоположних принципів виховання є принцип урахування вікових особливостей вихованців (В. О. Сухомлинський) [23];
- виховання є провідним чинником становлення особистості в процесі онтогенезу (І. Д. Бех) [1];
- виховання є складним і багатовимірним процесом, у якому розрізняють філософський, соціальний, педагогічний, психологічний, культурологічний аспекти. У вихованні різних народів і епох чітко віддзеркалюється стан і вимоги держави, різних верств суспільства до мети, змісту та методів підготовки підростаючих поколінь до життя (О. Я. Савченко) [21, *21*].

Теоретичною основою цієї монографії є концептуальні положення, викладені академіком І. Д. Бехом у праці "Виховання особистості" (2008), зокрема:

1. Позанаціональне не може бути народним. Шкільна освіта, що втрачає національне коріння, рано чи пізно заперечує народ. Народна освіта нерозривно пов'язана з національним ґрунтом, але не замкнена лише в ньому. Школа покликана формувати та зберігати національну культуру, збагачуючи національне загальнолюдським і загальнолюдське національним.

2. Феномен виховання слід розуміти як перетворювальну діяльність педагогів-вихователів, спрямовану на зміну свідомості, світогляду, психології, ціннісних орієнтацій, знань і способів діяльності особистості, що сприяють її якісному зростанню та вдосконаленню. Цілі виховання – це очікувані результати реалізації системи виховних дій зміни особистості. Критеріями вихованості людини можуть бути: ступінь її сходження до загальнолюдських і національних гуманістичних морально-духовних цінностей, що становлять основу відповідних вчинків; рівень та ієрархія якостей особистості, набутих у процесі виховання.

3. Світовий соціально-історичний досвід дає змогу визначити головну мету виховання як формування гармонійно та всебічно розвиненої особистості, підготовленої до ініціативної соціальної та професійної діяльності в сучасному суспільстві, здатної сприймати й примножувати його цінності [3].

Актуальними *методологічними підходами* щодо виховання в сучасному науково-педагогічному полі визнаються гуманістичний, особистісно орієнтований, системний, соціокультурний та інші підходи, реалізація яких на сьогодні відповідає загальнонауковому принципові доповнюваності, зважаючи на складність і неоднозначність проблеми виховання людини.

Гуманізація виховного процесу розглядається як сучасна освітня стратегія, у центрі якої конкретна дитина з її можливостями, правом на творче самовираження, вільний розвиток і реалізацію природних здібностей [9]. Основи виховання гуманної особистості в контексті сучасного розуміння його сутності та пріоритетів визначає *концепція виховання гуманістичних цінностей учнів* (І. Д. Бех, Н. І. Ганнусенко, К. І. Чорна). Зокрема, автори концепції підкреслюють: "У вихованні мають гармонійно поєднуватись інтереси особистості – вільний саморозвиток і збереження своєї індивідуальності; суспільства – щоб саморозвиток особистості здійснювався на моральній основі, а виховання сприяло репродукції культурних, соціалізованих людей; держави, нації — щоб усі діти стали компетентними громадянами-патріотами, гуманістами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі".

Щодо змісту виховання концепція виховання гуманістичних цінностей учнів визначає базовими гуманістичними цінностями, що характеризують індивідуальну культуру особистості, рівень її вихованості, добро, відповідальність, совість [2].

На сучасному етапі суспільного розвитку об'єктивною освітньою тенденцією є індивідуалізація освіти, диференціація освітніх впливів, що знайшло відображення в розвиткові змісту освіти (індивідуальні навчальні

плани, індивідуальні освітні маршрути тощо), форм і методів освіти та виховання. Теорію *особистісно орієнтованого підходу* до виховання особистості обґрунтовано у працях І. Д. Беха, В. Г. Кременя, І. Ф. Прокопенка, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинської та інших. Відповідно до такого підходу "особистісно-орієнтоване виховання передбачає мету формування та розвитку у дитини особистісних цінностей. Лише вони завдяки своїм сутнісним показникам здатні виконувати функцію вищого критерію для орієнтації індивіда у світі й опори для особистісного самовизначення" [1].

Згідно з *системним підходом* виховний процес розглядається як цілісна динамічна система, системоутворювальним чинником якої є мета розвитку особистості вихованця, що реалізується у взаємодії педагога й учня [18]. Системний підхід покладено в основу *концепції системної побудови процесу виховання* (В. А. Караковський, Л. І. Новикова, Н. Л. Селіванова), відповідно до якої головним механізмом виховання є виховна система навчального закладу, у межах якої проектуються та створюються сприятливі умови для реалізації мети і завдань виховання на кожному віковому етапі. Метою виховання концепція визначає всебічний і гармонійний розвиток особистості; зміст виховання відповідно до концепції становлять загальнолюдські цінності (8): Людина, Сім'я, Праця, Знання, Культура, Вітчизна, Земля, Мир [21; 22].

Системно-рольова теорія формування особистості дитини (М. М. Таланчук) виходить із того, що таке формування відбувається завдяки соціальному механізмові наслідування та примноження соціальних цінностей. Мета виховання полягає у формуванні гармонійно розвинутої особистості, яка готова й здатна повноцінно виконувати систему соціальних ролей. За такого підходу критерії ефективності процесу виховання відповідають певним соціальним ролям, що розподілені на сфери: сім'я (ролі: подружня, батьківсько-материнська, синівсько-дочірня тощо), колектив (ролі: професійно-трудова, організаторська, комунікативна тощо), суспільство (ролі: патріотична, національно-інтернаціональна, політична, правова тощо), світ (ролі: геосоціальна, інтерсоціальна); Я-сфера (матеріально-потребнісна, духовно-потребнісна, суб'єкт учіння, самовиховна, суб'єкт творчості тощо) [21; 22].

Концепція виховання дитини як людини культури визначає сутність виховання як процес педагогічної допомоги людині у становленні її суб'єктності, культурної ідентифікації, соціалізації, у життєвому самовизначенні. Мета виховання – сходження дитини до цінностей, якостей, смислів, життєвих позицій, тобто виховання формує особистісний образ людини. Основні ознаки виховання за цією концепцією: життєтворчість, соціалізація, культурна ідентифікація, духовно-моральний розвиток особистості, індивідуалізація. Зміст виховання відповідно до концепції – суб'єктивний досвід особистості з його цінностями, смислами та способами поведінки; його компоненти: аксіологічний (ціннісно-смисловий), культурологічний, життєтворчий (події, спосіб життя), морально-етичний, громадянський, особистісний, індивідуально-творчий [21; 22].

Виховання, що здійснюється в різних соціальних інститутах (сім'я, дошкільна установа, школа, позашкільний навчальних заклад, вищий на-

вчальний заклад, громадська організація тощо), має спільні риси, а також власні особливості (зміст, форми, прогнозовані результати тощо), обумовлені специфікою кожного соціального інституту, його соціальними функціями та виховними можливостями.

Сутність виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів

Основу розуміння виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів становлять актуальні теоретичні підходи стосовно проблеми виховання особистості (Г. Г. Ващенко, В. О. Сухомлинський, А. С. Макаренко, а також І. Д. Бех, О. Л. Кононко, Г. С. Костюк, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська та інші) і методологічні засади позашкільної освіти (Т. І. Сущенко, Г. П. Пустовіт, В. В. Вербицький, О. В. Биковська та інші). Сутність поняття "*виховний потенціал позашкільного навчального закладу*" доцільно розглядати як можливості позашкільного навчального закладу, які можуть бути використані для досягнення мети виховання особистості.

Виховний потенціал позашкільного навчального закладу становлять комплекс чинників і умов, що визначають його педагогічні можливості. Припускаємо варіативність підходів до визначення компонентів у складі поняття "виховний потенціал позашкільного навчального закладу". Відповідно до першого як компоненти виховного потенціалу позашкільного навчального закладу можна розглядати:

- суб'єктів виховного процесу (педагогів, вихованців, батьків, адміністрацію закладу);
- виховне середовище закладу (духовне, матеріальне (предметне) та подієве наповнення життєдіяльності вихованців; морально-психологічний клімат тощо);
- принципи, покладені в основу навчально-виховного процесу;
- зміст навчально-виховного процесу, форми та методи реалізації змісту;
- взаємозв'язки з іншими соціальними інститутами тощо.

Необхідно вказати на деяку умовність визначення попередніх компонентів виховного потенціалу, що обумовлено загалом необхідністю більш детального аналізу цього феномена. Водночас, цілком правомірно розглядати у складі компонента "виховного середовища" *суб'єктний* (дитячий і педагогічний колективи, колектив адміністративно-управлінського апарату, допоміжного персоналу), *науково-методичний* (сукупність програм, навчальних і методичних посібників для учнів і педагогів, методичні розробки педагогів, твори учнів), *духовний* (традиції, норми та правила, що існують й підтримуються в середовищі, певний спосіб життя в ньому), *предметно-матеріальний* (матеріальні, предметні умови педагогічного процесу) компоненти [3, *83*].

Відповідно до іншого підходу можна говорити про виховні можливості позашкільних навчальних закладів, розглядати їх у межах умовно визначених груп (компонентів виховного потенціалу позашкільного навчального закладу):

- ціннісно-цільові (можливості, обумовлені провідними принципами, соціальними функціями, освітніми та виховними завданнями позашкільної освіти);

- організаційні (можливості, пов'язані з організаційними особливостями діяльності позашкільних навчальних закладів);
- можливості змісту, форм і методів позашкільної освіти.

Ціннісно-цільовий компонент

Розуміння педагогічних можливостей позашкільної освіти як ланки загальної системи освіти України передбачає визначення її соціальних функцій.

Соціальні функції будь-якої освітньої системи, педагогічні цілі освіти змінюються з розвитком суспільства та самої системи освіти. *Соціальні функції позашкільної освіти* — це її очікувані результати, що віддзеркалюють уявлення про позашкільну освіту як соціальний інститут. Можна виокремити такі основні соціальні функції позашкільної освіти. Перша передбачає освітньо-культурний розвиток особистості, прилучення її до загальнолюдських і національних цінностей, сприяння становленню особистості як індивідуальності з притаманними їй потребами, інтересами, здібностями; розвитку її здатності до самопізнання, самовиховання. Результат реалізації цієї функції також розглядається як результат виховання в системі позашкільної освіти.

Друга функція – додаткова освіта, що, на думку О. Є. Лебедєва, може виступати засобом професійного самовизначення, але найбільш важливий аспект реалізації якої полягає у сприянні гармонійному розвиткові особистості, у тому числі й корекції певних її недоліків [5]. Позашкільна освіта як сфера здобуття додаткових наукових знань, створення можливостей практичного їх застосування, що відбувається у відповідності з потребами й інтересами самого суб'єкта навчального процесу, має важливе конвенційне значення щодо узгодження інтересів суспільства й конкретного учня.

Третя соціальна функція позашкільної освіти полягає у створенні умов для набуття особистістю соціальних знань, соціально значущих умінь і навичок, соціального досвіду, необхідного для її позитивної соціалізації.

Серед *принципів виховання* в позашкільних навчальних закладах доцільно розглядати такі:

- принцип національної спрямованості виховання передбачає формування у дітей та учнівської молоді національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, шанобливого ставлення до його культури; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті держави;
- принцип культуровідповідності – виховання національних, загальнолюдських цінностей на основі знання та поваги до української культури, культури інших народів; виховання вміння міжкультурної взаємодії на основі принципів толерантності та взаєморозуміння;
- принцип гуманістичної спрямованості – у центрі уваги знаходиться особистість дитини, педагога, які прагнуть до максимальної реалізації власних можливостей, мають право на власний вибір у різних життєвих ситуаціях;

- принцип адекватності виховання до психологічних умов розвитку особистості – вихователь зосереджує свою увагу на дитині, зважає на її вікові й індивідуальні особливості, не форсує її розвитку, задовольняє фундаментальні потреби дитини (у розумінні, визнанні, сприйнятті, широкому ставленні до неї); виробляє індивідуальну програму її розвитку; стимулює розвиток в особистості свідомого ставлення до своєї поведінки, діяльності, життєвого вибору;
- принцип особистісної орієнтації – означає, що загальні закони психічного розвитку проявляються у кожної дитини своєрідно та неповторно. Педагог культивує у зростаючої особистості почуття самоцінності, упевненості в собі, визнає її право на вільний розвиток і реалізацію здібностей; не обмежує її в правах почуватися індивідуальністю; виробляє оптимістичну стратегію розвитку кожного вихованця; спрямовує зусилля на розвиток світогляду, самосвідомості, культури потреб, емоційної сприйнятливості, довільної поведінки, базових якостей особистості;
- принцип ціннісно-смислової рівності дорослого (педагога, вихователя) і дитини – оптимізація виховних можливостей передбачає не односпрямовану передачу досвіду й оцінних суджень від старшого покоління молодшому, проте взаємодію та співробітництво дорослих і дітей у сфері спільного буття;
- принцип соціальної відповідності виховання, зв'язку з реальним життям – обумовлює необхідність відповідності змісту та методів виховання реальній соціальній ситуації, у якій організовується виховний процес. Завдання виховання передбачають орієнтацію педагогічного процесу на реальні можливості соціуму, формування у дітей готовності до ефективного розв'язання життєвих проблем; залучення вихованців до соціально важливих справ (важливих для міста, селища, області, країни тощо) [7; 8; 12].

У контексті визначення ціннісно-цільового компонента виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів необхідно говорити про цінності як основу цілей освіти, а саме:

- гуманістичні цінності освіти ("дитина є головною педагогічною цінністю", "... людина не засіб, а мета, тому не дитину треба пристосовувати до системи освіти, а освіту до неї");
- освоєння цінностей культури (підвищення загальної культури та самоцінності особистості, прилучення дітей до національних і загальнолюдських цінностей, що потребує культурологічної спрямованості змісту, методик освіти, "окультурення середовища");
- цінності громадянського виховання (освіта утверджує і надалі повинна утверджувати цінності української національної ідеї, яка, на думку О. Я. Савченко, інтегрує такі складники, як: державність, демократія, добробут, працелюбність і відповідальність людей);
- цінність екологічного світогляду тощо [21].

Метою виховання в системі позашкільної освіти є створення оптимальних умов для становлення моральної, культурної особистості, свідомого громадянина; сприяння соціальному становленню вихованців, їх само-

реалізації та професійному самовизначенню; створення умов для інтелектуального, фізичного й культурного розвитку особистості, формування її системи цінностей, соціальної позиції.

Творчі об'єднання кожного напряму позашкільної освіти мають власні особливості щодо реалізації *виховних завдань*. Зокрема, творчі об'єднання художньо-естетичного напряму мають значні можливості художньо-естетичного виховання особистості, формування її естетичної культури, національно-культурних і загальнолюдських цінностей тощо. Особливістю гуртків і клубів туристсько-краєзнавчого напряму, що спрямовується на залучення вихованців до вивчення історії рідного краю та довкілля, є суттєві можливості патріотичного виховання, виховання громадянських якостей особистості тощо. Станції юних натуралістів, еколого-натуралістичні центри, гуртки, творчі об'єднання вирішують значущі завдання з формування екологічної свідомості, виховання екологічної культури дітей та молоді тощо. Творчі об'єднання науково-технічного напряму позашкільної освіти мають унікальні можливості не лише для розвитку технічного мислення, конструкторських умінь і здібностей, але також для виховання цінності праці, сприяють усвідомленому вибору професії. Різноспрямовані творчі об'єднання гуманітарного напряму позашкільної освіти спрямовані на задоволення інтересів і потреб особистості у творчій самореалізації, сприяють набуттю допрофесійних знань і умінь, становленню соціально значущих якостей особистості тощо.

Таким чином, ціннісно-цільовий компонент виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів становлять виховні можливості, пов'язані з провідними принципами, соціальними функціями, освітніми та виховними завданнями позашкільної освіти.

Організаційний компонент

Позашкільні навчальні заклади можуть функціонувати у формі центрів, комплексів, палаців, будинків, клубів, станцій, кімнат, студій, шкіл мистецтв, початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання), спортивних шкіл, фізкультурно-спортивних клубів за місцем проживання, дитячих стадіонів, бібліотек, флотилій, галерей тощо, які здійснюють позашкільну освіту [6].

У контексті аналізу відповідного компонента виховного потенціалу доцільними є такі позиції:

— *поліваріативність змісту та форм позашкільної освіти, здійснення її на основі принципів добровільності та індивідуального, особистісно орієнтованого підходів* до кожного вихованця створює можливості для індивідуалізації та диференціації навчання і виховання: учневі надається право обрати той зміст, форму навчання, які відповідають його індивідуальним інтересам, здібностям, очікуванням стосовно власного розвитку тощо;

— *залучення до нового колективу, соціально-культурного простору закладу* розширює можливості для розвитку особистості, становлення її системи цінностей, може відігравати корекційну, компенсаторну роль у становленні особистості вихованця;

— *у позашкільних навчальних закладах, гуртках та інших творчих об'єднаннях навчаються як діти одного віку, такі і різновікові дитячі колективи*, що створює умови, які дають можливість старшим виступати в ролі наставників молодших учнів. Це впливає на формування у молодших почуття співпричетності, у старших – власної гідності, відповідальності тощо;

— *позашкільними навчальними закладами проводиться значна організаційно-масова робота з дітьми та учнівською молоддю*, що створює широке поле розвитку, соціального становлення і творчого самовираження. Наприклад, Донецьким обласним палацом дитячої та юнацької творчості щорічно проводиться більше чотирьох десятків обласних масових заходів: конкурсів, зльотів, фестивалів, свят, молодіжних проектів тощо. У відділі масових заходів і організації дозвілля палацу діють колективи: творче об'єднання "Дитяче TV", клуб "Юнпрес", секція журналістики МАН, гурток літературної творчості "Гармонія", "Молодіжний клуб", гурток організаторів дозвілля "Творча майстерня", шоу-студія організаторів дозвілля "Flash". Головним напрямом діяльності відділу є організація та проведення обласних масових заходів, організація змістовного, розвивального дозвілля дітей та молоді міста. Традиційними стали обласні свята для соціально незахищених категорій дітей, обдарованих дітей, молодіжні проекти тощо. За організації колективів відділу проводяться заходи всеукраїнського рівня: відкриття та закриття всеукраїнських предметних олімпіад, зональних ігор команд КВК, гала-концертів фестивалю "Українське бельканто" тощо[1].

Використання потенціалу організаційного компонента створює широке варіативне поле навчання, виховання, соціалізації дітей та учнівської молоді, сприяє залученню до занять у позашкільних навчальних закладах їх значної кількості.

У контексті виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів необхідним є звернення до *педагогічного, психолого-педагогічного потенціалу* позашкільного навчального закладу.

Вимоги до педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів визначено Законом України "Про позашкільну освіту", відповідно до ст. 21 якого педагогічним працівником позашкільного навчального закладу повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має вищу педагогічну або іншу фахову освіту, належний рівень професійної підготовки, а також народний умілець із високими моральними якостями за умови забезпечення належної результативності навчально-виховного процесу [6].

З огляду на організацію навчально-виховного процесу позашкільних навчальних закладів на принципах добровільності, індивідуального особистісного вибору вихованцем виду діяльності та власне педагога, особливої значущості набувають особистісні та професійні якості педагогічного працівника. Так, Г. П. Пустовіт підкреслює значення особистості педагога позашкільного навчального закладу, що розглядається в такому контексті, як "суб'єкт педагогічної підтримки розвитку та становлення особистості" [15].

---

[1] За матеріалами: Донецький обласний палац дитячої та юнацької творчості. Режим доступу: http://dvorec.donbass.name/hst/15-otdel-massovyx-meropriyatij-i-organizacii-dosuga.html

Особливе місце у структурі виховного потенціалу позашкільного навчального закладу посідає *специфіка відносин "педагог – вихованець", "вихованець – вихованець", "педагог – вихованець – батьки"*. Відсутність пріоритету оцінки, увага до процесу діяльності дитини, не лише до результату; добровільність відвідування, що передбачає "вибір власного педагога", зумовлює психологічно комфортні умови навчання та виховання.

Актуальною в межах проблеми організації відносин "педагоги – батьки", є визначена А. В. Золотарьовою модель роботи установи додаткової освіти дітей із батьками, яка передбачає такі рівні:

- індивідуальний;
- освітнього об'єднання;
- структурного підрозділу;
- усього закладу.

Серед методів взаємодії закладу з батьками автор розглядає такі:

- батьківські збори, лекції, конференції;
- дні відчинених дверей, звітні виступи (концерти, виставки, змагання тощо);
- відкриті заняття, консультації, вечори запитань і відповідей;
- дозвіллєві програми для батьків і дітей;
- створення органів батьківського самоврядування (батьківські комітети тощо) [7; 8].

Суттєвим аспектом діяльності позашкільного навчального закладу є *організація психологічного супроводу навчально-виховного процесу,* який можна розглянути на прикладі роботи кабінету психолого-педагогічного супроводу Київського Палацу дітей та юнацтва. Виходячи з цільової аудиторії (вихованці, педагоги, батьки) і сучасних вимог до освітнього процесу, практичні психологи палацу окреслили такі напрями психологічного супроводу: цільове консультування педагогів, батьків і гуртківців з питань особистісного розвитку, психологічна просвіта та психопрофілактика, цільова психологічна діагностика.

Крім того, у КПДЮ працює мережа гуртків психологічного спрямування. Наприклад, для підлітків – гурток "Граматика ефективного спілкування", для старшокласників – творче об'єднання "Університет юного психолога" тощо. Для старшокласників, які хочуть більше дізнатися про себе та інших людей і поспілкуватися про особистісні проблеми, відкрито клуб "Пізнай себе", а також "Психологічний проектор", який передбачає залучення старшокласників до психологічного аналізу кінофільмів після колективного перегляду. Випускники мають можливість займатися волонтерською практикою у "Психологічній майстерні" тощо.

До організаційних можливостей слід віднести організацію на базі позашкільних навчальних закладів *органів учнівського самоврядування, дитячих громадських об'єднань, волонтерських загонів* тощо, які мають соціальну спрямованість, а також тісний зв'язок із діяльністю дитячих і молодіжних громадських організацій. Участь вихованців різноманітних волонтерських загонах, що реалізують соціально важливі справи, сприяють соціальному та моральному розвиткові особистості, розвивають соціальні почуття (емпатія, здатність допомогти іншому тощо).

Напрямом роботи волонтерського загону може бути профілактична робота серед дітей та молоді щодо підтримки здорового способу життя, попередження девіантної поведінки підлітків. При цьому використовуються різні форми та методи: тренінги, круглі столи, лекції, бесіди, диспути, дискусії за темами, тематичні дискотеки тощо.

У контексті організаційних можливостей необхідно підкреслити значення особливого *виховного середовища* позашкільного навчального закладу. Така складова виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів є такою мірою значущою, що доцільним уявляється розглядати її цілісно в межах окремого параграфа (див. параграф 2.2).

Можливості змісту, форм і методів позашкільної освіти

У такому контексті необхідно говорити про особливості *змісту* навчально-виховного процесу позашкільних навчальних закладів, а саме: наявність різноманітних (у т.ч. індивідуальних) типових, авторських, комплексних та ін. програм, прогнозованим результатом реалізації яких є не лише поглиблені знання, вміння, спеціальні навички учнів, а й розвиток особистості вихованця, становлення його індивідуальності, формування системи цінностей тощо.

Основоположними для розуміння сучасного *змісту позашкільної освіти* є визначені Г. П. Пустовітом на основі аналізу філософської, психолого-педагогічної та спеціальної літератури, власного багаторічного досвіду роботи в позашкільних навчальних закладах п'ять засад у конструюванні змісту позашкільної освіти та виховання на всіх етапах реалізації, зокрема:

- інтегрування навчального матеріалу, у якому найбільш адекватно відображено ідею цілісності виховного середовища, що сприяє побудові у свідомості учнів картини світу та формуванню ставлення до людини, суспільства та природи як морально доцільного;
- структурування змісту позашкільної освіти та виховання з позицій диференціації, яку слід розглядати як перспективний підхід до поглибленого вивчення учнями навчального матеріалу чи самостійного здобуття ними знань, удосконалення інтелектуальних умінь і практичних навичок відповідно до їхніх вікових можливостей;
- кінцевою метою позашкільної освіти, окрім набуття учнями знань, умінь і практичних навичок, є формування та розвиток ціннісних орієнтацій, здатності прийняття обґрунтованих рішень із побудови власної поведінки та діяльності в соціумі й формування почуття відповідальності за їх наслідки;
- концептуальним положенням у конструюванні змісту позашкільної освіти і виховання є індивідуалізація навчальної та практичної діяльності особистості. На відміну від загальноосвітньої школи, процес індивідуалізації навчальної та практичної діяльності особистості в навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу має набагато складнішу структуру побудови та способи здійснення, оскільки ґрунтується на інших теоретико-методичних і психолого-педагогічних засадах. Такими засадами є особистісні замовлення, інтереси та нахили дітей та їх батьків, що постійно розвиваються і

варіюються, у чому й простежується безперервна динамічність цієї ланки освіти, її нестандартність і варіативність;

- п'ятим концептуальним положенням у конструюванні змісту позашкільної освіти та виховання є діяльнісний підхід, що дає змогу реалізувати на практиці набуті учнями знання, інтелектуальні вміння та практичні навички в конкретній суспільно корисній, масовій чи природоохоронній роботі [15; 16].

Аналіз відповідного компонента виховного потенціалу передбачає декілька логічних підходів до розуміння специфіки змісту позашкільної освіти.

По-перше, зміст суттєво різниться та має характерні особливості відповідно до певного напряму позашкільної освіти (туристсько-краєзнавчого, еколого-натуралістичного, художньо-естетичного, фізкультурно-спортивного, науково-технічного тощо).

По-друге, зміст позашкільної освіти варіюється (із урахуванням затверджених МОНмолодьспорту України програм і типових навчальних планів) залежності від: соціального замовлення, конкретного контингенту вихованців, конкретного педагога, концепції закладу в цілому; наявного кадрового, матеріально-технічного потенціалу тощо.

Зміст виховання в системі позашкільної освіти може розглядатися як система загальнокультурних і національних цінностей та відповідна сукупність соціально важливих якостей особистості, що характеризують її ставлення до суспільства та держави, інших людей, самої себе, праці, природи, мистецтва (на основі положень Програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні). Система цінностей і якостей особистості розвивається та виявляється через її власне ставлення:

1. Ціннісне ставлення особистості до суспільства та держави виявляється в таких якостях, як: патріотизм, національна самосвідомість, правосвідомість, політична культура та культура міжетнічних відносин. *Патріотизм* є виявом особистості любові до свого народу, поваги до українських традицій, відчуттям своєї належності до України, усвідомленням спільності власної долі з долею Батьківщини, досконале володіння української мовою. *Національна самосвідомість* містить: особисту ідентифікацію зі своєю нацією, віру в її духовні сили та майбутнє; волю до праці на користь народу; уміння осмислювати моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; систему вчинків, що мотивуються любов'ю, вірою, волею, осмисленням відповідальності перед своєю нацією. Розвинена *правосвідомість* виявляється в усвідомленні особистістю своїх прав, свобод, обов'язків, свідомому ставленні до законів і державної влади. *Політична культура* включає формування політичної компетентності, лояльного та водночас вимогливого ставлення громадян до держави, її установ, органів влади, здатність брати активну участь у політичному житті України. *Культура міжетнічних відносин* передбачає наявність у дітей та учнівської молоді полікультурної компетентності, поваги до прав людини; інтересу до представників інших народів; толерантне ставлення до їх цінностей, традицій, мови, вірувань; уміння йти на компроміси з різними етнічним та релігійними групами заради соціального миру.

2. Ціннісне ставлення до людей виявляється в моральній активності особистості, прояві чуйності, чесності, правдивості, працелюбності, справедливості, гідності, милосердя, толерантності, совісті, миролюбності, доброзичливості, готовності допомогти іншим, обов'язковості, добросовісності, ввічливості, делікатності, тактовності; умінні працювати з іншими; здатності прощати та просити пробачення, протистояти виявам несправедливості, жорстокості.

3. Ціннісне ставлення до себе виступає важливою умовою сформованості у дітей та учнівської молоді активної життєвої позиції та передбачає вміння цінувати себе як носія фізичних, духовно-душевних і соціальних сил.

4. Ціннісне ставлення до природи формується в процесі екологічного виховання та виявляється в таких ознаках: усвідомленні цінності природи в житті людини, самоцінності природи; почутті особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальності за них; здатності особистості гармонійно співіснувати з природою; поводитися компетентно, екологічно безпечно; критичній оцінці споживацько-утилітарного ставлення до природи, яке призводить до порушення природної рівноваги, загострення екологічної кризи; умінні протистояти проявам такого ставлення доступними способами; активній участі в практичних природоохоронних заходах; здійсненні природоохоронної діяльності з власної ініціативи; посильному екологічному просвітництві.

5. Розвиток *ціннісного ставлення до праці* передбачає усвідомлення дітьми та учнівською молоддю соціальної значущості праці, розвинену потребу в трудовій активності, ініціативність, схильність до підприємливості; розуміння економічних законів і проблем суспільства та шляхів їх розв'язання, готовність до творчої діяльності, конкурентоспроможності й самореалізації в умовах ринкових відносин, сформованість працелюбності та мобільності як базових якостей особистості.

6. Ціннісне ставлення до мистецтва формується у процесі естетичного виховання та виявляється у відповідній ерудиції, широкому спектрі естетичних почуттів, діях і вчинках, пов'язаних із мистецтвом. Особистість, якій властиве це ставлення, має систему елементарних мистецьких знань, адекватно сприймає художні твори, здатна збагнути та висловити власне ставлення до мистецтва, прагне та вміє здійснювати творчу діяльність у мистецькій сфері [14].

Узагальнюючи *форми реалізації виховних завдань* позашкільними навчальними закладами, можна говорити про те, що виховання дітей та молоді здійснюється:

- у навчально-виховному процесі творчих об'єднань (гурток, змагання, концерт тощо);
- у межах спеціально організованих заходів (соціальні проекти, благодійні акції, виховні програми тощо);
- як самовиховання, самовдосконалення учасників навчально-виховного процесу, що стимулює необхідність відповідати цінностям, нормам, вимогам тощо, встановленим у колективі позашкільного навчального закладу.

Специфіка *методів навчання та виховання позашкільної освіти* визначає виховні можливості цієї сфери. Відповідно до авторської класифікації

Г. П. Пустовіта, у виховній діяльності позашкільних навчальних закладів реалізуються:

— група мотиваційно-виховних методів (відповідальності особистості в навчально-практичній діяльності в соціокультурному та соціоприродному середовищі; самооцінки, самоаналізу, роз'яснення, переконання, навіювання, рефлексії, турботи);

— група методів виховання: 1) методи всебічного впливу на особистість (бесіда, розповідь, диспут, особистий приклад тощо); 2) методи формування досвіду морально доцільної поведінки та діяльності особистості (педагогічна вимога, створення виховних ситуацій, стимулювання морально доцільної та соціально значущої поведінки і діяльності тощо) [17].

Результати реалізації виховного потенціалу позашкільної освіти

Ураховуючи широке поле виховних можливостей позашкільних навчальних закладів, логіка дослідження зумовила короткий аналіз результату реалізації виховного потенціалу позашкільної освіти, який можна розглядати на різних рівнях: особистості учня; закладу; району, міста, області, всеукраїнський рівень тощо.

Розглянемо лише деякі аспекти результату реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів на рівні особистості учня: становлення цінностей, формування якостей вихованців позашкільних навчальних закладів, їхньої соціальної позиції (на основі дослідження матеріалів позашкільних навчальних закладів України).

Суттєвим аспектом прогнозованого результату навчально-виховного процесу в позашкільному навчальному закладі, відповідно до результатів дослідження педагогічної практики, є *моральні якості особистості вихованця, духовні цінності, загальна культура*. Таке розуміння провідної мети власної діяльності педагогами позашкільних навчальних закладів зумовлює позитивний досвід.

Вагомим є потенціал позашкільної освіти у *вихованні національної гідності, поваги до національної культури, громадянських цінностей і патріотичних почуттів* дітей та молоді. На вирішення таких завдань спрямовано діяльність творчих об'єднань різних напрямів позашкільної освіти. Прикладом можуть слугувати навчально-виховні можливості гуртків, творчих колективів, що спрямовані на оволодіння вихованцями основам народної культури та мистецтва, народних ремесел: гуртки народної вишивки, різьблення по дереву, а також народної пісні, народного танцю тощо. Народознавчий компонент, виховання національних цінностей і культури учнів широко представлений у змісті навчальних програм художньо-естетичного, туристсько-краєзнавчого, еколого-натуралістичного та інших напрямів позашкільної освіти.

Вирішенню виховних завдань сприяє реалізація численних проектів, спрямованих на відродження національної культури, патріотичне виховання молоді. Наприклад, підвищення інтересу дітей до вивчення історії своєї країни, культурної спадщини народу, його національних традицій спонукали колектив відділу декоративно-прикладної творчості та образотворчого мистецтва Київського Палацу дітей та юнацтва до створення

проекту "Віхи української культури", який розкриває найбільш значущі етапи розвитку української культури: трипільська культура, скіфо-сарматська доба, Київська Русь, козацька доба, українське бароко. Допомогти усвідомити підростаючим поколінням свою причетність до української культури, творчості, звичаїв і традицій, виховання патріотизму й почуття національної гідності та історичної пам'яті – саме цю ідею було покладено в основу творчого проекту, яку підхопили 18 позашкільних навчальних закладів м. Києва. Протягом 2010-2011 н.р. проходили виставки-конкурси, на яких були представлені оригінальні та неповторні вироби дітей, що відтворювали бачення, розуміння, відкриття і тлумачення доби, яку називають Трипільською культурою.

Заслуговує на увагу діяльність позашкільних навчальних закладів України щодо виховання національно свідомих громадян, зокрема розвитку української мови. Наприклад, у Палаці позашкільної роботи, творчості дітей та учнівської молоді м. Луганська реалізується творчий освітній проект "Гуртки плекання української мови як інноваційна форма роботи з утвердження державності української мови (в умовах зрусифікованого середовища)". У межах проекту проводяться відкриті зустрічі для школярів міста, до яких учні ретельно готуються. У процесі підготовки вихованці шкільних гуртків плекання української мови розучують пісні, вчаться декламувати вірші, пишуть літературні твори, займаються науковою роботою (складають реферати, улітку здійснюють діалектичні розвідки); для старшокласників діє літературно-мистецька вітальня "Першоцвіт".

Суттєвим є потенціал творчих об'єднань військово-патріотичного напряму позашкільної освіти щодо виховання *почуття національної гідності, любові до Батьківщини та свідомої готовності її захищати.* Прикладом може слугувати діяльність Ялтинського клубу юних моряків. Займаючись у гуртках вітрильного спорту при клубах юних моряків, підлітки вивчають основи вітрильної справи, устрій яхт і швертботів, навігацію, правила вітрильних змагань тощо. В учнів виховується почуття патріотизму, вони вивчають славні героїчні традиції й історію вітчизняного флоту, знайомляться з багатьма складними морськими професіями. Юні моряки здобувають практичні навички й уміння, фізично загартовуються, стають дисциплінованими, підтягнутими, вимогливими до себе, набувають почуття товариства та колективізму.

Зростає популярність творчих об'єднань козацького спрямування, що виховують патріотичні почуття, сприяють пізнанню українських традицій. Наприклад, клуб "Лицарська звитяга" Центру творчості дітей та юнацтва "Соняшник" м. Біла Церква Київської обл. об'єднує січовий курінь, школу виживання, школу навігаторів, гуртки спортивного туризму, туристсько-краєзнавчий гурток, клуб військово-патріотичного виховання. Одним із напрямів діяльності "Лицарської звитяги" є військово-патріотичне виховання. Діти проходять стройову підготовку, навчаються влучної стрільби, киданню гранат, опановують секрети маскування, беруть участь у воєнізованих іграх тощо.

Особливо необхідно підкреслити роль творчих об'єднань, позашкільних навчальних закладів науково-технічного напряму, станцій юних техніків

(СЮТ) у вирішенні питань *інтелектуального, культурного розвитку учнів, вихованні ціннісного ставлення до праці та творчості,* а також у *професійному самовизначенні молоді, здобутті початкових професійних знань.* Наприклад, Житомирський міський центр науково-технічної творчості учнівської молоді – позашкільний заклад, який уже понад 25 років вдало поєднує навчання та виховання учнів із їх продуктивною працею. Відсутність примусу, свобода вибору не лише занять, а й педагога, приваблює дітей різного віку. Нині в гуртках і творчих об'єднаннях МЦ навчається 1575 учнів. Центр науково-технічної творчості учнівської молоді має три приміщення в різних частинах міста, обладнано та оформлено 19 основних лабораторій. Частина гуртків центру працює за місцем проживання дітей, використовуючи базу підліткових клубів, загальноосвітніх шкіл, а також дошкільних закладів. Діюча мережа гуртків забезпечує можливість дітей проявити себе в різних напрямах творчості. За підтримки міської ради з 2006 р. працюють гуртки для дітей та молоді з функціональними обмеженнями. Головною метою діяльності педагогічного колективу є виховання та розвиток обдарованих і здібних дітей, створення інтелектуального, творчого, культурного потенціалу України.

Вагомим є потенціал творчих колективів, різноспрямованих творчих об'єднань, позашкільних навчальних закладів художньо-естетичного напряму позашкільної освіти, на який сьогодні існує значне соціальне замовлення, у формуванні *естетичної культури, духовному та фізичному вдосконаленні дітей та молоді.* Власні традиції та досягнення, наприклад, має Народний художній колектив ансамблю народного танцю "Ровесники" Палацу творчості дітей та юнацтва м. Мелітополь Запорізької області. Становлення колективу відбувалося протягом більше 50 років, його історія тісно сплелася з історією Палацу творчості дітей та юнацтва, міста, країни. Перші заняття колективу проходили в школах міста, оскільки не було приміщення для репетицій молодого ансамблю. Згодом спеціально для "Ровесників" до будівлі палацу було добудовано танцювальний зал, який до сьогодні залишається одним із найкращих у місті. Географія подорожей ансамблю з виступами за часів Радянського Союзу вражає: Москва, Ленінград, Київ, Мінськ, Брест, Таллін, Крим, Угорщина, Чехословаччина та ін. Костюми для колективу шили там, де гарантували найвищу якість: молдавські – у Кишиневі, українські – у Києві. Але частіше – у майстернях Большого театру. Нині в "Ровесниках" займається близько 200 дітей від 3 до 21 року. У репертуарі ансамблю – народні, сюжетні танці, хореографічні картинки, танці народів, які проживають на Мелітопольщині.

Завдання виховання *екологічної культури, свідомого та бережливого ставлення до природи, а також відповідальності перед майбутніми поколіннями за її збереження* вирішуються значною мірою педагогічними колективами станцій юних натуралістів (СЮН), еколого-натуралістичних центрів, екологічних гуртків. Наприклад, Закарпатський обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді (ЗОЕНЦ), що є координуючим центром інформаційно-методичної, природоохоронної та дослідницької роботи педагогів, учнів і юннатів шкіл і позашкільних установ області. Заняття з юннатами проводяться на базі навчальних кабінетів центру, у куточку

живої природи, квітниках, дендропарку, на навчально-дослідній земельній ділянці, крільчатнику, пасіці, а також на базі шкіл і дошкільних закладів міста. Гуртковою роботою охоплено 1031 учень, працює 66 гуртків 12 профілів. У літній період ЗОЕНЦ організовує екологічні табори, польові практики, як для юннатів екологічного центру, так і районних (міського) еколого-натуралістичних центрів, станцій юних натуралістів. Щорічно організовується робота таких профільних наметових таборів: юних орнітологів "Птах року", юних іхтіологів "Іхтіос", юних біологів "Зелена перлина", обласного табору-школи передового юннатівського та педагогічного досвіду "Юннат", Всеукраїнського еколого-освітнього табору-експедиції "Ойкос". Обласний еколого-натуралістичний центр є організатором обласних і учасником всеукраїнських масових заходів: конкурсів "Мій рідний край, моя земля", "Парки – легені міст і сіл"; акцій "Посади сад", "Діти і довкілля", "Птах року", "Дерево життя". Крім того, ЗОЕНЦ щороку проводить зльоти юних екологів, натуралістів "Золотий нарцис", збір переможців районних, обласних конкурсів "Юннат-ерудит", лісівників, екологічних агітбригад; організовує участь позашкільних навчальних закладів і шкіл в різноманітних обласних масово-виховних заходах тощо.

Координацію такої діяльності в Україні здійснює Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді (директор В. В. Вербицький), створення якого у 1925 р. започаткувало потужний юннатівський рух в Україні.

Виховання *культури здоров'я, потреби в дотриманні здорового способу життя, попередження негативних звичок дітей і молоді* є суттєвою складовою виховної, соціально-педагогічної діяльності позашкільних навчальних закладів. Реалізації таких завдань сприяє зміст, різноманітні форми організації позашкільної діяльності учнів. Широко застосовується методика "рівний – рівному" (у виступах агітбригад, роботі волонтерів тощо). Одним із найбільш суттєвих у цьому контексті, таким, що сприяє фізичному вихованню та духовному самовдосконаленню особистості, є фізкультурно-спортивний напрям позашкільної освіти.

Безпосередньо у змісті діяльності творчих об'єднань туристсько-краєзнавчого, еколого-натуралістичного, фізкультурно-спортивного та інших напрямів позашкільної освіти закладено суттєві можливості щодо *підтримки та розвитку фізичного, соціального здоров'я дітей та молоді, виховання характеру*. Наприклад, відомий в Україні клуб "Абалаковець" при Сумському палаці дітей та юнацтва, що на сьогодні є центром дитячого альпінізму в Україні та координатором туристсько-краєзнавчої роботи в м. Суми. Абалаківці – переможці першості Федерації альпінізму і скелелазіння України (ФАіС України) з техніки альпінізму серед школярів і всеукраїнських ігор "Юний альпініст", учасники всеукраїнських альпініад на Кавказі, міжнародних зустрічей у Криму. Альпіністами клубу здійснено сходження на обидві вершини Ельбрусу (Західну та Східну) і Казбек, піки Піонер і Абалакова, Погребецького та інші. Випускникам підкорилися семитисячні гіганти: піки Леніна, Корженевської, Хан-Тенгрі, маршрути 5-6-ї категорії складності на Кавказі та багато інших. У районі піку Леніна є вершина, яка з 1983 р. має назву "Пік Абалаковець".

Окрім високих спортивних досягнень, суттєвим є вплив на розвиток і становлення вольових, моральних якостей юних альпіністів, виховання характеру. При клубі діє Народний музей історії альпінізму (нині єдиний музей історії альпінізму на території СНД), який щорічно відвідують понад 1,5 тис. осіб, серед яких школярі, студенти, спортсмени та педагоги. Щороку музей традиційно проводить альплекторій "Герої Ельбрусу", де розкривається одна зі сторінок історії альпінізму в період Великої Вітчизняної війни; крос "Пам'яті восьми", присвячений жінкам, які загинули на піку Леніна; дні, присвячені ювілейним датам в альпінізмі тощо.

Суттєвими є можливості позашкільних навчальних закладів щодо *соціального становлення, формування соціальної позиції особистості*. Яскравим прикладом є діяльність інформаційно-творчого агентства "Юн-прес" Київського Палацу дітей та юнацтва. "Юн-прес" – це сучасний осередок медіа-освіти, успішна організація, що надає освітні послуги високої якості, поєднуючи професіоналізм педагогів, різнопрофільність сфер навчання, комплексність профорієнтаційних заходів. Особистісному розвиткові та соціальному становленню майбутніх журналістів сприяє організація цікавих проектів, зокрема "Міжнародний фестиваль-конкурс дитячо-юнацької журналістики "Прес-весна на Дніпрових схилах", який щорік об'єднує талановиту молодь із понад десяти країн світу. Фестиваль – це можливість для учнівської молоді бути почутою, висловити свою думку.

Індивідуальний підхід у сполученні з соціальною спрямованістю змісту позашкільної освіти створює для дитини можливість знайти своє місце в житті, самореалізуватися в певній діяльності, сприяє *формуванню потреби в турботі про інших людей, активній участі в житті суспільства*. Наприклад, ініціатори програми "Турбота юних", що реалізується в Київському Палаці дітей та юнацтва, вбачають свою професійну та громадянську відповідальність у тому, щоб у кожного вихованця палацу формувалося ціннісне ставлення до людей, показниками якого є доброзичливість, милосердя, готовність допомогти іншим, протистояти проявам несправедливості та жорстокості. Нині гуртківці та педагоги палацу – часті гості в школах-інтернатах, дитячих лікарнях, серед ветеранів війни.

У Рівненському палаці дітей та молоді щорічно проводиться благодійний марафон "З вірою в майбутнє" – концерт творчих колективів, зібрані кошти від якого спрямовуються на допомогу в подальшому навчанні соціально незахищених випускників палацу. Марафон об'єднує дієву і творчу самореалізацію дітей і дорослих, створює атмосферу соціальної значущості й особистої захищеності. Акція є низкою творчих звітів 26 художніх колективів палацу (24 з яких мають звання "народний" і "зразковий"), виставок і благодійних аукціонів, клубних вечірок, майстер-класів, шоу-диско тощо. На марафон працюють усі структури палацу – журналісти готують PR-компанію та прес-релізи для мас-медіа, організовують прес-конференції, висвітлюють його хід у регіональній пресі, радіо та на телебаченні; учні школи інформатики готують різноманітну мультимедійну продукцію: від рекламних роликів до серйозних анімаційних шоу на своєму порталі та слайд-шоу під час заходів марафону; інші структури займаються безпосередньо його рекламою в начальних закладах і розповсюдженням квитків;

сценографією, дизайном і технічним забезпеченням. Таким чином, протягом 7-10 днів у благодійному марафоні задіяні всі структури палацу та вихованці [4].

Окремо необхідно підкреслити *виховний потенціал особливих традицій позашкільного навчального закладу,* що історично склалися та на сьогодні об'єднують педагогів, вихованців, випускників, створюють єдиний простір становлення особистості, колективу.

Прикладом може слугувати Харківський обласний палац дитячої та юнацької творчості було створено в 1935 р. (згідно з рішенням Уряду України, Харківського обкому ВКП(б)У від 7 травня 1934 р., будинок, де до переїзду уряду з Харкова до Києва містився ВУЦІК республіки, було передано дітям). Цей позашкільний заклад на той час мав вагоме значення як перший у Радянському Союзі Палац піонерів, як державний інститут соціального виховання: "У 232 кімнатах розмістилися лабораторії та майстерні, кімнати для ігор та відпочинку, ляльковий театр, бібліотека на 50 тисяч книг, великий актовий зал, зимовий сад, рослини для якого надіслали Нікітський та Батумський ботанічні сади. Палац мав власну дитячу електростанцію, власну друкарню, де друкувалася власна газета "На зміну". Важливою сторінкою в історії палацу була перша в СРСР новорічна ялинка у грудні 1935 року. Це яскраве свято стало щорічною доброю традицією.

Усій Європі був відомий клуб юних дослідників Арктики, яким керував письменник і журналіст, великий романтик і чудовий педагог Микола Трублаїні. Під його керівництвом члени клубу здійснили експедицію на Полярне коло, обійшли Скандинавський півострів на криголамі "Літке", зустрічалися з відомими полярниками Г. Ушаковим, О. Шмідтом, І. Папаніним. Автори фільму "Семеро сміливих" писали цим дітям: "Свій фільм ми присвячуємо вам...".

Сьогодні Харківський обласний палац дитячої та юнацької творчості є загальнодоступним закладом позашкільної освіти, який дає дітям та юнацтву можливість займатися улюбленою справою, сприяє вихованню та соціалізації дітей та молоді. У ньому функціонують 306 гуртків, у яких навчаються понад 5680 вихованців. Із обдарованими дітьми творчо працюють 156 кваліфікованих педагогів, серед яких професори, доценти, майстри спорту, кандидати наук, заслужені діячі мистецтв, відмінники освіти[2].

Отже, у контексті виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів необхідно підкреслити такі положення:

- "Вітчизняна система позашкільної освіти і виховання базується нині на історично обумовлених традиціях виховання особистості, створених представниками різних спільнот України, суспільних та родинних цінностях, ідеях, поглядах, переконаннях, ідеалах...";
- "Основою навчально-виховної діяльності сучасних позашкільних навчальних закладів є ідея створення освітньо-виховного поля, відкритої для будь-якої дитини системи соціалізації як найбільш демократичного та гнучкого засобу залучення навчального закладу, сім'ї

[2] За матеріалами : www.firstpalace.org (Офіційний сайт Харківського обласного палацу дитячої та юнацької творчості).

та громадськості до співпраці у вихованні та розвитку дітей і молоді" (Г. П. Пустовіт) [15].

Таким чином, за результатами теоретичного аналізу проблеми та узагальнення практичного досвіду позашкільних навчальних закладів України можемо говорити про їх значний виховний потенціал, зумовлений традиціями позашкільної освіти як унікальної ланки освіти України, специфікою ціннісно-цільових, організаційних, змістових та інших аспектів діяльності позашкільних навчальних закладів.

У матеріалах параграфа з метою ілюстрації висловлюваних позицій авторів використано матеріали досвіду позашкільних навчальних закладів України.

Розглянуті вище характеристики діяльності позашкільних навчальних закладів знаходять своє відображення в категорії *"виховний потенціал позашкільних навчальних закладів",* проте лише певною мірою створюють уявлення про цей складний соціально-педагогічний феномен.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бех І. Д.* Виховання особистості : У 2 кн.; кн. 2: Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади : Наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
2. *Бех І. Д.* Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів / І. Д. Бех, Н. І. Ганнусенко, К. І. Чорна // Шкільний світ. – 2005. – №45. – С. 4-11.
3. *Бех І. Д.* Виховання особистості: Підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с. : іл.
4. Від профільного навчання до профільної освіти. Стратегія локальних змін позашкільного навчального закладу нового типу (з досвіду роботи Рівненського міського палацу дітей та молоді) : наук.-метод. посібник / За ред. І. О. Первушевської. – Рівне : ПДМ, 2010. – 606 с.
5. Дополнительное образование детей : Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. О. Е. Лебедева. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 256 с.
6. Закон України "Про позашкільну освіту" : зб. док. по організації позашкільної освіти. – К., 2002. – С. 21-42.
7. *Золотарева А. В.* Интегративно-вариативный поход к управлению учреждением дополнительного образования детей : монография / А. В. Золотарева. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 2006. – 290 с.
8. *Золотарева А. В.* Мониторинг результатов деятельности учреждения дополнительного образования детей : монография / А. В. Золотарева. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 2005. – 200 с.
9. *Кононко О. Л.* Виховуємо соціально компетентного дошкільника : навч.-метод. посібник до базової прогр. розв. дит. дошк. віку "Я у світі" / О. Л. Кононко. – К. : Світич, 2009. – 208 с.
10. *Костюк Г. С.* Учебно-воспитательный процесс и психическое развитие личности / Под ред. Л. Н. Проколиенко; сост. В. В. Андриевская, Г. А. Балл, А. Т. Губко, Е. В. Проскура. – К. : Рад. шк., 1989. – 608 с. – На укр. яз.

11. *Лихачев Б. Т.* Педагогика : курс лекций / Б. Т. Лихачев. – М., 1992. – С. 9.
12. *Мудрик А. В.* Социальная педагогика : Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В. А. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2000. – 200 с. – С. 9-11.
13. основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України. Програма (наказ Міністерства освіти і науки України №1133 від 17 грудня 2007 р. "Про затвердження основних орієнтирів виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України").
14. Програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : *http:// ipv@ipv.org.ua*
15. *Пустовіт Г. П.* Позашкільна освіта і виховання: деякі нотатки про сьогодення / Г. П. Пустовіт // Формування та розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді у креативному освітньому соціумі : матеріали наук.-практ. конф. (Суми, 16-17 вересня 2008 р.). – Суми, 2008. – С. 6-21.
16. *Пустовіт Г. П.* Екологічне виховання учнів 5-9 класів : навч.-метод. посібник / Г. П. Пустовіт. – Кіровоград : ТОВ "Імекс ЛТД", 2003. – 146 с.
17. *Пустовіт Г. П.* Позашкільна освіта і виховання : дидактичні основи методів навчання і виховання : Монографія / Г. П. Пустовіт, Л. В. Тихенко. – Суми : Університетська книга. – 2008. – Кн. 2. – С. 36-37.
18. *Рожков М. И., Байбородова Л. В.* Организация воспитательного процесса в школе : учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / М. И. Рожков, Л. В. Байбородова. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. — 256 с.
19. *Ромм Т. А.* Социальное воспитание : эволюция теоретических образов / Т. А. Ромм. – Новосибирск : Наука; изд-во НГТУ. – 2007. – 380 с.
20. *Ромм М. В.* Теория социальной работы : учебное пособие / М. В. Ромм, Т. А. Ромм. – Новосибирск, 1999.
21. *Савченко О. Я.* Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О. Я. Савченко / 2-ге вид, доповн., переробл. – К. : Богданова А. М., 2009. – 226 с.
22. *Степанов Е. Н.* Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания / Е. Н. Степанов, Л. М. Лузина. – М. : ТЦ Сфера, 2003. – 160 с.
23. *Сухомлинский В. А.* Этюды о коммунистическом воспитании / В. А. Сухомлинский // Народное образование. – 1967. – №4. – С. 59.
24. *Сущенко Т. І.* Позашкільна педагогіка : Навч. посібник. – К. : ІСДО, 1996. – 144 с.
25. *Сущенко Т. І.* Основи позашкільної педагогіки : Посібник для класних керівників, педагогів позашкільних закладів / Т. І. Сущенко. – Мінськ : Бел. навука, 2000. – 221 с.

2.2. Соціально-виховне середовище позашкільного навчального закладу

На основі теоретичного аналізу визнано доцільним говорити про виховне середовище позашкільного навчального закладу як суттєвий компонент його виховного потенціалу.

Розглядаючи середовище освітнього закладу як частину життєвого й культурного простору, сучасні дослідження акцентують на можливостях освітнього середовища як зосередженні імпульсів і стимулів для особистісного зростання й самореалізації, джерелах певних настроїв і станів, основі виховання й розвитку особистості дитини тощо (І. Д. Бех, В. А. Караковський, Т. Є. Коннікова, А. Т. Куракін, Ю. С. Манулов, О. В. Мудрик, Л. І. Новікова, В. А. Петровський, В. Д. Семенов, В. А. Ясвін та інші).

Освітнє середовище є об'єктивно здатним здійснювати виховний вплив на суб'єктів освітнього процесу. Таку здатність розглядають як *виховний потенціал середовища*, який може бути актуалізований цілеспрямованою системою педагогічних дій. Водночас неможливість створити педагогічно чисте середовище зумовлює поліспрямованість його впливу, актуалізує питання про способи створення й підтримання позитивного педагогічного впливу середовища, зокрема освітнього середовища навчального закладу.

У сучасному науково-педагогічному дискурсі широко обговорюється проблема "соціальне середовище – становлення особистості", соціальні психологи зазначають про високий ступінь залежності розвитку людини від умов її взаємодії з оточуючим світом, що змінюється. Психолого-педагогічна наука оперує категоріями "середовище", "педагогічне середовище", "виховне середовище", "соціально-виховне середовище" тощо, що відображають тенденцію посилення її уваги та практики до суміжних проблем у контексті розвитку, становлення особистості дитини.

Значна роль у цьому контексті належить позашкільним навчальним закладам. Аналіз педагогічної теорії й практики дає змогу розглядати середовище позашкільного навчального закладу – як *соціально-виховне середовище*, сутність якого розуміють як сукупність умов життєдіяльності особистості, що здійснюють цілеспрямований вплив на її свідомість і поведінку з метою формування певних якостей, переконань, духовно-ціннісних орієнтацій і потреб [8; 15].

Завдання педагогічної концептуалізації феномена соціально-виховного середовища позашкільного навчального закладу визначаються необхідністю та можливістю пояснення й проектування педагогічними засобами процесів виховання особистості, становлення особистості учня, набуття ним соціальності, розвитку індивідуальності, що забезпечує гармонійність відносин між людиною та соціальним оточенням.

Педагогічна інтерпретація цього феномена ґрунтується на таких об'єктивних умовах-тенденціях, є похідною від них:

1. *Культура й історія є загальним контекстом індивідуального розвитку* (Л. С. Виготський).

2. *Сучасна людина живе й діє в умовах, коли її соціальна, національна й культурна ідентичність постійно відчуває зовнішні впливи* (що не завжди є

позитивними); вона одномоментно є об'єктом зовнішньої культурної й ідеологічної, релігійної й морально-етичної індоктринації та суб'єктом індивідуального цілепокладання, самовизначення в процесі життєдіяльності [13, *8*].

3. *Розуміння людини як автономної істоти, здатної до перетворення себе й оточуючого світу, не означає її відокремленості від тих явищ і процесів, що відбуваються у оточуючій дійсності.* У кожній людині індивідуальні й соціальні сутнісні сили представлені різним чином, що не заперечує значущості цих "складових". Одним із сутнісних педагогічних завдань сьогодні можна вважати забезпечення педагогічними засобами максимального розкриття й реалізації індивідуальних здібностей і потреб людини в контексті сформульованих суспільством цілей і морально-етичних меж [13, *8*].

4. *Виховання дитини у суспільстві не є простим підведенням індивідуальності під соціальний стандарт.* У цьому контексті О. Л. Кононко підкреслює роль активності самої особистості, яка має можливість вибірково поставитись до пропонованих суспільством вимог, "сприйняти їх як приємні (неприємні), доцільні (недоцільні)" і відповідним чином будувати власну діяльність і поведінку в соціумі [8].

У контексті проблеми актуальними є ідеї, що найбільшою мірою відображають специфіку позашкільної діяльності:

- ідея використання потенціалу середовища, "педагогізації середовища" з метою виховання гармонійної особистості (С. Т. Шацький);
- ідея виховання особистості в колективі, гармонізації особистісних і колективних ліній розвитку (А. С. Макаренко);
- ідея розуміння людських взаємин як "середовища, котре дає наочні уроки моральності, розкриває сенс моральних понять та істин" (В. О. Сухомлинський).

Не ставимо за мету глибокий аналіз *історичного аспекту* педагогічного вирішення проблеми "середовище – виховання особистості", акцентуємо лише на деяких психолого-педагогічних ідеях.

Розглядаючи сутність виховного середовища в контексті позашкільної освіти, однією з основоположних ідей можна вважати *ідею "педагогізації середовища"* (С. Т. Шацький) – вивчення та використання виховних можливостей соціального середовища; усвідомлене насичення соціального середовища виховним потенціалом, педагогічне орієнтування середовища. Таку ідею обґрунтовано й реалізовано С. Т. Шацьким у діяльності Першої дослідної станції [6, *45*].

Першою ж спробою реалізувати власні погляди на виховання дітей стала створена Шацьким й Зеленко невелика сільська комуна з 14 хлопчиків, узятих із притулку. Так виникла Щолківська колонія з трудовим і художнім вихованням і дитячим самоуправлінням. У 1905 р. було створено "Сетлемент", що об'єднав клуби-гуртки, які вже існували. В основу виховної системи "Сетлемента" було покладено ідею "дитячого царства", де кожний вихованець отримував можливість для всебічного розвитку сил. Хлопчики й дівчатка об'єднувалися за інтересами за принципом товариства, відвідували різноманітні клуби: столярний, співів, астрономічний, театральний, біологічний тощо. Усі структурні елементи у виховній системі "Сетлемента" було спрямовано на вирішення єдиної мети – створи-

ти максимально сприятливі умови для самовираження особистості та її самореалізації.

У історичному контексті незаперечними є педагогічні досягнення А. С. Макаренка, який реалізовував *ідею виховання особистості в колективі,* шляхом створення простору життєдіяльності вихованців, насиченого особистісно значущими подіями, спеціально організованими виховними впливами. "... якби мені зараз дали школу, то я першим своїм завданням поставив би створення єдиного шкільного колективу. Що для цього потрібно? Я впевнений, що для цього потрібні єдині шкільні інтереси, єдина шкільна форма роботи, єдине шкільне самоврядування, і, нарешті, спілкування, зв'язок (членів) цього колективу *"* (А. С. Макаренко) [9].

У педагогічній системі В. О. Сухомлинського середовище школи, педагогічне середовище, виховне середовище розглядаються як суттєвий чинник становлення особистості. "Глибоке осмислення педагогічної практики, актуальних задач школи, потреб суспільного розвитку приводить педагога до власного розуміння процесу виховання і його складових. Сухомлинський виділяє три складові частини виховного процесу: *педагог — вихованець — колектив"*, – зазначає О. В. Сухомлинська в передмові до книги-трилогії В. О. Сухомлинського "Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну" [18].

Таким чином, не заперечуючи інших вагомих психолого-педагогічних, соціально-педагогічних положень, можемо говорити про сутнісний вплив розглянутих вище ідей на сучасну практику вирішення проблеми "виховне середовище – виховання особистості", зокрема стосовно вирішення проблеми обґрунтування виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів.

У межах теоретичного аналізу проблеми доцільним є короткий аналіз сутності ключових категорій.

Категорія "*середовище"* є однією з основних категорій філософії, психології/соціальної психології, педагогіки/соціальної педагогіки, соціології. Сучасне філософське розуміння поняття "середовище" подано як сукупність природних і соціальних умов, у яких протікає життєдіяльність людини. Психологічний аспект цілісності (єдності) середовища людини було вивчено представниками психологічної науки (Б. Г. Ананьєвим, М. Я. Басовим, Л. І. Божович, Л. С. Виготським, П. Я. Гальперіним, А. В. Запорожцем, О. Н. Леонтьєвим, С. Л. Рубінштейном, Д. Б. Ельконіним та іншими).

На думку Л. С. Виготського, середовище виступає в ролі не обстановки, але джерела розвитку людини. Основною методологічною ідеєю в межах проблеми, поруч із іншими, може вважатися культурно-історична теорія Л. С. Виготського [15, *294*]. У розробленій Л. С. Виготським концепції історії культури як розвитку систем знаків, що слугують для управління поведінкою, знайшла рішення й проблема співвідношення культури й психології особистості, що хвилювала антропологів. На думку А. Г. Асмолова, це коло ідей Л. С. Виготського, розвинуте його школою, в останні роки здійснює все більший вплив на світову науку. У працях останнього вперше експериментально вивчалося питання взаємодії людини й суспільства, що створює сприятливе або несприятливе середовище для розвитку задатків (у тому числі генетично зумовлених) особистості; виявлено широкий спектр – від

повного придушення колективом можливостей особистості до широкого їхнього розвитку стосовно певних соціальних шарів [1].

Категорія "*соціальне середовище"* є однією з провідних категорій для психології, педагогіки, соціології, соціальної педагогіки та інших наук. У галузі психолого-педагогічної науки соціальне середовище визначається як суб'єктивна, пережита людиною, об'єктивна реальність. Соціальне середовище – це своєрідний показник інтеріоризації особистістю культури, рівня соціального розвитку, способу життя, цінностей суспільства. Як зазначає І. Д. Звєрєва, вплив соціального середовища на формування особистості здійснюється лише в тому разі й тією мірою, якою особистість сама, завдяки активному ставленню до соціального середовища, здатна мати його за орієнтир своєї життєдіяльності [6].

З точки зору соціально-педагогічного знання сутність категорії "*соціальне середовище"* розуміють як суспільні, матеріальні та духовні умови діяльності людини, що її оточують. Середовище в широкому сенсі (макросередовище) охоплює економіку, суспільні інститути, суспільну свідомість і культуру; соціальне середовище у вузькому сенсі (мікросередовище) включає безпосереднє оточення людини: сім'ю, трудову, навчальну та інші групи. Соціальна педагогіка при аналізі сутності соціального середовища акцентує на його складності та багатовимірності; його впливові на свідомість і поведінку людини, яка живе й розвивається в цьому середовищі [15, *247-248*].

Актуальним є контекст "*соціальне середовище – соціалізація особистості"*. Аналіз взаємодії між індивідом і середовищем, що становить зміст проблем соціалізації, поданий у соціологічному, психологічному й педагогічному аспектах [13, *65*]. Німецький педагог і соціолог К. Хуррельманн визначає чотири основні моделі відносин між індивідом і середовищем:

- механістична модель, що трактує середовище як даність і причину поведінки індивіда;
- органічна модель, що припускає, що імпульси розвитку містяться всередині організму;
- системна модель, що трактує імпульси розвитку індивіда як результат взаємного пристосування та впливу індивіда й середовища;
- контекстуальна модель, яка вважає розвиток особистості процесом інтеракції між людським організмом і соціальним та матеріальним середовищами, що триває протягом життя [13, *65*; 27].

Цілеспрямований вплив на процес соціалізації не обмежується передачею знань, формуванням відповідного поведінкового репертуару, а простягається до сфери емоцій, смислів, розуміння. Зміст цього процесу може мати як позитивний/безконфліктний, так і конфліктний характер, причому ступінь конфлікту визначається наявністю/відсутністю протистояння суспільства й людини, їхньою здатністю/нездатністю, можливістю/неможливістю знайти компроміс, що задовольняє запити обох сторін. Забезпечення цього змісту може бути реалізоване в широкому контексті взаємодій, що мають організовані й стихійні форми. Засоби й способи, спрямовані на те, щоб ці відносини склалися позитивно, можуть бути різними [13, *66*].

Так, О. В. Безпалько розглядає соціальне середовище як необхідну та обов'язкову умову соціалізації особистості; зазначає, що саме його сфери:

політична, соціальна, духовна формують певні очікування щодо поведінки особистості. Ці очікування відповідні соціальні інститути перетворюють на цілі, завдання, зміст соціального виховання. Саме позашкільні навчальні заклади виконували роль інституту соціального виховання в історичному контексті, на сучасному етапі таке виховання є важливою соціальною функцією позашкільної освіти.

У контексті проблеми доцільно звернутися до сутності категорії "*освітнє середовище",* яке широко представлено у працях вітчизняних і зарубіжних науковців (І. Д. Бех, О. Є. Лебедєв, В. І. Панов, В. В. Рубцов, В. А. Ясвін та інші). Застосування поняття "освітнє середовище" підкреслює той факт, що навчання, виховання, розвиток і соціалізація дитини відбуваються не лише під впливом навчальних і виховних дій педагога та не лише залежно від індивідуально-психологічних особливостей дитини. Зазначені дії, як і розвиток та становлення особистості дитини, завжди відбувається в певних просторово-предметних, міжособистісних, соціокультурних умовах, що можуть сприяти або утруднювати розвиток дитини під впливом педагогічних дій [11, *69*].

Таким чином, освітнє середовище розуміють не лише як сукупність засобів навчання, що входять до нього, а й людей, що діють у цій системі; як складові освітнього середовища розглядають увесь комплекс педагогічних умов, орієнтованих на розвиток певних якостей людини або її освіту в цілому [5, *9*].

У контексті освітнього середовища доцільно розглядати сутність його виховного потенціалу, отже, говорити про *виховне середовище* – духовне, матеріальне (предметне) й подієве наповнення життєдіяльності особистості, що створює умови для її самореалізації, саморозвитку, розкриття творчого потенціалу, підвищення рівня моральної вихованості.

Теоретичному осмисленню позашкільного виховного середовища присвячено праці І. Д. Беха, який розглядає *позашкільне середовище* як "значущий сегмент соціального буття підростаючої особистості, в якому вона вдосконалює набуті навчально-виховні здобутки і засвоює ряд додаткових здібностей та цінностей, необхідних для дорослого життя" [2, *11*]. За умови, якщо практичне позашкільне середовище зазнає певної трансформації з огляду успішного досягнення конкретних виховних цілей, його доцільно кваліфікувати *позашкільним виховним простором*. Під останнім І. Д. Бех розуміє психолого-педагогічний проект, метою якого є духовно-моральне вдосконалення підростаючої особистості; визначає такі його структурні компоненти:

- демократизація соціобуття вихованців;
- гуманізація соціобуття вихованців;
- індивідуалізація соціобуття вихованців;
- культивування творчих можливостей вихованців;
- формування особистісно конструктивних відносин;
- продуктивна життєдіяльність вихованців [2, *11*].

Аналізуючи наявний стан педагогічної практики, можемо говорити про суттєвий потенціал виховного середовища позашкільних навчальних закладів, увагу педагогічних колективів до такої проблеми. Зокрема, прикладом експериментальної діяльності педагогічного колективу позашкільного навчального закладу з метою створення виховного простору є

затверджений МОН України педагогічний експеримент на базі Дитячого оздоровчо-екологічного центру Оболонського району м. Києва "Виховний простір позашкільного навчального закладу як важливий чинник соціалізації дітей і молоді" (2009-2013 рр.) Мета дослідження полягає у створенні інноваційної моделі позашкільного навчального закладу на основі розбудови виховного простору як чинника соціалізації дітей і молоді. Таким чином, педагогічний колектив Дитячого оздоровчо-екологічного центру працює над експериментом з метою створення в закладі відкритої виховної системи, виховного простору, концептуальними аспектами якої є формування екологічного світосприйняття, культури здоров'я дітей і підлітків. Оздоровчий компонент ефективно інтегрується у програмне забезпечення гуртків; у центрі діє кабінет моніторингу здоров'я гуртківців і лабораторія фізичної реабілітації та соціальної адаптації тощо.

Стосовно аналізу виховного середовища позашкільного навчального закладу одним із найбільш доцільних є системний підхід. Актуальність такого підходу підтверджується теоретичними дослідженнями та практичними результатами діяльності позашкільних навчальних закладів. Зокрема, заслуговує на увагу поданий у дослідженнях А. В. Золотарьової підхід до установи додаткової освіти дітей (УДО) як відкритої соціально-педагогічної системи, у складі якої автор розглядає компоненти: ціннісно-цільовий, компонент забезпечення, управлінський, аналітико-результативний. Ядром загальної системи діяльності УДО є педагогічна підсистема – освітній процес, у якому вирішуються цілі діяльності освітньої установи, відбувається взаємодія педагога і дитини (схема 2.1) [7, *24*].

Схема 2.1

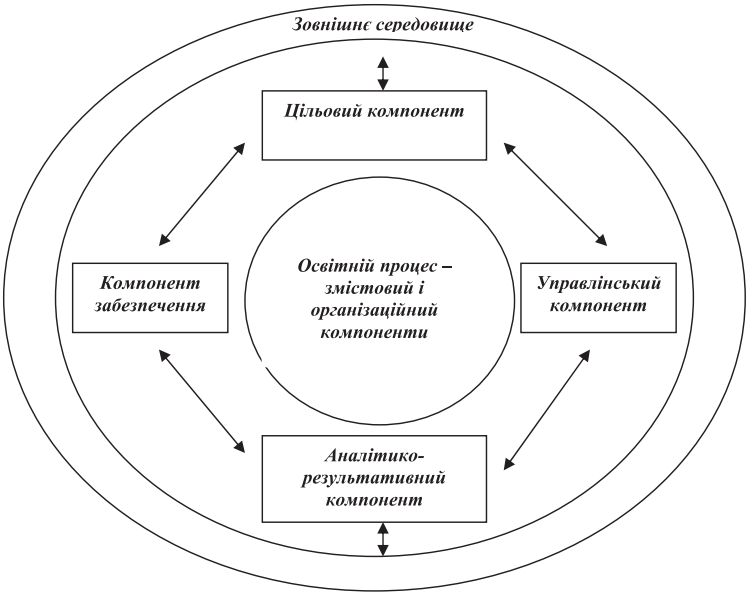

Модель установи додаткової освіти як відкритої соціально-педагогічної системи

Доцільно звернутися до прикладу соціально-педагогічної виховної системи Рівненського міського палацу дітей та молоді, яким створено, апробовано інноваційну чотирьохступеневу схему профільної освіти, покладеної в основу змістовної авторської моделі позашкільного закладу нового типу. Центр профільної допрофесійної підготовки і початкової професійної освіти Рівненського палацу (11 профільних шкіл, 3 соціально-діяльнісних центри, 8 ресурсних центрів), маючи напрацьоване й апробоване програмне забезпечення, сучасні освітні технології, його високопрофесійних носіїв (педагогічні кадри, електронні посібники тощо), відповідну матеріально-технічну базу, готовий надавати послуги загальноосвітнім навчальним закладам з організації профільного навчання з 5 по 12-й класи в місті та регіоні. Таким чином, система профільного навчання ПДМ дає можливість різним групам молоді в процесі практично-орієнтованого навчання та соціальної практики набути відповідної спеціалізації [3].

Загалом в Україні наявний суттєвий практичний досвід створення й ефективної діяльності виховних систем позашкільних навчальних закладів, що мають власну специфіку, обумовлену концепцією закладу, провідною метою, ресурсним забезпеченням тощо.

Узагальнюючи попередній матеріал, вважаємо за логічне такі висновки:

— вивчення питання виховання особистості у психолого-педагогічній науці є невід'ємним від аналізу соціального середовища (на мікро-, макрорівні), у якому відбувається її соціальний розвиток, становлення індивідуальності, формування світогляду тощо;

— соціально-виховне середовище позашкільного навчального закладу доцільно розглядати як середовище, що здійснює цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку вихованців з метою формування певних якостей, переконань, духовно-ціннісних орієнтацій і потреб (Ж. В. Петрочко); як духовне, матеріальне (предметне) й подієве наповнення життєдіяльності особистості, що створює умови для її самореалізації, саморозвитку, розкриття творчого потенціалу, підвищення рівня моральної вихованості;

— одним із актуальних у контексті аналізу виховного середовища позашкільного навчального закладу є системний підхід, що дає змогу говорити про виховну систему позашкільного навчального закладу;

— дослідження сучасної педагогічної практики дає підстави зробити висновок про увагу педагогічних колективів позашкільних навчальних закладів до проблеми створення виховного середовища, виховної системи закладу; суттєвий потенціал у цьому контексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Асмолов А.* Вступительная статья / А. Асмолов // Выготский Л. С., Лурия А. Р. Этюды по истории поведения: Обезьяна. Примитив. Ребенок. – М. : Педагогика-Пресс, 1993. – 224 с. : ил.
2. *Бех І. Д.* Позашкільне середовище як виховна система / І. Д. Бех // Матеріали І Міжнародного симпозіуму психологів позашкільних на-

вчальних закладів [“Психолого-педагогічний супровід освітнього процесу в позашкільних навчальних закладах”], (Київ, 1-3 березня 2012). – К., 2012. – С.11-15.
3. Від профільного навчання до профільної освіти. Стратегія локальних змін позашкільного навчального закладу нового типу (з досвіду роботи Рівненського міського палацу дітей та молоді) : наук.-метод. посібник / За ред. І. О. Первушевської. – Рівне : ПДМ, 2010. – 606 с.
4. *Выготский Л. С.* Проблема культурного развития ребенка / Л.С. Выготский // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14, Психология. – 1991. – №4. – С. 5-18.
5. *Гребенюк О. С.* Общая педагогика : курс лекций / О. С. Гребенюк. – Калинингр. ун-т. – Калининград, 1996. – 104 с.
6. *Звєрєва І. Д.* Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні : дис.... д-ра пед. Наук : 13.00.05 / І. Д. Звєрєва / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1998.
7. *Золотарева А. В.* Интегративно-вариативный поход к управлению учреждением дополнительного образования детей : Монография / А. В. Золотарева. – Ярославль : изд-во ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 2006. – 290 с.
8. *Кононко О. Л.* Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : Навч. посіб. для вищ. навч. закладів / О. Л. Кононко. – К. : Освіта, 1998. – С. 12.
9. *Макаренко А. С.* Коллектив и воспитание личности / А. С. Макаренко / Сост. В. В. Кумарин. – М. : Педагогика, 1972. – С. 30.
10. *Мудрик А. В.* Социальная педагогика : Учеб. для студ. пед. вузов / А. В. Мудрик / Под ред. В. А. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2000. – 200 с.
11. *Панов В. И.* Психодиагоностика образовательных систем: теория и практика / В. И. Панов. — С.-Пб. : Питер, 2007. – 352 с. : ил. (Серия “Практическая психология”).
12. *Пустовіт Г. П.* Екологічне виховання учнів 5-9 класів : навч.-метод. посібник / Г. П. Пустовіт. – Кіровоград : ТОВ “Імекс ЛТД”, 2003. – 146 с.
13. *Ромм Т. А.* Социальное воспитание : эволюция теоретических образов / Т. А. Ромм. – Новосибирск : Наука; изд-во НГТУ. – 2007. – 380 с.
14. *Рожков М. И.* Организация воспитательного процесса в школе : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Рожков М. И., Байбородова Л. В. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 256 с.
15. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / [за ред. І. Д. Звєрєвої]. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 336 с.
16. Соціальна педагогіка : словник-довідник / [за заг. ред. Т. Ф. Алєксєєнко]. – Вінниця : Планер, 2009. — 542 с.
17. Соціальна психологія : навч. посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2005. – 448 с.
18. *Сухомлинский В. А.* Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну / В. А. Сухомлинский. – К. : Радянська школа, 1985. – 557 с.

2.3. Соціально компетентна особистість як результат навчально-виховного процесу позашкільного навчального закладу

Цілі освіти й соціальні функції соціально-виховних інститутів не є незмінними. Їхній розвиток відображає об'єктивні процеси, що відбуваються в країні, світі. Цілі освіти в сучасному суспільстві пов'язані не так із формуванням конкретних "знань – умінь – навичок", але з необхідністю уточнення людиною власної соціальної ідентичності в процесі конструювання світу навколо себе, що не має протиріч. На перший план виступає проблема навчання особистості самовизначенню та самореалізації в тих умовах, у яких вона має бути [14].

Вищезазначене дає змогу визнати, що освіта в постіндустріальному суспільстві – це не лише систематичне навчання (вивчення фактів), а й розвиток низки навичок, як-от: адаптуватися, бути лідером, працювати як самостійно, так і в команді – тобто фактично йдеться про соціальне виховання як освоєння соціальних компетенцій, необхідних людині для життя в суспільстві [14, *205*].

Таким чином, актуалізується питання щодо виховання компетентної особистості, здатної до самореалізації в сучасному суспільстві та міжкультурної взаємодії.

Аналіз відповідних аспектів, поданий у параграфі 1.1, дає змогу зробити висновки про спрямованість позашкільної освіти України, а також неформальної освіти у європейських країнах, на формування соціальних якостей особистості, набуття соціальних знань, соціального досвіду. Відповідно постає проблема теоретизації питання виховання соціально компетентної особистості в позашкільному навчальному закладі.

Зважаючи на значний інтерес до проблеми формування компетентностей учнів, останнім часом здійснено ряд досліджень, різні аспекти проблеми (сутність категорії "компетентність", діагностика, виховання та розвиток компетентної особистості) подано у психолого-педагогічних джерелах. Зокрема, теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці розглянуто у працях І. Д. Беха, І. Г. Єрмакова, О. О. Овчарук, О. І. Пометун, О. Я. Савченко, О. Є. Лебедєва, В. І. Лугового, а також Дж. Равена; проблемі соціальної компетентності особистості присвячено роботи М. В. Гончарової-Горянської, М. О. Докторович, О. Л. Кононко та інших. Складові соціальної компетентності, а саме: компетентність соціального вибору, компетентність соціальної дії – розглянув у своєму дослідженні П. І. Кендзьор. Актуальній у межах дослідження проблемі формування ціннісних орієнтацій дітей та учнівської молоді присвячено праці І. Д. Беха, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинської та інших. Суттєві аспекти виховання та соціалізації учнів у позашкільних навчальних закладах відображено у працях О. В. Биковської, В. В. Вербицького, А. В. Золотарьової, Б. В. Купріянова, Л. Г. Логінової, Г. П. Пустовіта, Т. І. Сущенко та інших.

Актуальними концептуальними ідеями в межах дослідження соціальної компетентності особистості є такі:

- ідея про те, що людина є не лише "буття-у-світі" ("in der-Welt-sein"), а, головним чином, "буття-з-іншими" ("Mit-sein") (М. Хайдеггер);
- ідея про взаємодію в організованому становленні особистості індивідуальних можливостей людини й соціокультурних умов її проживання (І. Г. Песталоцці, Ф. Фребель, А. Дистервег);
- ідея взаємодії особистості й суспільства, що створює сприятливе або несприятливе середовище для розвитку задатків особистості (Л. С. Виготський).

А також:

- ідея компетентнісного підходу в освіті як сукупності загальних принципів визначення цілей освіти, відбору змісту освіти, організації освітнього процесу й оцінки освітніх результатів (О. Є. Лебедєв);
- ідея компетентнісного підходу, сутність якого стосовно освіти повинна полягати в забезпеченні "трансформації суб'єкта учіння на суб'єкта розвиненої соціальної практики" (І.Д. Бех);
- ідея виховного потенціалу позашкільної освіти (В. В. Вербицький, Г. П. Пустовіт, Т. І. Сущенко та інші).

Компетентнісний підхід в освіті

Категорія "компетентність" виступає як одне з основних понять модернізації змісту сучасної освіти; одним із найбільш перспективних підходів у педагогічній науці сьогодні є *компетентнісний підхід,* що представляє такий вид змісту освіти, який не зводиться до знаннєво-орієнтаційного компонента, а передбачає оволодівання досвідом вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних ролей [2]; передбачає спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток основних компетентностей особистості, тобто здатності вирішувати завдання в різних сферах діяльності на базі теоретичних знань.

Компетентнісний підхід в освіті не втрачає популярності у європейських країнах, одним із його фундаторів вважають британського психолога Дж. Равена, до сфери наукових інтересів якого входять проблеми природи компетентності, діагностики компетентностей учнів тощо.

Відомі міжнародні організації, що нині працюють у сфері освіти, останніми десятиліттями вивчають проблеми, пов'язані з появою компетентнісно орієнтованої освіти; серед них — ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, Рада Європи, Організація європейського співробітництва та розвитку, Міжнародний департамент стандартів тощо.

Рекомендації Європейського парламенту та Європейської Ради (від 18 грудня 2006 року щодо ключових компетентностей ціложиттєвої освіти (2006/962/ЕС). Додаток. (Ключові компетентності для освіти впродовж усього життя – європейські рекомендації) визначили вісім *ключових компетентностей*, тобто таких, які кожен потребує для особистих досягнень і розвитку, активного громадянства, соціальної інклюзії та працевлаштування, зокрема:

- спілкування рідною мовою;
- спілкування іноземними мовами;

- математична компетентність та основні компетентності у природничих і точних науках;
- цифрова компетентність;
- уміння вчитися;
- соціальна та громадянська компетентність;
- почуття ініціативності та взаємодії [9].

Відповідно до рекомендацій *соціальна компетентність* передбачає здатність конструктивно спілкуватися в різних середовищах, виявляти толерантність, висловлювати та розуміти різні точки зору, обговорювати, використовуючи вміння дотримуватися конфіденційності, а також почуття співучасті. Компетентність базується на відношенні до співпраці, асертивності та цілісності [9].

Експерти програми "DeSeCo" визначають поняття компетентності (competency) як здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність побудована на поєднанні взаємовідповідних пізнавальних ставлень і практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, усього того, що можна мобілізувати для активної дії. Моніторинг наявних рівнів компетентностей слугуватиме важливим показником ефективності освітньої системи [16].

Компетентнісний підхід є одним із актуальних у освітньому просторі України; його основні положення, зокрема щодо результатів освіти, покладено в основу нових Державних стандартів початкової загальної освіти, базової і повної загальної середньої освіти (2011); серед важливих навчально-виховних завдань позашкільної освіти є завдання виховання соціально компетентної особистості, здатної до самореалізації в суспільстві та міжкультурного діалогу.

На сучасному етапі зберігається увага педагогічної громадськості до реалізації компетентнісного підходу саме у сфері позашкільної (неформальної) освіти. Зокрема, питання про ключові компетенції, якими має володіти учень, порушувалися на багатьох міжнародних конференціях з питань неформальної освіти, всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах та інших заходах.

Сутність *компетентнісного підходу* розуміють як сукупність загальних принципів визначення цілей освіти, відбору її змісту, організації освітнього процесу й оцінки освітніх результатів. До таких принципів належать положення:

- сенс освіти полягає в розвиткові в учнів здатності самостійно вирішувати проблеми в різних сферах і видах діяльності на основі використання соціального досвіду, елементом якого є й власний досвід учнів;
- зміст освіти є дидактично адаптованим соціальним досвідом рішення пізнавальних, світоглядних, моральних, політичних та інших проблем [11].

Розглядаючи теортетико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці, І. Д. Бех обґрунтовує доцільність звернення до ключових ідей діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів; визначає сутність і значення компетентнісного підходу в освіті як такого, що "повинен забезпечувати несуперечливу трансформацію суб'єкта учіння на суб'єкта роз-

виненої суспільної практики, точніше на суб'єкта практичної діяльності як цілеспрямованого перетворення дійсності" [1].

У психолого-педагогічній науці існують різні підходи до сутності категорії "*компетентність*". Компетентність розуміють як рівень освіченості людини, що характеризується здатністю вирішувати завдання в різних сферах діяльності на базі теоретичних знань. Так, Дж. Равен говорить про компетентність як про специфічну здатність, що є необхідною для ефективного використання конкретної дії в певній галузі та включає вузькоспеціальні знання, уміння, способи мислення, а також відповідальність за свої дії [10, *11*]. Н. М. Лавриченко визначає поняття "компетентність" як психосоціальну якість, джерелом якої є відчуття власної успішності та корисності, котра сприяє усвідомленню особистістю власної здатності ефективно взаємодіяти з оточенням [5, *21*]. Компетентність розуміють також як здатність у плинних умовах діяти адекватно, конструктивно застосовувати при цьому набуті знання та досвід. Сучасні дослідження розглядають компетентність у широкому значенні, включаючи до її складу не лише знання, уміння, досвід їх застосування, а й мотиви діяльності, систему ціннісних орієнтацій особистості [3; 11].

Компетентність передбачає наявність, умовно кажучи, "зовнішнього" та "внутрішнього" (особистісного), які складно лаконічно визначити та чітко розділити. Приміром, О. Л. Кононко говорить про життєву компетентність дитини як про здатність поєднувати свою індивідуальність із умовами життя, тенденцію до обмеження себе та розширення простору "Я", розвиток образу "Я" й обізнаність у сфері "Я" [4].

Заслуговує на увагу науковий *підхід до діагностики компетентностей* особистості Дж. Равена. Зважаючи на роль мотивації та ціннісних орієнтацій у складі компетентності, автор розглядає *двоступеневу модель вивчення компетентності:* спочатку необхідно з'ясувати, якого роду діяльністю людина прагне займатися, а потім – які компоненти компетентності вона в цій діяльності виявляє. Равен наводить приклади, які ілюструють хибність спроб діагностики певних компетентностей учнів без урахування їхніх ціннісних орієнтацій і попереднього досвіду. Наприклад, індивід, який високо оцінює успіх у футболі, може проявляти у цій сфері більшу ініціативу, сприймати зворотній зв'язок з боку оточення, відшуковувати нові технічні прийоми, помічати схвалення або несхвалення з боку партнерів, проявляти волю й продовжувати займатися футболом, незважаючи на труднощі тощо. Однак, за умови, якщо здібність цієї самої людини у здійсненні такої комплексної когнітивної, афективної, вольової та соціальної діяльності буде оцінюватися у сфері математики (не значущій для цього індивіда сфері) той, хто діагностує, може помилково зробити висновок, що ця людина не здатна до тих аспектів діяльності, про які йшлося вище [11].

У психолого-педагогічній науці відомі різні класифікації компетентностей, розглядають компетентності нижчого та вищого рівнів, так звані ключові компетентності тощо.

Під *ключовими компетентностями* стосовно шкільної освіти О. Є. Лебедєв розуміє здатність учнів самостійно діяти в ситуації невизначеності в ході вирішення актуальних для них проблем. Освітні цілі з цього погляду є такими:

1. Навчити вчитися, тобто навчити вирішувати проблеми у сфері навчальної діяльності, зокрема: визначати цілі пізнавальної діяльності, вибирати необхідні джерела інформації, знаходити оптимальні способи домогтися поставленої мети, оцінювати отримані результати, організовувати свою діяльність, співпрацювати з іншими учнями.

2. Навчити пояснювати явища дійсності, їхню сутність, причини, взаємозв'язки, використовуючи відповідний науковий апарат, тобто вирішувати пізнавальні проблеми.

3. Навчити орієнтуватися в ключових проблемах сучасного життя – екологічних, політичних, міжкультурної взаємодії й інших, тобто вирішувати аналітичні проблеми.

4. Навчити орієнтуватися у світі духовних цінностей, що відбивають різні культури й світогляди, тобто вирішувати аксіологічні проблеми.

5. Навчити вирішувати проблеми, пов'язані з реалізацією певних соціальних ролей (виборця, громадянина, споживача, пацієнта, організатора, члена сім'ї тощо).

6. Навчити вирішувати проблеми, загальні для різних видів професійної та іншої діяльності (комунікативні, пошуку й аналізу інформації, прийняття рішень, організації спільної діяльності тощо).

7. Навчити вирішувати проблеми професійного вибору, включаючи підготовку до подальшого навчання в навчальних закладах системи професійної освіти [6].

Нові Державні стандарти початкової загальної освіти, базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.) в Україні визначають певний перелік *ключових, міжпредметних і предметних компетентностей*, зокрема серед ключових представлено так: уміння вчитися, спілкуватися державною, рідною та іноземними мовами; математична та базові компетентності в галузі природознавства і техніки; інформаційно-комунікаційна; соціальна; громадянська; загальнокультурна; підприємницька і здоров'язбережувальна.

В основу визначення груп компетентностей особистості як *результату позашкільної освіти* може бути покладено підхід, відповідно до якого результати освіти класифікуватимуть за трьома рівнями (відповідно предметним, метапредметним і особистісним результатам, визначеними російськими фахівцями):

— *І рівень результатів* передбачає набуття учнями соціальних знань (про суспільні норми, суспільний устрій, про соціально схвалені та несхвалені форми поведінки в суспільстві), первинного розуміння соціальної реальності та щоденного життя;

— *результати ІІ рівня* співвідносяться з метапредметними результатами, передбачають набуття учнями досвіду переживання та позитивного ставлення до базових цінностей суспільства (людина, сім'я, Вітчизна, природа, мир, знання, праця, культура), ціннісного відношення до соціальної реальності в цілому;

— *особистісні результати* – мотивація до навчання, ціннісно-смислові установки, соціальні компетентності, моральні позиції, основи громадянської ідентичності [12, *72*].

Так, Дж. Равен говорить про так звані *вищі компетентності*, які – незалежно від того, у якій конкретній сфері проявляються, – передбачають наявність у людини високого рівня ініціативи, здатності організовувати інших людей для досягнення поставлених цілей, готовність оцінювати й аналізувати соціальні наслідки власних дій [11, *66*].

Соціальна компетентність особистості

У науково-педагогічному полі наявні різні точки зору на сутність категорії "соціальна компетентність". *Соціальна компетентність* розглядається як здатність аналізувати та застосовувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, визначати власне місце, проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп, індивідуумів, відповідно до соціальних норм і правил, існуючих у суспільстві; продуктивно співпрацювати з партнерами, виконувати різні ролі й функції в колективі, проявляти ініціативу, підтримувати та керувати власними взаєминами з іншими, уміти конструктивно розв'язувати конфлікти, досягати консенсусу, брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання, визначати цілі, уміти спілкуватися з іншими [8].

Категорія "*соціальної компетентності"* класифікується як інтегральна характеристика особистості з боку її особистої свідомості та оптимальної для віку міри соціальної поведінки [4, *211*]; як здатність до високого рівня соціальної взаємодії, раціональної соціальної діяльності на користь собі та суспільству; як сукупність знань, вмінь і ціннісних орієнтацій, що зумовлюють доцільну поведінку особистості в соціальному середовищі [3, *221*].

Дослідження західних концепцій соціальної компетентності [10; 15] фіксують момент відображення в ній багатоманіття відношень у системі "людина – людина", "людина – група", "людина – суспільство", "людина – світ", постулюють зв'язок із соціалізацією (Ф. Баумгарт, К.-Н. Ян та інші). Соціальна компетентність таким чином, на думку В. М. Басова, "є конгломератом знань, умінь і дій, орієнтованих на середовище життя й ситуації повсякденності. Її зміст включає інформованість про соціальне життя, готовність вести діалог з іншими людьми, здатність приймати рішення у відповідності з нормативними вимогами конкретного соціуму, наявність первинних способів життєдіяльності".

У праці "Педагогічне тестування. Проблеми, помилки, перспективи" Дж. Равен підкреслює значення цінностей у структурі компетентності, що визначають зміст і результат діяльності, спосіб поведінки особистості [11, *67*].

Отже, у сучасній педагогічній науці наявні різні визначення сутності категорії "соціальна компетентність", проте більшість дослідників включають до структури соціальної компетентності знання, уміння, досвід їх застосування та ціннісні орієнтації, надаючи останній складовій важливого значення.

Ціннісні орієнтації особистості

Великий психологічний словник визначає категорію "*ціннісні орієнтації"* як важливий компонент світогляду особистості або групової ідеології, який виражає (представляє) переваги і прагнення особистості або групи відносно тих чи інших узагальнених людських цінностей (благополуччя,

здоров'я, комфорт, пізнання, громадянські свободи, творчість, праця тощо)[3]. Саме формування ціннісних орієнтацій часто розглядається як основна мета та сутність виховання, на відміну від навчання.

Категорія *"цінність",* за висновками Д. Леонтьєва, М. Рокіча, М. Тейлора, В. Тугарінова, Д. Холстеда, є неоднозначною та багаторівневою. Це поняття визначається як належне та бажане на відміну від реального, дійсного; цінності належать до психічних утворень (їх джерелом є бажання, інтереси, почуття, ставлення).

Цінності розглядаються як соціальний феномен, що існує в діалектичному відношенні "суб'єкт – об'єкт", і є важливою ланкою у зв'язку "особистість – її внутрішній світ – оточуюча дійсність"[4]. Цінності мають двояку сутність: вони соціальні, оскільки історично зумовлені, та індивідуальні, оскільки в них зосереджено досвід конкретної людини.

Складна структура ціннісних орієнтацій, різноплановість виконуваних ними функцій зумовлюють численні класифікаційні моделі ціннісних орієнтацій, що відрізняються критеріями, покладених у їхню основу. Серед таких класифікацій можна виділити 2 види: за формальними ознаками (наприклад, цінності матеріальні та духовні); за змістовними ознаками (наприклад, цінності термінальні (цінності-цілі) й інструментальні (цінності-засоби) (класифікація М. Рокича)).

Найважливішою характеристикою системи ціннісних орієнтацій є багаторівневість, що виявляється у ієрархічній будові. Як зазначає Д. А. Леонтьев, індивідуальна ієрархія ціннісних орієнтацій, як правило, є послідовністю достатньо чітко розмежованих блоків. Він наводить можливі групування цінностей, поєднаних у блоки за різними основами, які є полярними ціннісними системами[5]. Зокрема, серед *термінальних цінностей* протиставляються:

1. Конкретні життєві цінності (здоров'я, робота, друзі, сімейне життя) – абстрактні цінності (пізнання, розвиток, свобода, творчість).

2. Цінності професійної самореалізації (цікава робота, творчість, активне діяльне життя) – цінності особистого життя (здоров'я, любов, наявність друзів, розваги, сімейне життя).

3. Індивідуальні цінності (здоров'я, творчість, свобода, впевненість у собі, продуктивне життя, матеріально забезпечене життя) – цінності міжособистісних відносин (наявність друзів, щасливе сімейне життя, щастя інших).

4. Активні цінності (свобода, активне діяльне життя, продуктивне життя, цікава робота) – пасивні цінності (краса природи та мистецтва, впевненість у собі, пізнання, життєва мудрість тощо).

---

[3] Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – С.-Пб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 672 с. – (Большая университетская библиотека).

[4] Серый А. В., Яницкий М. С. Ценностно-смысловая сфера личности: Учебное пособие / А. В. Серый, М. С. Яницкий. – Кемерово : Кемеровский государственный университет, 1999. – 92 с.

[5] Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций / Д. А. Леонтьев. – М., 1992.

Серед *інструментальних цінностей* Д. А. Леонтьєв виділяє такі дихотомії:

1. Етичні цінності (чесність, непримиримість до недоліків) – цінності міжособистісного спілкування (вихованість, життєрадісність, чуйність) – цінності професійної самореалізації (відповідальність, ефективність у справах, тверда воля).

2. Індивідуалістичні цінності (високі запити, незалежність, тверда воля) – конформістські цінності (самоконтроль, відповідальність) – альтруїстичні цінності (терпимість, чуйність, широта поглядів).

3. Цінності самоствердження (високі запити, незалежність, непримиримість, сміливість, тверда воля) – цінності прийняття інших (терпимість, чуйність, широта поглядів).

4. Інтелектуальні цінності (освіченість, раціоналізм, самоконтроль) — цінності безпосередньо-емоційного світовідчуття (життєрадісність, чесність, чуйність).

Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів визначає базовими гуманістичними цінностями, що характеризують індивідуальну культуру особистості, рівень її вихованості, добро, відповідальність, совість. Серед *узагальнених людських цінностей* розглядають такі, як: благополуччя, здоров'я, комфорт, пізнання, громадянські свободи, творчість, праця тощо[6].

Як основні моральні цінності розглядають чесність, справедливість, людяність, що є основними показниками у відношенні людини до світу. Серед них виділяють: відношення до праці, суспільства, прекрасного, природи, себе.

Цінності особистості формуються під впливом соціального середовища, особливостей тих соціальних груп, до яких вона входить. Індивідуальні цінності є важливішим компонентом структури особистості, вони виконують функції регуляторів поведінки й виявляються в усіх сферах людської діяльності.

На основі теоретичних положень компетентнісного підходу в освіті (І. Д. Бех, О. Є. Лебедєв, О. О. Овчарук та інші), наукових підходів до сутності поняття "соціальна компетентність" (О. Л. Кононко та інші), а також дослідження діяльності позашкільних навчальних закладів та її результатів можемо говорити про виховання соціально компетентної особистості учня як про суттєвий аспект навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах; розглядаємо *соціальну компетентність учня позашкільного навчального закладу* як здатність доцільно діяти в соціальному середовищі на основі сукупності знань, умінь, ціннісних орієнтацій, соціального досвіду; здатність до самореалізації індивідуального "Я" в межах суспільних вимог і морально-етичних принципів [7].

Соціально компетентна особистість здатна співвідносити власні устремління з інтересами інших людей, продуктивно взаємодіяти з членами групи (команди), що вирішує спільне завдання, виявляти соціальні

---

[6] Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. — С.-Пб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 672 с. – (Большая университетская библиотека).

почуття (емпатія, довіра, повага), а також здатна до міжкультурної взаємодії на основі принципів толерантності та взаєморозуміння.

У визначенні критеріїв соціальної компетентності учнів позашкільних навчальних закладів (у межах дослідження) ураховували таке: питання кількісного виміру рівнів соціальної компетентності учнів ускладнюється широтою поняття, що вимагає визначення у якості критеріїв мінімально достатнього комплексу характеристик, які можна виміряти та на які здійснює вплив навчально-виховний процес позашкільного навчального закладу. Тому доцільно розглядати такі критерії соціальної компетентності учнів:

- *орієнтація у Я-сфері* (знання власного "Я", власних чеснот і вад; усвідомлення себе як члена групи, члена суспільства; впевненість у власних можливостях; самоконтроль);
- *здатність до співпраці* (здатність співвідносити власні устремління з інтересами інших людей, продуктивно взаємодіяти з членами групи (команди), що вирішує спільне завдання; здатність до міжкультурної взаємодії; здатність виявляти соціальні почуття (емпатія, довіра, повага тощо);
- *уміння розв'язувати проблеми* (здатність аналізувати ситуації, визначати цілі та співвідносити їх із устремліннями інших людей; здатність планувати результат власної діяльності, розробляти алгоритм його досягнення (вирішення проблеми); уміння висловлювати та пояснювати власну точку зору; здатність (відповідно до віку) вирішувати проблеми, пов'язані з реалізацією певних соціальних ролей (роль учня, сина (доньки), брата (сестри), члена сім'ї, члена колективу, громадянина тощо);
- *ціннісні орієнтації* (інтеріоризація національних, загальнолюдських цінностей; розуміння й усвідомлення соціально-моральних цінностей: толерантність, відповідальність, гуманність, чесність, справедливість тощо; поведінка на основі соціально-моральних цінностей).

Можна говорити про особливі умови, що сприяють процесам набуття соціальних знань, соціального досвіду, становленню системи ціннісних орієнтацій, а отже, формуванню компонентів соціальної компетентності особистості. До таких умов, поруч із іншими, відноситься розширення освітнього простору за рахунок засвоєння позашкільних джерел інформації, опанування нових соціальних ролей; надання можливості самореалізуватися в соціальній групі.

Учень, який приходить до творчого об'єднання позашкільного навчального закладу, з одного боку, має виконувати нові (додаткові) вимоги (щодо комунікації в новому колективі, співпраці, виконання нової соціальної ролі (член творчого колективу, команди тощо); з іншого боку, отримує нові (додаткові) можливості (набуття соціальних знань і вмінь, досвіду їх застосування, інтеріоризації соціально-моральних цінностей тощо).

Особливості освітнього процесу позашкільних навчальних закладів обумовлюють суттєві можливості щодо виховання соціально компетентної особистості, а саме:

— учень має можливість обрати той зміст, форму навчання, які відповідають його індивідуальним інтересам, здібностям, очікуванням стосовно

власного розвитку, майбутньої професії тощо; має можливості не лише розширити й поглибити знання в певній сфері, а й набути досвіду й уміння практичного їх застосування;

— поліваріативність форм і методів, технологій позашкільної освіти розширює простір соціалізації особистості, створює можливості для набуття соціальних знань і умінь, соціального досвіду, виховання соціальних цінностей (навчальні заняття, тренінги, ігри, дискусії, профілактичні бесіди, конкурси творчих робіт, експедиції, соціальні проекти тощо).

Одним із суттєвих аспектів у контексті проблеми є розвиток інтелектуальних якостей, комунікативних і соціальних умінь учнів, як-от: вести дискусію, аргументувати опонентові, дотримуючись правил ділового спілкування тощо. Такі знання й уміння учні отримують, наприклад, під час участі в різноманітних інтелектуальних змаганнях. Серед розмаїття інтелектуальних змагань для старшокласників, які проводяться в Україні на державному рівні, можна виділити три основні форми: олімпіади, конкурси наукових робіт, турніри. Наприклад, Волинська обласна Мала академія наук близько 20 років поспіль організовує та проводить турніри в області. Щорічно, починаючи з 2005 р. відбувається турнір юних журналістів. Турніри поєднують у собі можливість довго та ґрунтовно вивчати конкретні заздалегідь окреслені проблеми, необхідність швидко мислити в процесі змагання, захищаючи результати власних досліджень і сприймаючи, аналізуючи, аргументовано критикуючи результати досліджень команди суперників. Правила та традиції проведення турнірів передбачають обов'язкову наявність дискусії, що є дуже важливим як з точки змістовного аспекту змагань, так і з точки зору виховання майбутніх інтелігентів. Ретельний підбір аргументів, уважне ставлення до точки зору суперників, уміння усвідомити слушні зауваження та висловлювання опонентів – усе це слугує вихованню майбутніх науковців.

У межах дослідження матеріалів педагогічної практики зафіксовано *характеристики учня позашкільного навчального закладу* як результат навчально-виховного процесу, що свідчать про спрямованість на формування компонентів соціальної компетентності особистості, зокрема[7]:

- упевненість у собі;
- лідерські якості;
- почуття причетності до суспільної справи, відповідальність за результат своєї роботи як частини загальної справи;
- уміння встановити зрілі соціальні відносини з однолітками, соціумом;
- уміння переконувати, прагнення взяти відповідальність на себе;
- уміння "тримати удар" і швидко включатися в нову діяльність;
- уміння самостійно вирішувати життєві труднощі, узагальнювати життєвий досвід;
- усвідомлення самоцінності та індивідуальності кожної людини;
- ціннісне ставлення до навколишнього світу тощо.

[7] За матеріалами конкурсу-огляду соціально-педагогічних виховних систем позашкільних навчальних закладів України.

Вирішуючи завдання щодо виховання успішної, упевненої у собі особистості, необхідно створити умови для повноцінного спілкування, змоделювати такі ситуації, за яких:

- нівелюється страх перед самостійним висловлюванням, формується вміння презентувати себе та власну роботу;
- розвивається навичка аналізувати власні вчинки та події, що відбуваються, усвідомлювати власне ставлення до світу;
- формуються вміння працювати "в команді", взаємодіяти на основі принципів толерантності та взаєморозуміння;
- закріплюється почуття задоволення від спільної творчої діяльності, можливості допомогти іншим (за Т. А. Єгоровою).

Педагогічні умови виховання соціально компетентної особистості

(реалізуються на заняттях, під час заходів тощо)

– фіксація уваги учня на соціальному результаті діяльності (що моя робота може дати іншим?);

– ціннісна мотивація (для кого ми це робимо?; заради чого?; з якою метою?; що моя діяльність значить для власного розвитку та чим корисна оточуючим? тощо);

– встановлення зв'язку цієї діяльності з наступним життям (чи буде це корисним у майбутньому, у професійному плані, у звичайному житті?);

– рефлексія за підсумками діяльності (мої емоції; чи досягнув я результату?; що сприяло в досягненні результату?).

Зокрема, необхідно звертати увагу на вирішення завдання *виховання уміння встановлювати доброзичливі відносини з однолітками, іншими людьми,* використовуючи:

- постійну ілюстрацію зв'язку поведінки конкретної людини з самопочуттям і благополуччям інших людей;
- передбачення й описання можливих наслідків того, що збирається зробити учень;
- обговорення з вихованцями проблем соціально-ціннісного рівня, що несподівано виникають на заняттях[8].

Щодо останньої умови, доцільною формою є спільне рішення дилем[9] із морально-етичним змістом.

Приклади моральних дилеми

Під час війни[10]

Під час війни загін змушений був відступати, бо сили ворога переважали своєю чисельністю. Коли солдати перейшли через річковий міст, ворог

[8] За матеріалами: Егорова Т. А. «Воспитательный потенциал учебных занятий в отделе декоративно-прикладного творчества ЦДТ «Солнечный» г. Рыбинска РФ».

[9] Дилема – ситуація, яка передбачає наявність проблеми, що не має єдиного правильного рішення, передбачає декілька варіантів, кожний із яких має «плюси» та «мінуси».

[10] За виданням: Коляденко С. М. Методичні розробки до курсу «Методика роботи соціального педагога» / С. М. Коляденко, Н. А. Сейко. – Житомир, 1999. – 104 с.

залишався позаду. Якби хтось погодився підірвати міст, загін був би врятований. Командир загону – єдина людина, яка знає, як правильно організувати подальший відступ. Він запитав, хто хоче піти добровільно, але ніхто не відгукнувся. Якщо командир зробить це сам, то є велика ймовірність, що він загине. Але лише він здатний правильно організувати відступ загону.

Обговорення:

1. Командир повинен наказати комусь із солдатів виконати доручення чи повинен сам підірвати міст? Чому?

2. Чи має право командир посилати на виконання завдання людину (навіть використовуючи жеребкування), якщо знає, що вона скоріш за все загине?

3. Чи повинен командир іти сам, якщо знає, що доброволець загине? Чому?

4. Чи має право командир віддати наказ людині, яку вважає найбільш придатною для виконання цього доручення? Чому?

5. Що ви запропонували б зробити командирові?

Таким чином, специфіка діяльності позашкільних навчальних закладів зумовлює значні можливості для набуття соціально значущих знань та умінь, соціального досвіду, інтеріоризації соціально-моральних цінностей особистості, що підтверджують результати теоретичного аналізу, дослідження педагогічної практики.

Матеріали параграфа лише незначною мірою подають аспекти реалізації компетентнісного підходу в діяльності позашкільних навчальних закладів. Зважаючи на актуальність проблеми, розвивається її теоретичне визначення, здійснюються відповідні дослідження з проблем компетентнісно орієнтованої освіти; постійно удосконалюється педагогічна практика позашкільних навчальних закладів, діяльність яких значною мірою орієнтована на виховання соціально компетентної особистості, не заперечуючи значущості інших навчально-виховних завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бех І. Д.* Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці / І. Д. Бех // Виховання і культура. – 2009. – №1-2 (17-18). – С. 5-7.
2. *Болотов В.* Компетентностная модель : от идеи к образовательной программе / В. Болотов, В. Сериков // Педагогика. – 2003. – №10. – С. 8-14.
3. *Гончарова-Горянська М. В.* Соціальна компетентність дошкільнят: поняття, зміст, формування в сучасних навчальних закладах / М. В. Гончарова-Горянська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : Збірник наукових праць. – К., 2006. – С. 219-226.
4. *Кононко О. Л.* Соціальна компетентність старших дошкільників : типологія та умови ефективного виховання / О. Л. Кононко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : Збірник наукових праць. – Київ. – 2006. – С. 211-218.

5. *Лавриченко Н. М.* Педагогіка соціалізації : європейські абриси / Н. М. Лавриченко. – К. : Віра Інсайт, 2000. – 444 с.
6. *Лебедев О. Е.* Компетентностный подход в образовании / О. Е. Лебедев // Школьные технологии. – 2004. – №5. – С. 3-12.
7. *Литовченко О. В.* Виховання соціально компетентної особистості в позашкільному навчальному закладі / О. Литовченко // Шлях освіти. – К. : Педагогічна преса. – 2009. – №4. – С. 28-31.
8. *Овчарук О. О.* Компетентнісний підхід в освіті : загальноєвропейські підходи / О. О. Овчарук // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009. – №5 (13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ime.edu-ua.net/em.html
9. *Овчарук О. В.* Розвиток компетентнісного підходу : стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : колективна монографія / [Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. І. Локшина, О. В. Овчарук та ін.] ; за заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : "К.І.С.". – С. 7. – (Бібліотека з освітньої політики).
10. *Равен Дж.* Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. – М. : Когито-центр, 2002.
11. *Равен Дж.* Педагогическое тестирование : Проблемы, заблуждения, перспективи : Пер. с англ. Изд. 2-е, испр. – М. : Когито-центр, 2001. – 142 с.
12. Реализация вариативных моделей сетевого взаимодействия общего, дополнительного и профессионального образования в рамках организации внеурочной деятельности / Под ред. А. В. Золотаревой. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 2011. – 312 с.
13. *Резник Ю. М.* Введение в социальную теорию. Социальная эпистемология / Ю. М. Резник. – М., 1999.
14. *Ромм Т. А.* Социальное воспитание : эволюция теоретических образов / Т. А. Ромм. – Новосибирск : Наука; изд-во НГТУ. – 2007. – 380 с.
15. *Ромулус О. В.* Социальная компетентность как одна из базовых характеристик личности. Человек и общество : история и современность / О. В. Ромулус. – Воронеж, 2003.
16. Ruchen, Dominique S. Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society.2003. Hogrefe & Huber Publishers, Germany. 206 p.

2.4. Соціальне виховання як соціальна функція позашкільної освіти

Сучасні тенденції суспільного розвитку зумовлюють актуальність проблем соціалізації, соціального становлення дітей та молоді. Відповідно, в освітньому просторі України підвищується увага до соціально-психологічних, соціально-педагогічних підходів, відбувається переосмислення діяльності освітніх установ з позицій *соціально-педагогічної науки* як нової галузі педагогічних знань, науки про закономірності та механізми становлення й розвитку особистості в процесі освіти та виховання у різних соціальних

інститутах (О. В. Безпалько, І. Д. Звєрєва, А. Й. Капська та інші). Соціальна педагогіка вивчає виховні можливості соціального середовища, оптимальні умови соціалізації особистості й особливості соціального виховання.

У нашій країні, як і в інших країнах пострадянського простору, протягом тривалого часу соціальне виховання було спрямоване переважно на розвиток в людині відповідних ідеологічно заданих зразків соціальності через формування, як правило, зовнішнього соціально заданого боку життєдіяльності. Сучасна педагогіка стикається з необхідністю подолання негативних наслідків виховної практики попереднього періоду, тобто з потребою цілепокладання виховання не лише на формування зовнішньої, а й внутрішньої (індивідуально зумовленої) сторони сучасної соціально відповідальної, компетентної та творчої особистості [7, *9*]. Сучасні соціокультурні тенденції зумовили актуалізацію соціальної місії освіти (виховання), пошук її можливостей із забезпечення вирішення завдань соціалізації людини педагогічними засобами, що є сутністю власне соціального виховання.

Завдання соціального виховання пов'язують зі сферою позашкільної освіти, діяльністю позашкільних навчальних закладів, зокрема, як соціального інституту, покликаного "забезпечити конвенцію інтересів вихованця (його батьків, сім'ї) і суспільства" (під конвенцією розуміється узгодження інтересів суспільства й індивіда у процесі соціального виховання) [10, *202*].

Позашкільні заклади виконували функції інституту соціального виховання в історичному контексті, на сьогодні про доцільність розглядати діяльність позашкільних навчальних закладів із позицій соціально-педагогічної науки зазначають вітчизняні та російські фахівці в галузі соціальної педагогіки, позашкільної освіти. Зокрема, підкреслюють роль позашкільної освіти як інституту соціального виховання (В. В. Вербицький, Г. П. Пустовіт, Т. І. Свирська, С. Г. Мартова та інші); розглядають соціально-педагогічні функції, що реалізуються в системі позашкільної освіти, додаткової освіти дітей у РФ (А. В. Золотарьова, Б. В. Купріянов та інші) тощо.

Таким чином, у контексті проблеми важливе значення мають праці, присвячені соціально-педагогічним основам навчально-виховного процесу (А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський, С. Т. Шацький); праці, що розкривають проблеми соціального становлення особистості у різних середовищах з позицій соціально-педагогічної науки (Т. Ф. Алєксєєнко, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, І. Д. Звєрєва, А. Й. Капська, Л. Г. Коваль, Г. М. Лактіонова, М. П. Лукашевич, Ж. В. Петрочко, С. Я. Харченко та інші); дослідження основ соціально-педагогічної науки та практики російських учених (В. Г. Бочарова, М. А. Галагузова, Л. В. Мардахаєв, Л. Г. Осіпова, А. В. Мудрик, Т. О. Ромм та інші); праці вітчизняних і російських фахівців, присвячені теоретико-методологічним основам позашкільної освіти (В. В. Вербицький, А. В. Золотарьова, О. Є. Лебедєв, Б. В. Купріянов, Г. П. Пустовіт, Т. І. Сущенко та інші).

Останнім часом в Україні здійснено низку досліджень із різних аспектів навчально-виховної, соціально-педагогічної діяльності позашкільних навчальних закладів. Утім, проблема обґрунтування можливостей позашкільних закладів як інституту соціального виховання має значний потенціал актуальності.

Як наукова категорія *соціальне виховання* почало розглядатися з кінця XIX століття. Сутність соціального виховання як однієї з важливих категорій соціальної педагогіки розуміють як:

— процес, спрямований на досягнення цілей забезпечення в державі сприятливих умов для соціалізації підростаючого покоління та саморозвитку людини як особистості та суб'єкта діяльності (О. В. Безпалько) [1];

— процес і результат цілеспрямованого створення умов для оволодіння людиною загальнолюдськими та спеціальними знаннями, соціальним досвідом, позитивними ціннісними орієнтаціями, соціально значущими якостями (І. Д. Звєрєва) [9];

— планомірну та впорядковану допомогу людині в розвиткові її природно-творчих сил; наснаження до самовдосконалення, саморозвитку, самореалізації людини в діяльності, спілкуванні, пізнанні, у результаті чого вдосконалюються її психічні та фізичні задатки та виробляється особистісний сенс життя (М. П. Лукашевич) [5];

— процес відносно соціально контрольованої соціалізації, що здійснюється у спеціально створених виховних організаціях, який допомагає розвинути можливості людини, що включають її здібності, знання, зразки поведінки, цінності, відносини, позитивно цінні для суспільства, у якому вона живе (О. В. Мудрик) [10].

Протягом історичного становлення системи позашкільної освіти, починаючи з 1918-1920-х рр. XX ст., на позашкільні заклади покладалися власне функції соціального виховання. Зокрема, на початку 20-х рр., коли вкрай складна політична ситуація, голод, економічна криза в Радянській Росії зумовили поширення таких негативних соціальних явищ, як: безпритульність, соціальна занедбаність дітей (за даними на 1921 р., на території України майже 95 % дітей шкільного віку не мали можливості відвідувати школу, а кількість безпритульних дітей становила понад 1,5 млн. [2]). Відповідно, органами влади було розроблено директиви щодо "широкої постановки позашкільної освіти та дошкільного виховання, насамперед, створення численних колоній для дітей трудової бідноти". У 1919 р. було створено спеціальний підвідділ шкільних трудових колоній і дитячих клубів, до обов'язків якого належала організація дитячих трудових колоній, клубів, майданчиків, бібліотек-читалень для школярів і дітей шкільного віку [2]. У цей період розвивається широка мережа дитячих клубів, які, зокрема, виконували функції соціального виховання тощо.

Становлення власне системи позашкільної освіти відбувалося у 20-30-і рр. XX століття. Саме в цей час у м. Києві започатковано роботу першої біологічної станції, 1925 р. (нині – Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді МОНМС України); розпочала роботу перша дитяча технічна станція, 1927 р. (нині – Український державний центр позашкільної освіти МОНМС України), створено Центральну дитячу дослідну екскурсійну станцію, 1930 р. (нині – Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді МОНМС України) і відповідних дитячих закладів обласного та районного рівня [6, *44-45*]. Із 1934-1935 рр. в Україні розвиваються нові структури позашкільних закладів, зокрема у Харкові, Києві відкрито палаци піонерів і жовтенят (нині – комплексні

позашкільні навчальні заклади: Харківський обласний Палац дитячої та юнацької творчості, Київський Палац дітей та юнацтва), започатковано створення відповідних закладів майже в усіх обласних центрах, значно розширилася мережа станцій юних натуралістів, техніків, туристів, клубів і секцій на базі та за підтримки промислових, комунальних і сільськогосподарських підприємств [6, *45*].

Необхідно підкреслити роль дитячих оздоровчих таборів, організація діяльності яких сприяла на той час не лише оздоровленню, а й значною мірою соціальному вихованню дітей та молоді. Зокрема, у 1925 р. було створено табір юних піонерів "Артек" (нині – Міжнародний дитячий центр "Артек"), головним чином як санаторний табір для ослаблених дітей, які пережили першу світову та громадянську війни, проте вже з перших років оздоровча та виховна робота в ньому були нерозривними.

Кожні подальші соціальні зміни зумовлювали відповідні завдання соціального виховання, що покладалися на освітні інститути, значною мірою – на позашкільні заклади. Так, напередодні Великої Вітчизняної війни зароджується рух червоних слідопитів, тимурівців, проводяться спеціальні дитячі воєнізовані походи, оборонно-спортивні ігри. У численних оборонно-спортивних гуртках школярі починають вивчати військові спеціальності.

Після закінчення війни в умовах відновлення та подальшого розвитку народного господарства країни особливого значення набуло завдання підготовки кадрів, спроможних освоїти нову техніку. Уряд покладає таку функцію на позашкільні заклади, відповідно на розгортання позашкільної роботи виділено чималі на ті часи кошти – 111 млн. карбованців. Це дало змогу відновити та розбудувати мережу позашкільних дитячих закладів, що в 1950 р. становила 2200 одиниць (більше передвоєнного рівня на 500 одиниць, дані по СРСР) [11].

Подальший розвиток у радянський період зумовив становлення позашкільних навчальних закладів різних типів, що становили систему позашкільної освіти, яка мала чітко визначені навчально-виховні завдання, зокрема значною мірою спрямовані на соціальне виховання дітей та учнівської молоді.

Таким чином, протягом тривалого періоду становлення на основі, створеній у 20-30-і рр. XX ст., позашкільна освіта сформувалася в сучасну систему, що включає широку мережу позашкільних навчальних закладів, інших установ позашкільної освіти із власними принципами діяльності, завданнями, специфікою змісту, форм, методів і технологій, що виконує важливі соціальні функції.

Специфіка позашкільної освіти зумовила сучасну її інтерпретацію з позицій соціально-педагогічного знання, розуміння вітчизняними й російськими фахівцями відповідної сфери діяльності позашкільних навчальних закладів як соціально-педагогічної (О. В. Безпалько, А. В. Золотарьова, Б. В. Купріянов, О. В. Миновська, Г. П. Пустовіт та інші).

Сутність *соціально-педагогічної діяльності* розуміють як різновид професійної діяльності, що спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини [9, *265*].

Мета соціально-педагогічної діяльності полягає у створенні сприятливих соціокультурних умов соціалізації особистості. Серед пріоритетних завдань соціально-педагогічної діяльності виокремлюють: зміцнення та активізацію адаптаційного потенціалу особистості; збереження та покращення фізичного, психічного та соціального здоров'я особистості, створення сприятливих умов у мікросоціумі для розвитку здібностей і самореалізації особистості; надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги особистості тощо [9, *265*].

Фахівці розглядають соціально-педагогічні функції, що віддзеркалюють сутність позашкільного навчального закладу як інституту соціального виховання.

Соціально-педагогічні функції позашкільного навчального закладу

Серед основних *соціально-педагогічних функцій* позашкільного навчального закладу є підстави визначити такі: соціальної підтримки, соціально-педагогічної профілактики, а також соціальної адаптації, оздоровлення, культурно-дозвіллєву функцію (за А. В. Золотарьовою), функцію соціальної реабілітації (стосується насамперед соціально-реабілітаційного напряму позашкільної освіти) тощо.

Зокрема, *функція соціальної підтримки* передбачає створення цілеспрямованої системи практичних, соціальних, політичних, правових, психолого-педагогічних, економічних та інших соціально-захисних заходів, що забезпечують нормальні умови для фізичного, розумового і духовного-морального формування і розвитку дітей, запобігання порушення їхніх прав і людської гідності. Важливим результатом реалізації такої функції є усвідомлення дитиною соціальної захищеності, формування готовності до соціального самозахисту власних інтересів [3; 8].

Функція соціально-педагогічної профілактики передбачає, насамперед, первинну профілактику, що значною мірою має інформативний характер і спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від негативних звичок [1, *27*]. Зміст первинної соціальної профілактики реалізується в навчально-виховній і організаційно-масовій роботі позашкільного навчального закладу таким чином:

- надання підліткам і молоді інформації про наслідки асоціальних дій, вживання різних видів алко-, нарко- та токсичних речовин;
- роз'яснення правових норм стосовно різних аспектів асоціальної поведінки;
- популяризація переваг здорового способу життя;
- формування у підлітків та молоді навичок культурного дозвілля;
- створення умов для самореалізації особистості в різних видах творчої, інтелектуальної та громадської діяльності (за О. В. Безпалько [1, *27*]).

Зокрема, нині фахівці в педагогічній, медичній галузі розглядають такі види аддикції[11] підлітків, старшокласників, як: інтернет-залежність, за-

[11] Аддикція – особлива форма деструктивної поведінки, що проявляється у прагненні відходу від реальності шляхом спеціальної зміни власного психічного стану.

лежність від комп'ютерних ігор тощо. Значну роль у профілактиці відповідних аддикцій серед учнівської молоді відіграють позашкільні навчальні заклади, зокрема працівники психологічної служби (психолог, соціальний педагог); відповідна тематика стає предметом обговорень молоді під час спеціально організованих заходів. Наприклад, у січні 2012 р. в Київському палаці дітей та юнацтва відбувся молодіжний *психологічний форум "Мій вибір – моє життя. Життя в мережі Інтернет",* присвячений темі інтернет-залежності. Серед питань, що обговорювалися, є такі:

- що означає поняття "залежність";
- причини та наслідки інтернет-залежності;
- хто є найбільш схильним до інтернет-залежності;
- шляхи виходу з тенет інтернет-залежності.

У Центрі творчості дітей та юнацтва "Шевченківець" м. Києва проводяться такі форми соціально-педагогічної профілактики з підлітками і старшокласниками, як *форум-театр.* Суть цієї форми роботи є такою: спільно з глядачем здійснити пошук вирішення проблеми, складної життєвої ситуації. Ця форма застосовується з метою профілактики наркоманії, алкоголізму, залежності від комп'ютерних ігор та інших аддикцій серед підлітків.

Соціальна реабілітація розглядається у практиці соціальної роботи як комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків і відносин унаслідок стану здоров'я зі стійкими розладами функцій організму (інвалідність); зміни соціального статусу (безпритульні діти, біженці) [1, *27*].

У контексті соціально-педагогічних можливостей позашкільного навчального закладу доцільно розглядати можливості *соціально-реабілітаційного напряму позашкільної освіти*, визначеного Законом України "Про позашкільну освіту" (Стаття 15. Основні напрями позашкільної освіти), як такий, що забезпечує соціальне становлення та розвиток інтересів, здібностей, нахилів, потреб у самореалізації вихованців, підготовку їх до активної професійної та громадської діяльності, організацію їх змістовного дозвілля та відпочинку; говорити власне про:

— *психологічну реабілітацію,* що спрямована на подолання у свідомості дитини уявлення про безвихідь її становища, відновлення захисних сил організму, формування впевненості та мотивації щодо подолання відчуття тривоги, страху чи провини, психологічних комплексів, невпевненості у своїх силах, зміцнення активної, діяльної особистісної позиції дитини [1, *28*];

— *педагогічну реабілітацію,* що передбачає навчання, виховання та всебічний розвиток, у першу чергу, дітей із психофізичними обмеженнями, створення умов для розвитку їх потенційних можливостей; полягає в реалізації заходів виховного та навчального характеру, спрямованих на те, щоб дезадаптована дитина опанувала, по можливості, знання, уміння та навички самоконтролю й усвідомленої поведінки, отримала необхідний рівень загальної чи додаткової шкільної освіти; опанувала досвід людських взаємин і життя в суспільстві, основи побутових, комунікативних ділових, правових норм поведінки [1, *28*].

Наприклад, у Центрі дитячої та юнацької творчості Солом'янського району м. Києва реалізується *соціально-творчий проект "Соціалізація дітей з особливими потребами",* одним із актуальних завдань якого є створення умов для творчого розвитку кожної дитини з особливими потребами – вихованців гуртка "Подолання", надання можливості реалізувати свої творчі досягнення на сцені інтегрованого театру "Світлячок". У закладі також діє клуб сімейного спілкування для батьків, які виховують дітей із особливими потребами. Серед основних функцій клубу – соціальна підтримка таких сімей, а також надання інформаційної, посередницької, освітньої допомоги.

"Соціально-реабілітаційна діяльність як один із провідних напрямів здійснення соціально-педагогічної діяльності" – так сформульовано провідну ідею виховної системи, створеної на базі Міського палацу дитячої та юнацької творчості "Горицвіт" м. Кривий ріг Дніпропетровської області. У закладі створено унікальну методичну розробку "100 незвичайних діб", де розкриваються методичні особливості соціальної реабілітації підлітків (із досвіду роботи з дітьми, які зазнали насильства та жорстокого поводження). Таким чином, можна говорити про можливості позашкільного навчального закладу щодо соціальної реабілітації дітей.

Одна з провідних функцій позашкільних навчальних закладів щодо організації змістовного дозвілля дітей та учнівської молоді, забезпечення їх доступу до культурних цінностей, створення умов для творчої самореалізації цілком логічно розглядається як соціально-педагогічна, що співвідноситься з таким напрямом соціально-педагогічної діяльності, як *соціально-культурна анімація.* Відповідну функцію можна розглядати як у контексті навчально-виховного процесу, організаційно-масової роботи позашкільних навчальних закладів, так і значною мірою в діяльності оздоровчих таборів.

Як чинник, що сприяє реалізації соціально-педагогічного потенціалу позашкільних навчальних закладів, необхідно розглядати співпрацю цих установ із установами освіти і культури, громадськими організаціями, фахівцями міських, районних *центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.* Наприклад, педагогами Палацу дитячої та юнацької творчості Солом'янського району м. Києва спільно з фахівцями Солом'янської райдержадміністрації та районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді реалізується низка проектів, спрямованих на сприяння в соціальному становленні дітей та молоді, реалізації соціально-профілактичних заходів з метою попередження девіацій у молодіжному середовищі тощо. Зокрема, серед них – проект ради старшокласників "Лідер" у Солом'янському районі м. Києва "Не будь байдужим". У його реалізації беруть участь старшокласники загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів, батьківська громадськість, учителі; проект покликаний привернути увагу до соціальних проблем, організувати допомогу дітям з інвалідністю, учням інтернатних закладів; водночас, залучення до такого проекту сприяє розвиткові соціальних почуттів учнів, формуванню активної соціальної позиції. Щодо соціально-профілактичних заходів, реалізується значна кількість проектів (наприклад, "Скажи наркотикам "Ні!" тощо); у межах проектів та поза ними проводяться круглі столи, май-

стер-класи, тренінги, у яких беруть участь працівники соціальних служб, а також тематичні конкурси плакатів, конкурси малюнків тощо. Як правило, працівники соціальних служб запрошують для участі в цих заходах колишніх алко-, наркозалежних, тобто людей, які вийшли з цього стану, нині є волонтерами та можуть розповісти дітям конкретні приклади. Таким чином, залучення учнів до участі в таких проектах сприяє інтеріоризації соціальних цінностей, здобуттю соціального досвіду, профілактиці відхилень у соціальному розвиткові особистості.

Узагальнюючи, по-перше, можна говорити про позашкільну освіту як інститут соціального виховання в історичному контексті; розглядати соціальне виховання як важливу соціальну функцію позашкільних навчальних закладів на сучасному етапі. На сьогодні ці установи у співпраці з центрами соціальних служб для сімї, дітей та молоді виконують соціально-педагогічні функції щодо сприяння соціальному становленню особистості шляхом самореалізації в соціально та особистісно значущій діяльності, соціальної реабілітації дітей та молоді з особливими потребами, профілактики девіантної поведінки учнівської молоді тощо.

По-друге, на основі узагальнення наявних підходів до розуміння сутності та завдань соціально-педагогічної діяльності (Т. Ф. Алєксєєнко, О. В. Безпалько, В. Г. Бочарова, І. Д. Звєрєва, А. Й. Капська, Г. М. Лактіонова та інші), а також специфіки соціально-педагогічної діяльності як такої, що реалізується в позашкільних навчальних закладах (А. В. Золотарьова, Б. В. Купріянов, Г. П. Пустовіт та інші), можемо говорити про такі *аспекти реалізації соціально-педагогічного потенціалу позашкільних навчальних закладів:*

— створення сприятливих умов для розвитку здібностей і самореалізації особистості в обраному виді діяльності відповідно до її інтересів і потреб;

— попередження негативних впливів на особистість факторів соціального середовища шляхом створення умов для розвивального соціально позитивного дозвілля дітей та молоді;

— "педагогізація" мікросередовища (за С. Т. Шацьким), створення виховного простору, залучення виховного потенціалу середовища з метою позитивної соціалізації, індивідуалізації та інкультурації особистості;

— створення умов для становлення соціальної позиції особистості на основі інтеріоризації норм і цінностей соціального середовища, соціальних знань, соціального досвіду;

— формування соціальної стійкості особистості (до асоціальних впливів), що передбачає становлення власної системи цінностей (за А. В. Золотарьовою);

— зміцнення та активізація адаптаційного потенціалу особистості (за О. В. Безпалько) шляхом розвитку особистісних якостей, набуття професійних знань і умінь, самоствердження в певній сфері;

— надання соціально-педагогічної, психологічної підтримки та допомоги особистості за умови наявних проблем (внутрішні утруднення в самовизначенні та самореалізації або ситуація зовнішнього конфлікту людини й суспільства) (за І. Д. Звєрєвою, Т. О. Ромм); надання адресної допомоги, використовуючи потенціал психологічної служби закладу (психолог, соціальний педагог);

— збереження та покращення фізичного, психічного та соціального здоров'я особистості.

Матеріали параграфа не вичерпують проблеми, лише узагальнено подають деякі її аспекти. Вимагають подальшого детального аналізу та наукового обґрунтування проблеми соціально-педагогічного супроводу дітей та молоді в різних соціальних інститутах, можливості позашкільної освіти в цьому контексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Безпалько О. В.* Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді : теоретико-методичні основи : Монографія. – К. : Наук світ, 2006. – 363 с. – Бібліогр. : С. 318-361.
2. *Букреева С. М.* Становление и развитие системы внешкольного воспитания детей в Украинской ССР (1917–1941 г.г.) : автореф. дис..... канд. пед. наук : 13.00.01 / С. М. Букреева. – К., 1981. – 151 с.
3. *Золотарева А. В.* Организационно-педагогические условия социального становления детей в многопрофильном учреждении дополнительного образования : дис.... канд. пед. наук : 01.00.01 / А. В. Золотарева. – Ярославль, 1999. – с. 83.
4. *Кононко О. Л.* Виховуємо соціально компетентного дошкільника : навч.-метод. посібник до Базової прогр. розвитку дитини дошк. віку "Я у світі" / О. Л. Кононко. – К. : Світич, 2009. – 208 с. – Бібліогр. : с. 194-202.
5. *Лукашевич М. П.* Соціальна робота (теорія і практика) : Підручник / М. П. Лукашевич, Т. В. Семигіна. – К. : Каравела, 2009. – 368 с.
6. *Пустовіт Г. П.* Позашкільна освіта і виховання : теоретико-дидактичний аспект : Монографія / Г. П. Пустовіт. – Книга 1. – Миколаїв : Видавництво МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2010. – 379 с.
7. *Ромм Т. А.* Социальное воспитание : эволюция теоретических образов / Т. А. Ромм. – Новосибирск : Наука; изд-во НГТУ. – 2007. – 380 с.
8. *Рожков М. И.* Принципы социально-педагогической деятельности / М. И. Рожков // Зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. ["Наукова еліта як соціально-економічний фактор розвитку держав в умовах глобалізації"], (Україна, Київ, 27-28 жовтня 2010 р.) / упоряд. О. В. Биковська, О. В. Лісовий, С. О. Лихота, Л. Л. Макаренко. – Вип. 1. – К. : Інформаційні системи, 2010. – С. 185-188.
9. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / [за ред. І. Д. Звєрєвої]. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 336 с.
10. Социальное воспитание в учреждениях дополнительного образования детей: учеб. пособие для студ. пед. вузов / [Б. В. Куприянов, Е. А. Салина, Н. Г. Крылова, О. В. Миновская] ; под ред. А. В. Мудрика. – М. : Академия, 2004. – 240 с.
11. *Струнин В. В.* Страницы из истории внешкольных учереждений / В. В. Струнин // Ваши друзья и помощники. – М. : Молодая гвардия, 1965.

РОЗДІЛ III. Дослідження виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів

На початку цієї монографії було визначено таку логіку дослідження виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів:

— дослідження виховних можливостей на рівні закладу – обґрунтування *соціально-виховного середовища позашкільного навчального закладу;*

— аналіз виховних можливостей на рівні особистості учня – обґрунтування педагогічних засад *виховання соціально компетентної особистості.*

3.1. Дослідження виховних можливостей на рівні позашкільного навчального закладу

В основу дослідження виховного середовища позашкільних навчальних закладів покладено теоретичні підходи, визначені у параграфах 2.1; 2.2.

Із позицій системного підходу здійснювалося дослідження виховних систем позашкільних навчальних закладів України[1]. За результатами аналізу можемо говорити про певні (умовні) типи соціально-педагогічних виховних систем, визначення яких здійснювалося на основі двох груп критеріїв:

1) переважна спрямованість виховного процесу (провідна ідея, мета, завдання тощо);

2) прогнозований результат (характеристики учня як результат виховного процесу).

За такого підходу визначено 6 типів виховних систем позашкільних навчальних закладів, які характеризують:

- соціальна спрямованість;
- спрямованість на розвиток життєвої компетентності;
- профорієнтаційна спрямованість;
- національно-культурна спрямованість;
- спрямованість на розвиток творчої особистості;
- поліспрямовані (які не мають чітко вираженої спрямованості).

Розглянемо приклади провідних ідей, основних прогнозованих результатів виховних систем позашкільних навчальних закладів (тезисно).

[1] Протягом листопада 2008 – вересня 2009 рр. відповідно до розпорядження МОН України (лист Міністерства освіти і науки України від 05.09.2008 №1/9-564) відбувся Всеукраїнський конкурс-огляд соціально-педагогічних виховних систем позашкільних навчальних закладів. У конкурсі взяли участь педагогічні працівники позашкільних навчальних закладів із 12 областей України та м. Києва.

Соціальна спрямованість

Недригайлівський будинок дитячої та юнацької творчості, Сумська обл.

Провідна ідея: Виховання компетентної, професійно орієнтованої, всебічно розвиненої, адаптованої, національно свідомої особистості.

Ключові слова: соціальна адаптація, соціальні якості особистості (лідерство, впевненість у собі, наполегливість тощо).

Критерій якості педагогічного процесу: соціальна адаптація вихованців; особистісні характеристики вихованців: лідерство, впевненість у собі, наполегливість, уміння переконувати, прагнення взяти відповідальність на себе; здатність до тривалої напруженої роботи, вміння "тримати удар" і швидко включатися в нову діяльність.

Основний акцент – на моральному вихованні, де провідна роль належить сім'ї.

Міський палац дітей та юнацтва "Горицвіт" м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл.

Провідна ідея: Соціально-реабілітаційна діяльність як один із провідних напрямів здійснення соціально-педагогічної виховної діяльності.

Ключові слова: соціально-реабілітаційна діяльність, соціальна реабілітація, підлітки, середовище.

Компоненти виховної системи: блок цілей взаємовідносин між учасниками педагогічного процесу (вихователі – вихованці – батьки – громадськість), заходи, дії, співпраця, технологія, середовище (умови для самовизначення, саморозвитку вихованця).

Критерій якості педагогічного процесу: вихованість підлітків, наявність у них високих моральних якостей.

Методичні розробки: "100 незвичайних діб" (стосовно соціальної реабілітації підлітків (із досвіду роботи з дітьми, які зазнали насильства та жорстокого поводження).

Радивилівський районний будинок школяра, Рівненська обл.

Провідна ідея: Школа позитивного соціального досвіду.

Ключові слова: позитивний соціальний досвід, розвиток особистості.

Компоненти виховної системи: методична рада, педагогічна рада, учнівське самоврядування, рада Будинку школяра, адміністрація; соціально-педагогічний процес; розвиток особистості дитини тощо.

Мета соціально-педагогічного виховного процесу – допомогти дитині знайти себе в житті, відчути свою необхідність, отримати позитивний соціальний досвід.

Критерій якості педагогічного процесу: розвиток особистості дитини, що передбачає: освоєння загальних норм і цінностей українського народу; соціалізацію вихованців; розвиток життєвої компетентності; побудову відносин на основі співдружності, партнерства, толерантності; саморозвиток і самореалізацію особистості.

Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості

Навчально-виховна система: "Обласна школа лідерів учнівського самоврядування" (рівень підрозділу закладу).

Провідна ідея: Створення відкритого простору громадянської відповідальності.

Ключові слова: учнівське самоврядування, громадянська відповідальність, культура міжособистісних відносин, причетність до суспільної справи.

Основним *завданням* навчально-виховного процесу обласної школи є: здійснення допрофесійної підготовки дітей – лідерів громади, формування громадянської відповідальності, інформаційної, інтелектуальної компетентності слухачів, набуття теоретичних знань депутатами обласного парламенту дітей, як основи для оволодіння практичними навичками; формування соціальної, громадянсько-правової, комунікативної компетентності особистості.

Критерій якості педагогічного процесу: якості особистості: культура міжособистісних відносин, причетність до суспільної справи, відповідальність за результат своєї роботи як частини загальної справи, громадянська позиція.

Спрямованість на розвиток життєвої компетентності

Сокальський будинок дитячої та юнацької творчості, Львівська обл.

Провідна ідея: Розвиток життєвої компетентності особистості, життєтворчості та підготовки до успіху.

Ключові слова: життєва компетентність особистості, виховне середовище.

Завдання: проектування компетентнісно орієнтованого виховного простору, спрямованого на становлення особистості як творця свого життя.

Метою виховної підсистеми є створення умов для індивідуального розвитку гуртківців на основі врахування їхніх особистісних досягнень, стимулювання творчої активності, реалізації їхніх здібностей та інтересів шляхом створення насиченого виховного середовища; актуалізація учнівського самоуправління.

Критерій якості педагогічного процесу: розвиток особистості, що передбачає засвоєння норм і цінностей, які культивуються в БДЮТ; побудова взаємовідносин між педагогом і вихованцем на основі співдружності, співробітництва, партнерства; розвиток життєвої компетентності вихованця.

Центр позашкільної роботи Святошинського району м. Києва

Провідна ідея: Творчість. Розвиток. Компетентність. Здоров'я. Успіх.

Ключові слова: життєва компетентність, ціннісні орієнтації.

Компоненти виховної системи: мета, завдання виховання; принципи виховання; особистість (потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, вихованість, життєва компетентність); конкретизовані цілі та завдання виховання; суб'єкти виховної системи (педагогічний та учнівський колективи, дитячі та молодіжні громадські об'єднання, сім'я, територіальна громада); зміст виховання; перспективні виховні технології.

Критерій якості педагогічного процесу: характеристики учня: життєво компетентна, творча особистість, здатна до самовдосконалення як громадянин, професіонал, носій культури, сім'янин.

Профорієнтаційна спрямованість

Рівненський міський палац дітей та молоді

Провідна ідея: Створення та функціонування нової авторської моделі позашкільного навчального закладу нового типу.

Ключові слова: профорієнтація, допрофесійна підготовка, початкова професійна освіта.

Педагогічні умови виховної системи:

— Навчально-матеріальна, яка полягає у розробленні та дії нової моделі позашкільного навчального закладу, удосконалення діяльності навчально-методичних та інформаційних відділів, бібліотеки.

— Організаційно-управлінська. Передбачає спільні дії педагогів і науковців щодо розроблення організаційно-функціональної структури системи діяльності педагогів і вихованців, спрямованої на оволодіння базовими допрофесійними знаннями, виховання творчої особистості, здатної до активної інноваційної діяльності.

— Змістовно технологічна. Організаційна робота щодо цілісного впровадження навчальних програм, залучення дітей та молоді до значущих для них видів діяльності.

— Науково-методична. Робота з підвищення кваліфікації педагогів, забезпечення свободи вибору та стимулювання їх творчого пошуку, озброєння теоретичними знаннями.

Систему профільного навчання в палаці представлено на схемі 3.1.

Схема 3.1

Схема профільного навчання у Рівненському міському палаці дітей та молоді

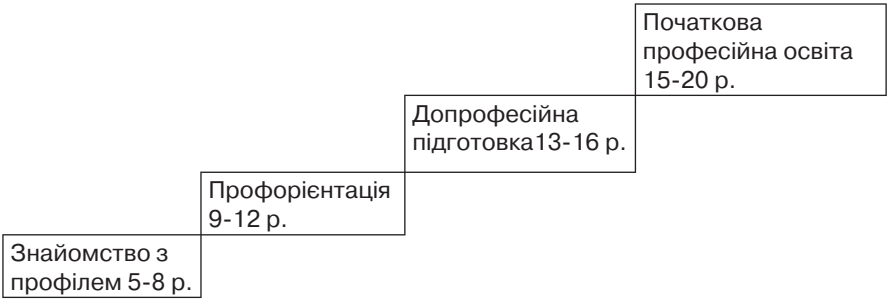

Система профільного навчання, що склалася в Рівненському палаці дітей та молоді (ПДМ), є однією з альтернативних форм в існуючій позашкільній освіті, оскільки відпрацьована структурно-динамічна модель навчально-виховного процесу надає можливість різним групам молоді в процесі практично-орієнтованого навчання та соціальної практики набути відповідної спеціалізації.

Критерій якості педагогічного процесу: виховання конкурентоздатної молодої людини, компетентної особистості, якій притаманні мобільність отриманих знань, критичне мислення, відповідальність за власні дії, а головне – готовність до життєдіяльності в цілому, а також продовжити навчання в ВНЗ за обраним у ПДМ фахом[2].

[2] Від профільного навчання до профільної освіти. Стратегія локальних змін позашкільного навчального закладу нового типу (з досвіду роботи Рівненського палацу дітей та молоді) : наук.-метод. посібник / За ред. Первушевської І. О. – Рівне : ПДМ, 2010. – 606 с.

Національно-культурна спрямованість

Яворівський районний центр дитячої та юнацької творчості, Львівська обл.

Провідна ідея: “Навчаємо, виховуємо, розвиваємо”.

Ключові слова: національна самосвідомість, виховання на традиціях свого народу, принципи загальнолюдської моралі.

Мета: формування освіченого, гідного громадянина України. У першу чергу йдеться про формування особистості дитини, розвиток її здібностей, виховання на традиціях свого народу, краю.

Основними виховними *завданнями* є:

— формування національної самосвідомості;

— утвердження принципів загальнолюдської моралі;

— розвиток індивідуальних здібностей кожного гуртківця;

— допомога особистості пізнати себе, самовизначитись та самореалізуватись;

— формування в особистості культури життєдіяльності, що дає змогу продуктивно будувати своє повсякденне життя, правильно визначати лінії життя;

— забезпечення можливостей і потреб постійного духовного самовдосконалення особистості.

Компоненти виховної системи Яворівського районного ЦДЮТ подано на схемі 3.2.

Схема 3.2

Компоненти виховної системи Яворівського районного ЦДЮТ

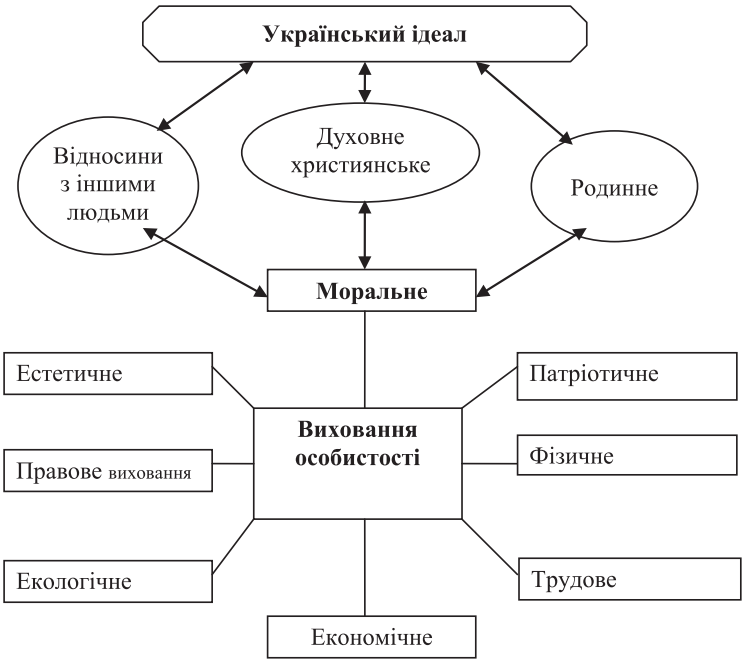

Міський районний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді "Мандрівник", м. Кривий ріг, Дніпропетровська обл.

Провідна ідея: Система героїко-патріотичного виховання учнівської молоді в навчальних закладах Саксаганського району (районний рівень).

Ключові слова: героїко-патріотичне виховання.

Компоненти виховної системи: районний відділ освіти, навчальні заклади району, ЦТКЕУМ "Мандрівник", районна рада ветеранів; героїко-патріотичне виховання в навчальних закладах району; позашкільна діяльність (робота музеїв, гурткова робота, краєзнавчі конференції, походи, екскурсії; співпраця з районною радою ветеранів, шкільними музеями, кімнатами бойової слави та ін.); пошуково-дослідницька діяльність учнів, науково-методична діяльність педагогів.

Критерій якості педагогічного процесу: особистість патріота, яку характеризують: національна свідомість, моральні цінності, цінність здоров'я; інтелектуальні, естетичні, екологічні цінності; родинні цінності; громадянські цінності.

Спрямованість на розвиток творчої особистості

Сумський обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю

Соціально-педагогічна модель відділу раннього творчого розвитку дитини (рівень підрозділу закладу).

Провідна ідея: Ранній творчий розвиток особистості в креативному позашкільному навчально-виховному мікросоціумі.

Ключові слова: ранній творчий розвиток, творча самореалізація, формування здорового способу життя.

Пріоритети діяльності педколективу: забезпечення творчої самореалізації дитини; організація змістовного дозвілля; превентивне виховання та навчання; формування здорового способу життя.

Компоненти виховної системи: методична робота, навчально-виховна робота, організаційно-виховна робота (оздоровча робота, психологічний супровід, робота з батьками); мета: гуманізація позашкільної освіти; консолідуючі фактори мікросоціуму школи раннього творчого розвитку "Світлячок": спільна навчально-розвивальна мета, зацікавленість у спілкуванні в колі однодумців, креативність педагогічного колективу, відповідність матеріально-технічних умов.

Станція юних техніків м. Умані, Черкаська обл.

Провідна ідея: Створення умов для ефективного розвитку творчої особистості та її самореалізації.

Ключові слова: розвиток творчої особистості, самореалізація.

Компоненти виховної системи: дитяче об'єднання "Активіст"; майстер-класи, виховні заходи (рівень гуртка, закладу, міста), конкурси, змагання; міський тиждень науки і техніки, спільні заходи з клубами ("Ровесник" та ін.); співпраця з ЗНЗ, ПНЗ, ВНЗ; виступи в кіноклубі "Паросток"; зустрічі з ветеранами Великої Вітчизняної війни; участь у міській програмі співдружності з іншими країнами; участь у просвітницькій роботі "рівний – рівному"; робота профільного оздоровчого табору "Світанок"; заняття в гуртках, робота МАН.

Поліспрямовані

Шосткинський районний будинок дитячої та юнацької творчості, Сумська обл.

Провідна ідея: Шосткинський РБДЮТ — центр формування життєтворчості вихованців.

Ключові слова: виховання в системі "Я – Я", "Я – суспільство", "Я – природа", "Бог – Я".

Концепція виховної роботи будується за сферами:

— "Я і моє Я" (самовиховання, формування характеру);

— "Я і моя родина" (правила співжиття з іншими людьми, родинне виховання);

— "Я і людська спільнота" (виховання людини для життя в умовах демократії, сприйняття цінностей громадянського суспільства);

— "Я і моя Батьківщина" (виховання почуття любові до свого народу і до створеної ним держави);

— "Я і людство" (виховання моралі);

— "Я і природа" (виховання дбайливого ставлення до свого тіла та природи);

— "Бог і Я" (духовне виховання).

Чернівецький міський палац дітей та юнацтва

Провідна ідея: Виховання всебічно розвиненої, творчої особистості, здатної до самореалізації та самовдосконалення; формування громадянської активності, свідомого національного самовизначення вихованця.

Ключові слова: всебічно розвинена творча особистість, громадянська активність, свідоме національне самовизначення.

Результат: Соціально-педагогічна виховна система МПДЮ засобами навчально-виховного процесу й особистісно зорієнтованого підходу до кожної дитини формує всебічно розвинену творчу особистість, здатну до самореалізації та самовдосконалення, громадянської активності, свідомого національного самовизначення.

Критерій якості педагогічного процесу: створення психолого-педагогічних умов для оптимального соціального розвитку гуртківців палацу, гуманізації відносин, формування психологічної культури кожної особистості; умови для особистісного розвитку гуртківців, їх адаптації в суспільстві, професійного самовизначення, розвитку мотивації до пізнання та творчості; усвідомлення гуртківцями самоцінності та індивідуальності кожної людини; формування у дітей ціннісного ставлення до навколишнього світу, уміння самостійно вирішувати життєві труднощі, узагальнювати життєвий досвід.

Отже, на основі результатів дослідження можемо зробити висновок про значні (актуальні і потенційні) виховні можливості соціально-педагогічних виховних систем позашкільних навчальних закладів, доцільність умовно визначених типів. Водночас, необхідно зазначити такі позиції:

1. У межах типу виховні системи позашкільних навчальних закладів:

— мають значні відмінності;

— окрім такої, що переважає, містять ознаки інших типів (наприклад, національно-культурна спрямованість не виключає значної уваги до со-

ціального розвитку особистості (Яготинський районний БДЮТ); розвиток творчої особистості поєднується зі значною увагою до виховання здорового способу життя учнів (Сумський ОЦПО та РТМ) та ін.);

— переважна більшість виховних систем передбачає виховання в учнів моральних цінностей (відповідальність, толерантність тощо); розглядають як один із показників результату реалізації виховної системи вихованість і моральні якості учнів.

2. Різноманітність виховних систем позашкільних навчальних закладів є позитивним явищем і визначається конкретними умовами діяльності закладу, його концепцією, специфікою та іншими чинниками.

3. Не можна робити висновки про ефективність і дієвість виховної системи позашкільного навчального закладу лише на основі аналізу опису моделі, інших поданих на конкурс матеріалів; отже необхідно зважати на можливу необ'єктивність деяких висновків.

3.2. Аналіз виховних можливостей позашкільних навчальних закладів на рівні особистості учня

Відповідно до визначених завдань дослідження здійснювався аналіз стану виховання соціально компетентної особистості у творчих об'єднаннях еколого-натуралістичного, дослідницько-експериментального, художньо-естетичного, науково-технічного, гуманітарного напрямів позашкільної освіти.

Загалом у такому етапі дослідження взяли участь: 161 учень підліткового віку (110 – дівчат; 51 – хлопець), 59 педагогів (керівники творчих об'єднань, методисти) позашкільних навчальних закладів: Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді МОНмолодьспорту України, Київський палац дітей та юнацтва, Центр науково-технічної творчості молоді "Сфера" м. Києва, Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості, Сумський обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю.

Дослідження передбачало вивчення ціннісних орієнтацій учнів, визначення спрямованості особистості, експрес-діагностику на основі самооцінки тощо. Зокрема, з метою дослідження системи цінностей особистості, серед яких можна розглядати термінальні (цінності-цілі) та інструментальні (цінності-засоби), застосовано методику визначення ціннісних орієнтацій[3].

Аналіз результатів дав змогу визначити ціннісні орієнтації учнів позашкільних навчальних закладів (віком 12-16 років) (таблиця 3.1). В основу такого аналізу покладено підхід Д. А. Леонтьєва до класифікації цінностей особистості, який наводить можливі групування цінностей, поєднані за різними підставами, що є полярними ціннісними системами[4].

[3] В основу методики покладено методику «Ціннісні орієнтації» (автор – М. Рокич).

[4] Розглянуто в параграфі 2.3.

Таким чином, в усіх групах учнів домінуючими є такі цінності:

— *здоров'я* (на першій позиції у групах різних закладів), *любов, свобода* (з деякими відмінностями), тобто **цінності особистого життя;** *наявність хороших та добрих друзів,* тобто **цінність міжособистісних відносин**;

— середні позиції посідають цінності: *цікава робота, матеріально забезпечене життя; творчість*, тобто **цінності професійної самореалізації, цінності активні, цінності індивідуальні** (за різними класифікаціями);

— на останніх позиціях: *рівність можливостей, краса природи та мистецтва, отримання задоволень.* Такі цінності, як *хороша освіта, спокій у країні, мир* мають доволі різні позиції серед учнів різних закладів.

Методику "Спрямованість особистості"[5], що передбачала застосування методу "недописана теза", застосовано з метою вивчення спрямованості особистості на індивідуальні/соціальні цінності. Учням пропонувалося за невеликий проміжок часу завершити кілька речень.

- Людина щаслива, коли...
- У хорошому колективі завжди...
- Якби я знайшов скарб, то...
- Якби я все міг, то...
- Важливіше за все в житті...
- Неможливо прожити без...

При обробці отримані результати необхідно було згрупувати таким чином, щоб визначити співвідношення:

а) соціально орієнтовані;

б) індивідуально орієнтовані;

в) невизначені орієнтації.

На основі аналізу відповідей учнів на відкриті запитання можна підтвердити попередні висновки про цінності учнів-респондентів.

Таблиця 3.1

Ціннісні орієнтації учнів позашкільних навчальних закладів (віком 12-16 років)

(за результатами методики визначення ціннісних орієнтацій)

Київський палац дітей та юнацтва	Станція юних техніків - центр науково-технічної творчості Дніпровського району м. Києва	Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді МОНМС України	Центр науково-технічної творчості молоді "Сфера" Оболонського району м. Києва
1. Здоров'я	1. Здоров'я	1. Здоров'я	1. Здоров'я
2. Наявність хороших друзів	2. Хороша освіта	2. Хороша освіта	2. Свобода
3. Любов	3. Активне, діяльне життя	3. Любов	3. Любов

[5] За методиками: Рожков М. И., Байбородова Л. В. Организация воспитательного процесса в школе: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 256 с.

4. Активне, діяльне життя	4. Любов	4. Наявність хороших друзів	4. Наявність хороших друзів
5. Хороша освіта	5. Свобода	5. Свобода	5. Цікава робота
6. Свобода	6. Матеріально забезпечене життя	6. Спокій у країні, мир	6. Активне, діяльне життя
7. Матеріально забезпечене життя	7. Наявність хороших друзів	7. Цікава робота	7. Хороша освіта
8. Творчість	8. Спокій у країні, мир	8. Матеріально забезпечене життя	8. Матеріально забезпечене життя
9. Цікава робота	9. Цікава робота	9. Активне, діяльне життя	9. Творчість
10. Спокій у країні, мир	10. Творчість	10. Рівність можливостей	10. Рівність можливостей
11. Рівність можливостей	11. Краса природи та мистецтва	11. Отримання задоволень	11. Спокій у країні, мир
12. Краса природи та мистецтва	12. Рівність можливостей	12. Творчість	12. Отримання задоволень
13. Отримання задоволень	13. Отримання задоволень	13. Краса природи та мистецтва	13. Краса природи та мистецтва

(Можлива різна інтерпретація отриманих даних залежно від визначених завдань)

Приклади відповідей учнів позашкільних навчальних закладів (метод “недописана теза”)

Наприклад, відповіді учнів, яких віднесено до *соціально орієнтованого типу:*

- *Якби я все міг, то...*

— “зробив, щоб у моєї сестри було все гаразд”;
— “зробила б усіх людей щасливими, позбавила б Землю від хвороб”;
— “у кожній сім’ї були б діти і не було б сиріт” тощо.

- *Якби я знайшов скарб, то...*

— “винайшла б ліки від СНІДу”;
— “віддав би дітям, хворим”;
— “віддав би бідним”;
— “віддала б тим, хто потребує допомоги” тощо.

А також приклади відповідей, що доповнюють дані про ціннісні орієнтації учнів -учасників дослідження:

Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості

- *Людина щаслива, коли...*

— “займається улюбленою справою”, “працює, отримує задоволення від роботи”;

— “здорова сама, здорові близькі”, “поряд здорова сім’я”;
— “усе добре, усі щасливі”;
— “у неї багато друзів”, “отримує задоволення від спілкування”, “не самотня”;
— “кохана”, “вона любить і люблять її”;
— “в неї є мета, ціль у житті”;
— “її поважають люди”;
— “займає посаду й отримує гроші”, “є багато грошей”...

- *Важливіше за все в житті...*

— “сім’я”, “любов до рідних”, “батьки, діти”, “щастя з коханими та близькими людьми”;
— “здоров’я”;
— “друзі”, “спілкування”;
— “ідея, мета, ціль у житті”, “знайти себе”, “творчість”, “бути собою”, “бути чесним”, “прожити життя гідно”, “повага”, “займатися улюбленою справою”;
— “гроші”, “житло”...

Центр науково-технічної творчості молоді “Сфера” Оболонського району м. Києва

- *Важливіше за все в житті...*

— “сім’я”, “батьки”, “близькі люди та їх життя”;
— “друзі”, “спілкування”, “взаєморозуміння”;
— “здоров’я”;
— “любов”;
— “знання”, “можливість учитися”, “освіта”, “поважати себе й обрати правильний життєвий шлях”;
— “спробувати все в житті”, “можливість жити й радіти життю”;
— “довіра людей”;
— “мир”;
— “щастя”;
— “дотримуватися правил моралі”;
— “успіх та кар’єра”...

Таким чином, перші позиції для учнів-учасників дослідження посіли: **конкретні життєві цінності, цінності міжособистісних відносин** *(здоров’я, здоров’я близьких; сім’я; друзі; любов)*; значущими є **соціально-моральні цінності** (*допомогти іншим, зробити світ кращим*); **цінності самореалізації** (*знайти себе, бути собою*) (за різними класифікаціями). Визначено певну групу учнів, відповіді яких свідчать про перевагу **матеріальних цінностей**.

Аналіз результатів анкетування дав змогу визначити думку педагогів позашкільних навчальних закладів стосовно чинників формування компонентів соціальної компетентності учнів. На думку респондентів, заняття в позашкільному навчальному закладі сприяють тому, що учні:

— стають більш упевненими в собі;
— навчаються працювати в команді;
— набувають навичок та досвіду спілкування;
— набувають знань та умінь, які знадобляться для майбутньої професії;
— набувають якостей та умінь, необхідних для вирішення особистих

проблем (уміння висловлювати та пояснювати власну точку зору тощо).

Дослідження думки педагогів щодо стану виховної діяльності в позашкільному навчальному закладі засвідчило значний рівень актуальних та потенційних виховних можливостей. Відповідно:

— 21,3 % педагогів відзначили, що "стан виховної діяльності їхнього закладу є оптимальним, не потребує змін";

— 71,9 % відповіли, що "виховний потенціал закладу реалізовано, проте не повною мірою";

— 6,8 % – "потребує підвищення уваги до виховного процесу та певних змін".

Отже, можемо узагальнити: виховний потенціал позашкільних навчальних закладів (зокрема, стосовно виховання соціально компетентної особистості) є суттєвим, що обумовлено специфічними характеристиками позашкільної освіти та підтверджується педагогічною практикою. Проте, потенційний стан перевищує актуальні виховні можливості, що актуалізує визначення та обґрунтування педагогічних засад реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів (дослідження репрезентує лише певні аспекти виховних можливостей позашкільних навчальних закладів).

3.3. Педагогічні засади реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів

Обґрунтування педагогічних засад реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів зумовлює відповідну деталізацію поняття "педагогічні засади". *Загальнопедагогічні засади* розглядаються як сукупність розроблених педагогічною наукою ідей, гіпотез, понять, термінів, категорій, законів, закономірностей, що застосовуються як вихідні положення для опису та пояснення педагогічних процесів і явищ (Р. Х. Вайнола)[6].

Під *педагогічними засадами реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів* будемо розуміти сукупність фундаментальних наукових положень психолого-педагогічної науки щодо виховання особистості (поняття, концепції, педагогічні закономірності); концептуальні основи позашкільної освіти; психолого-педагогічні теорії та методики позашкільної освіти, спрямовані на забезпечення досягнення мети та завдань виховання особистості учня.

Педагогічні засади реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів, визначені в межах дослідження, є такими: теоретичні основи діяльності позашкільних навчальних закладів; мета реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів; принципи, що мають бути покладені в основу реалізації виховного потенціалу; прогнозований результат виховання особистості, критерії ефективності (рівень закладу, рівень особистості учня); основні ідеї щодо оптимізації виховно-

[6] Вайнола Р. Х. Педагогічні засади особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / Р. Х. Вайнола. – К., 2009. – 46 с.

го потенціалу позашкільних навчальних закладів (у межах дослідження); умови реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів[7].

Отже, поняття "*виховний потенціал позашкільного навчального закладу*" визначаємо як можливості позашкільного навчального закладу, що можуть бути використані для досягнення мети виховання особистості. Результат реалізації виховних можливостей позашкільного навчального закладу (виховного потенціалу) можна розглядати на різних рівнях: особистості, закладу, району, міста, області, всеукраїнському (ураховуючи специфіку, статус позашкільного навчального закладу (національний, обласний, районний, міський тощо).

Наприклад, доцільно розглядати такі результати реалізації виховного потенціалу:

— *рівень закладу* (наявність виховного середовища закладу; виховного дитячого колективу, виховної системи): відповідність духовного, матеріального (предметного) і подієвого наповнення життєдіяльності особистості меті виховання щодо створення умов для її самореалізації, саморозвитку, розкриття творчого потенціалу, підвищення рівня моральної вихованості; наявність спільних поглядів, спільної ідеї, що об'єднує педагогічний і дитячий колективи закладу; взаємопідтримка, взаємодопомога, узгодженість дій усіх членів педагогічного колективу закладу; залучення кожного вихованця до виховних ситуацій;

— *рівень особистості вихованця* (характеристики учня позашкільного навчального закладу): (ідеальна модель) свідомий громадянин, патріот, моральна, культурна, відповідальна особистість, здатна до самореалізації в сучасному суспільстві, готова до міжкультурного діалогу на основі загальнолюдських і національних цінностей.

Конкретизовані критерії результату реалізації виховних можливостей позашкільних навчальних закладів у межах цього дослідження подано в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Рівень реалізації виховних можливостей ПНЗ	
Рівень особистості учня	**Рівень закладу**
Критерії соціальної компетентності учнів	***Критерії виховної системи закладу***
— *орієнтація у Я-сфері* — (знання власного "Я", власних чеснот і вад; усвідомлення себе як члена групи, члена суспільства; впевненість у власних можливостях; самоконтроль, відсутність почуття безпомічності; прагнення й докладання зусиль для самовдосконалення); — *здатність до співпраці* (здатність співвідносити власні устремління з інтересами інших людей, продуктивно	*Критерії наявності (виховного середовища закладу; виховного дитячого колективу, виховної системи):* — відповідність духовного, матеріального (предметного) й подієвого наповнення життєдіяльності особистості меті виховання щодо створення умов для її самореалізації, саморозвитку, розкриття

[7] Подано в параграфі 2.1.

взаємодіяти з членами групи (команди), що вирішує спільне завдання; здатність до міжкультурної взаємодії; здатність виявляти соціальні почуття (емпатія, довіра, повага тощо); — *уміння розв'язувати проблеми* (здатність аналізувати ситуації, визначати цілі та співвідносити їх із устремліннями інших людей; здатність планувати результат власної діяльності, розробляти алгоритм його досягнення (вирішення проблеми); уміння висловлювати та пояснювати власну точку зору; здатність (відповідно до віку) вирішувати проблеми, пов'язані з реалізацією певних соціальних ролей (роль учня, сина (доньки), брата (сестри), члена сім'ї, члена колективу, громадянина тощо); — *ціннісні орієнтації* (інтеріоризація національних, загальнолюдських цінностей; розуміння й усвідомлення соціально-моральних цінностей: толерантність, відповідальність, гуманність, чесність, справедливість тощо; поведінка на основі соціально-моральних цінностей)	творчого потенціалу, підвищення рівня моральної вихованості; — наявність спільних поглядів, ідеї, що об'єднує педагогічний і дитячий колективи закладу; — взаємопідтримка, взаємодопомога, узгодженість дій усіх членів педагогічного колективу закладу; — залучення кожного вихованця до виховних ситуацій. *Критерії визначення типів виховних систем:* — переважна спрямованість виховного процесу (провідна ідея, мета, завдання тощо); — прогнозований результат (характеристики учня ПНЗ як результат виховного процесу).

На основі теоретичного аналізу та дослідження педагогічної практики, поданого в розділах монографії, у межах дослідження основні ідеї щодо реалізації виховного потенціалу позашкільного навчального закладу можна сформулювати так:

— суттєвою умовою реалізації позашкільним навчальним закладом власного виховного потенціалу є *становлення соціально-виховного середовища позашкільного навчального закладу,* що слід розуміти як сукупність умов життєдіяльності колективу (учнівського, педагогічного, батьківського), які впливають на свідомість і поведінку його членів, сприяють формуванню певних якостей, переконань, ціннісних орієнтацій;

— актуальність проблеми в педагогічній практиці, наявний позитивний практичний досвід, а також суттєвий потенціал творчих об'єднань, позашкільних навчальних закладів різних напрямів позашкільної освіти щодо створення умов для соціального розвитку, соціального становлення особистості вихованців зумовлює доцільність *координації виховних можливостей навколо проблеми виховання соціально компетентної особистості*, здатної до самореалізації в суспільстві в межах соціальних норм і морально-етичних принципів, міжкультурної взаємодії на основі загальнолюдських і національних цінностей, принципів толерантності та взаєморозуміння.

Можна визначити такі групи умов реалізації виховного потенціалу позашкільного навчального закладу:

1. Умови, що забезпечують концептуальне визначення мети, завдань щодо реалізації виховних можливостей, прогнозування результатів.

2. Умови, що забезпечують ефективну організацію процесів реалізації виховного потенціалу (створення системи методичного забезпечення; розроблення й реалізація відповідного змісту освіти (проектів, програм, технологій, що забезпечують змістове наповнення процесів реалізації виховних можливостей на рівні закладу, на особистісному рівні тощо); наявність відповідних матерально-технічних умов, кадрового потенціалу).

3. Умови, що забезпечують відповідну підготовку суб'єктів навчально-виховного процесу до реалізації основних ідей реалізації виховного потенціалу позашкільного навчального закладу (спеціальні науково-практичні, навчальні заходи тощо).

4. Умови, що забезпечують мотивацію учасників навчально-виховного процесу (педагогів, учнів, батьків) брати участь у заходах щодо реалізації провідних ідей.

Дотримання визначених умов дасть змогу створити систему роботи з реалізації виховного потенціалу позашкільного навчального закладу, яку можна подати у вигляді схеми 3.3[8].

Необхідно враховувати, що реалізація виховних можливостей позашкільного навчального закладу обумовлюється значною кількістю внутрішніх і зовнішніх умов.

Матеріали параграфа містять загальні підходи до визначення педагогічних засад реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів, які буде певною мірою конкретизовано в розділі IV, авторами якого є педагогічні працівники позашкільних навчальних закладів – учасники дослідження.

Схема 3.3

Система роботи з реалізації виховного потенціалу позашкільного навчального закладу

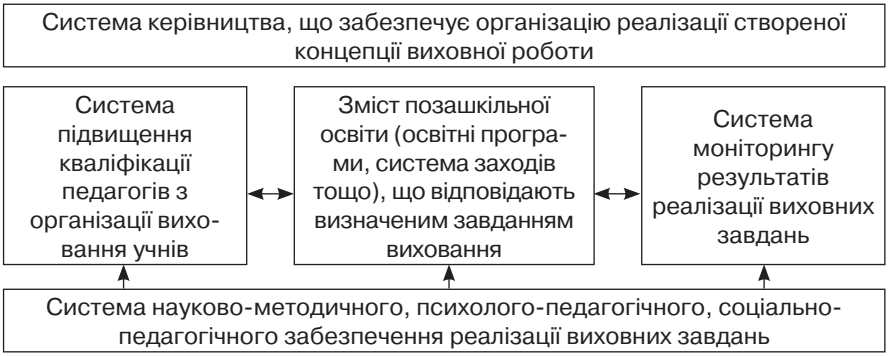

[8] Використано підхід до побудови схеми Т. М. Гущиної, доцента кафедри педагогіки і психології державної освітньої установи Ярославської обл. РФ «Інститут розвитку освіти».

РОЗДІЛ IV. Організаційно-педагогічні основи реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів

Зміст розділу становлять матеріали, що висвітлюють діяльність поза шкільних навчальних закладів – учасників дослідження, зокрема відображають теоретико-методичні, організаційно-педагогічні аспекти реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів.

4.1. Організаційні основи реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів

За результатами аналізу стану проблеми педагогічним колективом Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю

Розроблення концептуальних ідей щодо реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів України набуває підвищеного значення в контексті виконання державної політики щодо розвитку позашкільної освіти як сучасної освітньої системи, спрямованої на виховання творчої особистості, здатної до самореалізації в соціальному середовищі.

У сучасних науково-педагогічних дослідженнях наголошується на тому, що система позашкільної освіти є унікальною за підходами до організації виховної роботи, що визначає її важливе місце в освітній галузі України [3; 5; 6; 10; 11; 14]. Як окреме соціально-педагогічне явище вона сформувалася та розвивається відповідно до особливостей соціокультурного, економічного розвитку країни в цілому та регіонів зокрема.

Здійснений аналіз наукових джерел дає підстави визначити такі актуальні завдання щодо розвитку позашкільної освіти:

— удосконалення системи організаційно-координаційної роботи на всеукраїнському, регіональному та місцевому рівнях;

— підвищення ефективності організаційно-педагогічної, науково-методичної та психолого-педагогічної діяльності в позашкільних навчальних закладах;

— розроблення нормативно-правових основ для організації ефективної співпраці загальноосвітніх, позашкільних і вищих навчальних закладів з метою створення освітнього та виховного середовищ, оптимально сприятливих для духовного, інтелектуального, творчого розвитку дітей та молоді.

Матеріали всеукраїнських науково-практичних конференцій і семінарів-практикумів із питань організації діяльності позашкільних навчальних закладів дають змогу зробити висновок про те, що суттєвими чинниками розв’язання означених завдань є:

— розвиток позашкільної освіти та виховання підростаючого покоління з урахуванням світових стандартів якості освіти;

— упровадження більш ефективних форм взаємодії між освітніми та іншими соціальними інститутами з метою створення освітнього, виховного середовища;

— підвищення соціального статусу педагога; забезпечення підготовки педагогічних кадрів до організації діяльності дітей та учнівської молоді за різними напрямами позашкільної освіти [8; 9; 10; 11; 13].

Вищезазначене зумовлює необхідність узагальнення концептуальних ідей, які відображають принципові позиції науковців і педагогів-практиків щодо реалізації освітнього та виховного потенціалів позашкільних навчальних закладів, організації цієї роботи на всеукраїнському, регіональному та місцевому рівнях. За нашим висновком, доцільно розглядати такі аспекти в контексті проблеми:

— науково-методологічний, що виражається у визначенні теоретико-методологічних і методичних основ модернізації діяльності позашкільних навчальних закладів на основі сучасних психолого-педагогічних досліджень;

— організаційно-координаційний, що полягає в оптимізації організаційно-педагогічних засад виховної роботи в позашкільних навчальних закладах, підвищенні рівня методико-координаційної роботи на всеукраїнському, регіональному та місцевому рівнях;

— процесуальний, що передбачає визначення умов, методів і засобів оптимізації виховної складової навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах, створення ефективних моделей організації виховної роботи на рівні закладу, його навчально-виховних структур (відділів, відділень тощо), творчих об'єднань (гуртків, шкіл, студій тощо).

Науково-методологічний аспект

Суттєвою перевагою позашкільної освіти є можливість забезпечення особистісного розвитку дитини в процесі творчої діяльності за інтересами, соціального самоствердження вихованців у вільний від навчання в школі час [12; 15].

Науково-методологічний аспект вирішення проблеми полягає не лише у визначенні шляхів і засобів реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів, а й науково-методологічному обґрунтуванні їхньої доцільності. Важливими складовими науково-методичного забезпечення в цьому контексті є:

— аналіз наукових досліджень із проблем виховання та розвитку дітей і молоді, зокрема в позашкільних навчальних закладах, матеріалів педагогічної практики;

— науково-педагогічне обґрунтування соціального значення реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів;

— розроблення концептуальних основ реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів (оновлення Концепції позашкільної освіти та виховання з урахування сучасних соціокультурних тенденцій);

— упровадження в педагогічну практику сучасних методів науково-педагогічного дослідження, а саме: організаційно-педагогічного, психолого-педагогічного, методичного моніторингу; педагогічного моделювання

виховних процесів, авторських освітньо-виховних систем, методичної роботи тощо; оперативного аналізу – визначення показників результативності, розроблення критеріїв оцінювання ефективності роботи тощо.

Організаційно-координаційний аспект

Організаційно-координаційний аспект роботи передбачає узагальнення та систематизацію шляхів реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів України відповідно до трьох основних організаційних рівнів – всеукраїнського, регіонального та місцевого. Специфіка кожного з них полягає у визначенні організаційних, науково-методичних і психолого-педагогічних засад, конкретизації методологічних підходів із урахуванням освітньо-виховних, організаційно-координаційних можливостей.

Результати аналізу науково-методичної літератури та педагогічної практики дають підстави для висновку про те, що організація роботи з реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів *на всеукраїнському організаційному рівні* повинна включати:

— удосконалення нормативно-правової основи діяльності позашкільних навчальних закладів;

— організацію науково-педагогічних досліджень з актуальних проблем розвитку позашкільної освіти;

— сприяння формуванню та розвитку сучасних освітньо-виховних систем, спрямованих на розвиток, освіту та соціалізацію особистості тощо;

— удосконалення системи підвищення професійної компетентності педагогів;

— організацію міжнародної співпраці з актуальних проблем виховання та розвитку підростаючого покоління у сфері вільного часу;

— сприяння розвитку всеукраїнських періодичних науково-педагогічних видань; створення системи висвітлення виховної роботи позашкільних навчальних закладів у ЗМІ тощо [5; 15].

Аналіз матеріалів досвіду практичної діяльності позашкільних навчальних закладів України засвідчує, що основними шляхами реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів *на регіональному організаційному рівні* є:

— створення ефективної системи роботи щодо підвищення професійної компетентності педагогів (систематизація діяльності обласних методико-педагогічних заходів – семінарів-практикумів, науково-практичних конференцій тощо; організація співпраці щодо курсової перепідготовки педагогів з обласними інститутами післядипломної педагогічної освіти; розроблення та впровадження спецкурсів тощо);

— забезпечення постійної професійної взаємодії в позашкільному педагогічному середовищі регіону (діяльність обласних профільних методоб'єднань, творчих груп педагогів, дистанційні форми співпраці на основі сучасних інформаційних технологій);

— підвищення ефективності роботи щодо узагальнення (технологія професійно-творчого портфоліо) та популяризації перспективного педагогічного досвіду (використання можливостей Інтернету, регіональних періодичних фахових видань) [9; 10].

Означені напрями організаційної роботи забезпечується комплексними та профільними позашкільними навчальними закладами обласного підпорядкування; підвищення рівня організаційно-педагогічної та методико-координаційної роботи повинно відбуватися з урахуванням регіональних особливостей.

Місцевий організаційний рівень роботи позашкільних навчальних закладів щодо реалізації виховного потенціалу передбачає об'єднання зусиль суб'єктів педагогічного середовища для реалізації концептуальних ідей як у межах районів, так і окремих міст, селищ. Визначення та розв'язання організаційно-педагогічних, методичних, психолого-педагогічних завдань сприяє підвищенню ефективності освітньої діяльності, конкретизує пріоритети виховної роботи в позашкільних навчальних закладах цього рівня, забезпечує ефективність організаційних моделей виховної роботи.

Важливим завданням організаційно-педагогічної роботи на цьому рівні є реалізація виховного потенціалу освітнього простору. Основними напрямами роботи відповідно є організація ефективної взаємодії в позашкільному педагогічному середовищі району/міста; підвищення професійної компетентності педагогів; організація колективної роботи щодо розроблення актуальних методико-педагогічних проблем; психологізація навчально-виховного процесу тощо [15].

У контексті означених проблем важливим є створення в регіонах інформаційно-координаційних центрів позашкільної освіти, що забезпечували б ефективну організацію діяльності позашкільних навчальних закладів.

Процесуальний аспект

Сутність **процесуального аспекту проблеми** полягає в цілеспрямованій організаційно-педагогічній діяльності, що має на меті залучення вихованців до системи взаємовідносин у позашкільному мікросередовищі, виховання ціннісного ставлення особистості до природи, інших людей, самого себе; становлення ціннісних орієнтацій особистості; передбачає створення системи навчально-виховної роботи, спрямованої на вирішення пріоритетних завдань щодо розвитку особистості.

За такого підходу як критерії оцінювання ефективності роботи педагогічних колективів щодо реалізації виховного потенціалу позашкільного навчального закладу можна розглядати такі:

— організаційна складова (сформованість організаційних моделей за напрямами навчально-виховної роботи, рівнями її організації);

— методична складова (програмно-методичне забезпечення, організація науково-методичної діяльності, співробітництво з освітніми закладами, науковими установами, батьками вихованців);

— психолого-педагогічна складова (психолого-педагогічний супровід навчально-виховного процесу).

Таким чином, необхідно підкреслити, що реалізація виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів на основі сучасних психолого-педагогічних положень і методологічних основ позашкільної освіти передбачає наявність відповідної нормативно-правової основи, системи науково-методичного забезпечення, сучасної матеріально-технічної бази навчального

закладу; співробітництво з іншими соціальними інститутами для реалізації соціальних функцій освіти, виховання і соціалізації дітей та молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бех І. Д.* Виховання особистості : у 3 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
2. *Биковська О. В.* Сучасні положення теорії та методики позашкільної освіти / О. В. Биковська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи. – Випуск 24 : збірник наукових праць / за наук. ред. О. В. Биковської. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 3-8.
3. *Биковська О. В.* Позашкільна освіта : теоретико-методичні основи : монографія / О. В. Биковська. – К. : ІВЦ АЛКОН, 2008. – 336 с.
4. *Бондар Л. М.* Формування мотивації на здоровий спосіб життя у вихованців позашкільних навчальних закладів / Л. М. Бондар, Н. Ю. Сидоренко // Освіта Сумщини : наук.-метод. журнал. – Суми : ОІППО – 2010. – Вип. 3. – С. 48-51.
5. *Вербицкий В. В.* Стратегические ориентиры развития системы внешкольного эколого-натуралистического образования Украины / В. В. Вербицкий // Позашкільна освіта : стратегії, інновації, практика : [зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.], (21-23 травня 2009 р.) / Міністерство освіти і науки України, Національний еколого-натуралістичний центр [та ін.]. – Суми : ПП "Рудень С. І.". – 2009. – С. 6-16.
6. *Литовченко О. В.* Виховний потенціал позашкільних навчальних закладів : аспекти дослідження / О. В. Литовченко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи. – Випуск 24 : збірник наукових праць / за наук. ред. О. В. Биковської. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 87-91.
7. *Ковбасенко Л. І.* Організаційно-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу : методичний посібник / Л. І. Ковбасенко. – К., 2000. – 53 с.
8. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти (затверджена колегією Міністерства освіти України 28.02.96) / Електронний ресурс: http : // olenivkdp.at.ua/load/koncepcija_vikhovannja_ditej_ta_molodi/1-1-0-9
9. *Павлова Л. М.* Організація методичної роботи у позашкільних навчальних закладах : метод. рекомендації / Л. М. Павлова. – К., 2005. – С. 3-4.
10. Позашкільна освіта в Україні : навч. посібник / за ред. О. В. Биковської. – К. : ІВЦ АЛКОН, 2006. – 224 с.
11. *Пустовіт Г. П.* Позашкільна освіта і виховання : деякі нотатки про сьогодення / Г. П. Пустовіт // Формування та розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в креативному освітньому соціу-

мі. [Збірник матеріалів наук.-практ. конф.] Кол. авт. – Суми, 2008. – 291 с.
12. *Пустовіт Г. П.* Позашкільна освіта : дидактичні основи методів навчально-виховної роботи : Монографія. – Книга 2. / Г. П. Пустовіт, Л. В. Тихенко. – Суми : Університетська книга. – 2008. – С. 131-135.
13. *Савченко Н. І.* Розвиток соціального партнерства : модель "Університет – позашкільний навчальний заклад" / Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи. – Випуск 24 : збірник наукових праць / за наук. ред. О. В. Биковської. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 144-146.
14. *Сущенко Т. І.* Позашкільна педагогіка : навч. посібник / Т. І. Сущенко. – К. : ІСДО. – 1996. – 144 с.
15. *Тихенко Л. В.* Роль позашкільних навчальних закладів у організації вільного часу дітей і учнівської молоді / Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи. – Випуск 24 : збірник наукових праць / за наук. ред. О. В. Биковської. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 166-170.

4.2. Організація науково-методичної роботи в позашкільному навчальному закладі

У сучасних умовах розвитку освіти в Україні особливого значення набуває проблема організації науково-методичного супроводу навчально-виховного процесу в освітніх закладах. Слід зазначити, що науково-методична робота в навчальному закладі розглядається в кількох аспектах, зокрема акценти зроблено на таких позиціях:

— форма вивчення та використання досягнень педагогічної науки і передового педагогічного досвіду (М. Красовицький, М. Махмутов, В. Паламарчук, М. Скаткін, М. Фібула, М. Ярмаченко, О. Ярошенко та інші);

— компонент організації управління навчально-виховним процесом і його контролю (В. Вербицький, Ю. Гільбух, М. Дробноход, Ю. Конаржевський, М. Поташник, Т. Шамова та інші);

— педагогічна система, що зумовлює підвищення професійної майстерності педагогів, досягнення оптимальних результатів навчально-виховного процесу (Ю. Бабанський, В. Бондар, В. Захарчук, А. Панасюк, О. Сидоренко, С. Смирнов та інші).

У наукових працях визначено зміст та особливості організації науково-методичної роботи в позашкільному навчальному закладі, обґрунтовано її значення, висвітлено організаційні та методико-педагогічні умови, що визначають ефективність навчально-виховного процесу; обґрунтовано форми і методи оптимізації науково-методичної роботи та роботи щодо підвищення професійної компетентності педагогів [1; 2; 4; 5; 6].

Реалізація науково-методичної діяльності в позашкільному навчальному закладі передбачає:

— аналіз сучасних психолого-педагогічних досліджень;

— ґрунтовне вивчення нормативно-правових та інструктивно-методичних матеріалів;

— розроблення й упровадження інноваційних методик і технологій позашкільної освіти та виховання;

— педагогічне моделювання навчально-виховної роботи (програмування, проектування, створення авторських педагогічних систем);

— підвищення педагогічної, психологічної та загальнокультурної компетентності педагогічних працівників позашкільної освіти [1; 2].

Аналіз змісту методичної роботи в позашкільних навчальних закладах України дає змогу стверджувати актуальність таких позицій:

— її основною метою є забезпечення ефективності навчально-виховного процесу;

— науковий супровід навчально-виховної та методичної роботи має системний характер, що сприяє повноцінній реалізації освітнього потенціалу позашкільного навчального закладу, розвитку позашкільної освіти в цілому;

— індивідуальна методично-педагогічна діяльність педагогів (інформаційно-аналітична, психолого-педагогічна, методико-технологічна) органічно доповнюється науково-дослідницькою діяльністю, що забезпечує постійну інноваційну спрямованість науково-методичної роботи.

Для розвитку конкретного позашкільного навчального закладу та позашкільної освіти України загалом важливе значення мають дослідження науково-методичних проблем, що проводяться на базі комплексних і профільних позашкільних навчальних закладів. Наприклад, робота педагогічного колективу Центру позашкільної роботи Святошинського району м. Києва спрямована на визначення прогностичних орієнтирів розвитку комплексних позашкільних навчальних закладів; проблемі навчально-виховної роботи в системі “Мала академія наук України” присвячено дослідження педагогічних колективів Національного центру “Мала академія наук України”, Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю, Волинської МАНУМ тощо; проблемі дослідження психологічних аспектів розвитку обдарованої учнівської молоді в позашкільній освіті присвячено праці педагогічного колективу Тернопільського міського центру дитячої творчості; дослідження проблем виховання та розвитку учнівської молоді засобами туризму та краєзнавства проведено педагогічним колективом Харківської обласної станції юних туристів тощо [3].

Аналіз матеріалів діяльності означених позашкільних навчальних закладів дає підстави для твердження, що вдосконалення форм і методів організації науково-методичної роботи є суттєвою умовою професійного розвитку педагогів, забезпечує розроблення та впровадження інноваційних технологій навчання і виховання, розроблення авторських методичних матеріалів (програм, посібників, підручників), що становлять основу науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу позашкільного навчального закладу.

Тому, головною *метою* організації науково-методичної роботи в позашкільному навчальному закладі є розвиток усіх напрямів і суб’єктів мето-

дико-педагогічної діяльності в інноваційному режимі. Для досягнення цієї мети необхідним, на нашу думку, є розв'язання організаційних і методико-педагогічних завдань:

— здійснення програмно-цільового управління педагогічною діяльністю закладу;

— організація розроблення та модернізації змісту освіти і виховання, методів і форм їх реалізації;

— організація інноваційної діяльності педагогів;

— розвиток особистісних і професійних якостей педагогів, самоосвіта та самовдосконалення;

— формування та науково-теоретичне обґрунтування організаційних моделей індивідуальної науково-методичної діяльності педагогів закладу тощо.

Слід зазначити, що залежно від того, яке місце в роботі навчального закладу відведено науково-методичній роботі, у спеціальній літературі виокремлено кілька підходів до її організації. Відповідно до підходу, за якого науково-методична робота розглядається як форма вивчення й упровадження досягнень педагогічної науки та передового педагогічного досвіду, її основними етапами є:

— попередня підготовка та планування – діагностика професійної компетентності педагогів, планування роботи щодо вивчення, упровадження досягнень науки та передового досвіду;

— забезпечення теоретичної та психологічної готовності педагогів до впровадження досягнень психолого-педагогічної науки, передового педагогічного досвіду;

— упровадження в практику роботи педагогічних колективів нових педагогічних ідей, концепцій, рекомендацій;

— вивчення й аналіз результатів навчально-виховної роботи [1].

Відповідно до підходу, за якого науково-методична робота розглядається як компонент організаційної структури управління навчально-виховним процесом, основними етапами її організації є:

— планування – підготовчий етап, пов'язаний із визначенням мети, завдань, змісту, форм, методів науково-методичної роботи, педагогічних умов її здійснення, перспектив розвитку;

— організаційний – удосконалення структури системи науково-методичної роботи, змісту діяльності методичних об'єднань і творчих груп педагогів;

— контролюючий – створення та підтримка зворотного зв'язку, оцінювання результатів науково-методичної діяльності;

— коригувальний – виправлення в діяльності педагогів недоліків, пов'язаних із використанням методик, що не відповідають сучасним вимогам [2].

За розгляду науково-методичної роботи як спеціально організованої діяльності педагогічного колективу виокремлюються такі етапи її здійснення:

— проблемно-орієнтований аналіз навчально-виховної діяльності;

— організація роботи над науково-методичною проблемою;

— моніторинг і регулювання діяльності педагогічного колективу [7].

Отже, вимоги до підвищення ефективності діяльності сучасного позашкільного навчального закладу зумовлюють необхідність системної науково-методичної роботи педагогічних колективів.

Важливою складовою методичної роботи позашкільного навчального закладу є організація діяльності профільних методичних об'єднань педагогів не лише для вироблення спільних підходів до розв'язання актуальних методико-педагогічних проблем, а й визначення пріоритетних напрямів профільної навчально-виховної роботи в регіонах, розв'язання організаційно-педагогічних і методико-технологічних завдань.

Особливе значення надається розробленню нових підходів, методик і технологій, узагальненню перспективного педагогічного досвіду педагогічних колективів, педагогів-новаторів. Це зумовлює визначення серед пріоритетів позашкільних навчальних закладів таких напрямів науково-методичної роботи:

— реалізація виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів;

— удосконалення організаційно-педагогічної моделі позашкільного навчального закладу як координаційно-методичного центру позашкільної освіти в регіоні (області), районі, місті;

— організація науково-методичного супроводу інноваційних процесів;

— здійснення навчально-виховного процесу на основі сучасних методологічних підходів, зокрема, гуманістичного, особистісно орієнтованого, а також компетентнісного підходів;

— застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховній роботі;

— організація методичного та психологічного супроводу діяльності позашкільних навчальних закладів.

Важливою складовою науково-методичної роботи позашкільного навчального закладу є поширення педагогічних ідей, науково-методичних, організаційно-педагогічних і методичних надбань педагогічних колективів. З цією метою в регіонах практикується підготовка спеціальних випусків науково-методичних журналів, інформаційно-методичних збірників, інших видань, що містять матеріали узагальненого перспективного педагогічного досвіду, науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення навчально-виховної роботи за різними напрямами позашкільної освіти, матеріали з організації вільного часу дітей та учнівської молоді, упровадження технологій клубної роботи під час літнього періоду тощо.

На підставі зазначеного вище можна зробити висновок про те, що науково-методична робота є одним із суттєвих чинників підвищення якості позашкільної освіти, що забезпечує ефективність навчально-виховної, організаційної та методичної діяльності позашкільного навчального закладу, сприяє розв'язанню актуальних проблем навчання, виховання та розвитку підростаючого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Биковська О. В.* Стратегічні напрями позашкільної освіти / О. В. Биковська / Позашкільна освіта : стратегії, інновації, практика :

[зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф], (21-23 травня 2009 р.) / Міністерство освіти і науки України, Національний еколого-натуралістичний центр [та ін.]. – Суми : ПП "Рудень С. І.". – 2009. – С. 164-168.
2. *Вербицький В. В.* Організаційно-методичні засади еколого-натуралістичної роботи позашкільних навчальних закладів (2003-2008 роки) / В. В. Вербицький // Рідна школа. – 2006. – №8. – С. 4-8.
3. Позашкільна освіта : стратегія, інновації, практика : [збірник статей міжнародної наук.-практ. конф.]. – Суми, 2009. – 328 с.
4. *Пустовіт Г. П.* Теоретичні засади і методичні підходи щодо формування творчої особистості в позашкільних навчальних закладах / Г. П. Пустовіт // Теоретико-методичні основи творчої особистості в умовах позашкільних навчальних закладів : зб. мат. наук.-практ. конф. – К., 2006. – С. 38-69.
5. *Сущенко Т. І.* Позашкільна педагогіка : навч. посібник / Т. І. Сущенко. – К. : ІСДО. – 1996. – 144 с.
6. Формування та розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в креативному освітньому соціумі : [зб. матеріалів наук.-практ. конф.] Кол. авт. — Суми, 2008. – 296 с.
7. *Ярошенко О. Г.* Формирование у учителей общеобразовательных школ готовности к освоению передового педагогического опыта : автореф. дис.... канд. пед. наук. – К.,1987. – 29 с.

4.3. Психологічний супровід навчально-виховного процесу в позашкільному навчальному закладі

На думку Т. І. Сущенко, виховний потенціал позашкільного навчального закладу зумовлений такими чинниками, як: особливі відносини, які найкращим чином залучають кожну дитину до активної перетворюючої діяльності; забезпечення можливості практичної реалізації творчих інтересів і здібностей; вільний вибір виду діяльності; реалізація відповідних навчально-виховних технологій [1].

Суттєвим у межах проблеми є висновок про те, що розвиток творчої особистості можливий лише за умови психологізації всього навчально-виховного процесу, що передбачає створення умов для реалізації творчого потенціалу кожної особистості [2]. Отже, важливим аспектом діяльності позашкільного навчального закладу є психологічний супровід навчально-виховного процесу, що сприяє максимальному розкриттю особистісного, інтелектуального та творчого потенціалів дітей та учнівської молоді, їх успішній соціалізації.

За своєю сутністю *психологічний супровід* у позашкільному навчальному закладі – це діяльність практичних психологів, що спрямовується на систематичну психологічну підтримку суб'єктів навчально-виховного процесу (педагогів, вихованців, батьків). Метою психологічного супроводу є психологізація навчально-виховного процесу, що передбачає створення

оптимальних умов для повноцінного та гармонійного розвитку вихованців, збереження та зміцнення їхнього здоров'я, підвищення адаптивних можливостей, посилення розвивального та виховного компонентів позашкільної освіти.

Психологічний супровід визначається специфікою роботи позашкільного навчального закладу, здійснюється з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей вихованців. Його складовими є:

— моніторинговий психологічний супровід навчально-виховного процесу в гуртках і творчих об'єднаннях;

— створення умов для максимального розкриття особистісного, інтелектуального та творчого потенціалів вихованців, формування в них мотивації до самовиховання та саморозвитку;

— супровід профільного навчання;

— супровід навчально-виховного процесу у творчих об'єднаннях, секціях Малої академії наук України;

— профілактика та корекція відхилень у психофізичному, соціальному розвиткові вихованців.

Функціями психологічної служби в межах психологічного супроводу навчально-виховного процесу є:

— психологічна та соціально-педагогічна діагностика розвитку особистості вихованців, учнівського та педагогічного колективів;

— корекційно-розвивальна робота з вихованцями, батьками, педагогами;

— соціально-педагогічна та психологічна допомога всім учасникам навчально-виховного процесу – педагогам, вихованцям та їхнім батькам;

— проведення просвітницьких лекцій, семінарів, тренінгів, інших занять із педагогами, вихованцями, батьками;

— консультативно-просвітницька робота з адміністрацією закладу;

— консультативна та методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу;

— допомога вихованцям, які вирізняються девіантною поведінкою, таким, які опинилися в складних життєвих ситуаціях;

— психологічний супровід обдарованих вихованців;

— соціальна та психологічна профілактика девіантної й адиктивної поведінки вихованців;

— проектування психологічного й соціального розвитку колективів та окремих вихованців в умовах позашкільного навчального закладу [3].

Основними видами діяльності психологічної служби є: діагностична, корекційно-розвивальна, консультаційно-просвітницька та організаційно-методична робота.

Діагностична робота передбачає психологічне обстеження вихованців, їхніх батьків, педагогів, груп і колективів; визначення причин, що ускладнюють розвиток і навчання; моніторинг змісту, форм і методів навчально-виховного процесу з метою оцінювання ефективності його впливу на психічний розвиток вихованця. Діагностична робота дає змогу сформувати цілісне уявлення про внутрішній світ вихованця, міжособистісні відносини в дитячому колективі, тенденції та динаміку розвитку як кожного вихованця так і певних груп.

Підбір діагностичних методик здійснюється з урахуванням надійності, валідності та стандартизації, що повинні відповідати віковим особливостям психічного розвитку вихованців. Серед методів діагностичного дослідження широко використовуються спостереження, бесіди, анкетування, тестування, аналіз результатів навчально-творчої діяльності вихованців тощо.

Розвивальна робота проводиться з метою створення соціально-психологічних умов для гармонійного розвитку всіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

Корекційна робота спрямована на здійснення психолого-педагогічної допомоги для усунення відхилень у психофізичному розвиткові та поведінці, схильності до залежностей і правопорушень, подолання різних форм девіантної й адиктивної поведінки, формування життєвої перспективи. Методи роботи: психогімнастика, психодрама, арттерапія, ігрова терапія, сугестивні методи, методи тілесної терапії тощо. Залежно від специфіки конкретної ситуації психологічної допомоги застосовуються дві основні форми психокорекційної роботи: індивідуальна та групова. Широко застосовується робота в тренінгових групах.

Реабілітаційна робота спрямована на надання психолого-педагогічної допомоги вихованцям, які перебувають у кризовій ситуації (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф; тих, які зазнали впливу стресів, хвороб, насильства тощо), з метою адаптації до умов навчально-творчої діяльності та активного життя.

Консультативно-просвітницька робота спрямована на формування психологічної культури педагогів, вихованців та їхніх батьків, створення оптимального середовища для розвитку особистості вихованця, формування компетентної особистості, яка здатна розробляти різні стратегії поведінки згідно з морально-етичними нормами та ефективно взаємодіяти в соціумі. Методи роботи: індивідуальні та групові консультації, бесіди, просвітницькі тренінги, семінари, семінари-практикуми, методичні об'єднання, лекції, круглі столи, диспути, ділові ігри, батьківські клуби тощо.

Організаційно-методична робота спрямована на організацію психологічного супроводу навчально-виховного процесу, пошук шляхів його оптимізації, психолого-методичне забезпечення навчально-виховного процесу (розроблення та впровадження розвивальних і корекційних програм у навчально-виховний процес позашкільного навчального закладу).

Профілактична та превентивна робота спрямована на своєчасне попередження відхилень у психофізичному та особистісному розвиткові, міжособистісних відносинах; запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі; формування у вихованців орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я; профілактику алкоголізму, наркоманії, ВІЛ-інфекції та злочинності. Така робота здійснюється як під час навчально-виховної діяльності, у рамках навчальних програм, так і під час масових і конкурсних заходів, через засоби масової інформації.

Прогностика – розроблення та застосування моделей поведінки групи й окремих вихованців у різних умовах, проектування змісту та напрямів індивідуального розвитку вихованців і складання на цій основі життєвих планів, визначення тенденцій розвитку груп і міжгрупових відносин.

Працівниками психологічної служби проводиться цілеспрямована робота з усіма суб'єктами навчально-виховного процесу: дітьми, педагогами та батьками вихованців.

Робота з дітьми будується за напрямами: діагностика, що спрямовується на виявлення здібностей та обдарувань; робота з розвитку творчого й особистісного потенціалу особистості; визначення стратегії індивідуального розвитку дитини; психолого-педагогічна корекція.

Діагностичні обстеження проводяться з метою визначення загальних і спеціальних здібностей вихованців для спрямування їх навчально-творчої діяльності за відповідними напрямами позашкільної освіти; визначення впливу навчально-виховного процесу на розвиток творчої особистості; визначення стилів сімейного виховання дітей і підлітків.

Так, на *початковому навчальному рівні* проводиться робота з адаптації вихованців до нових умов навчання та виховання в позашкільному навчальному закладі.

Метою обстеження готовності вихованців дошкільного віку до навчання є визначення мотиваційної, інтелектуальної, емоційно-вольової сфер. Із цією метою використовуються бесіди з дитиною, тести Керна-Єрасика, графічні диктанти, завдання на перевірку фонематичного слуху дитини, субтести на визначення слухової та зорової пам'яті, рівня розвитку мисленнєвих операцій, рівня розвитку концентрації уваги.

Психодіагностичні дослідження, що проводяться серед дітей *основного навчального рівня*, спрямовані на виявлення рівня розвитку творчих здібностей, самооцінки, рівня домагань, мотиваційної готовності до навчально-творчих занять. Також, вивчається соціометричний статус дітей у групі однолітків. Робота спрямовується на профілактику дезадаптації вихованців, які мають проблеми щодо поведінки, навчання в школі, позашкільному навчальному закладі, мають ознаки емоційних розладів (виявлення можливої групи ризику).

Із вихованцями творчих об'єднань *вищого навчального рівня*, крім зазначених психодосліджень, проводяться діагностування на предмет психологічної готовності до профільного навчання та професійного вибору. З метою вивчення інтересів вихованців застосовується методика "Карта інтересів", профорієнтаційні методики; визначається рівень сформованості творчих здібностей вихованців, ціннісні орієнтації. Психологічний супровід передбачає роботу з учнями з проблеми життєвого самовизначення (виявлення психологічної готовності до дорослого життя; діагностика варіантів особистісного самовизначення; допомога в пошуку розуміння в спілкуванні з дорослими, педагогами; групова психокорекційна робота з формування навичок саморегуляції тощо).

У всіх гуртках і творчих об'єднаннях закладу проводяться діагностичні обстеження на предмет визначення впливу навчально-виховного процесу на розвиток особистості, визначення загальних і спеціальних здібностей з метою орієнтації вихованців на подальший вибір напряму позашкільної освіти, визначаються стилі сімейного виховання дітей. Така робота сприяє усвідомленому вибору майбутнього профілю гурткової роботи згідно з власними нахилами та вподобаннями дітей.

У процесі діагностичних досліджень використовуються не лише тестові методики, а й метод педагогічного спостереження, опитування учнів, педагогів, батьків. До уваги беруться особливості соціалізації та емоційного розвитку вихованців, досліджуються їхні інтелектуальні, комунікативні, лідерські, творчі, психомоторні здібності, конкретні досягнення, особистісні якості, а саме: пізнавальні потреби, працездатність, потреба в досягненнях, емоційно-вольова стійкість, комунікабельність, рівень самооцінки, темперамент тощо.

Метою діагностичної роботи є створення умов для проведення змістовної розвивальної системи навчання та виховання, надання рекомендацій для педагогів і батьків, тому на заключному етапі роботи з дітьми практичними психологами проводиться робота з їхніми батьками, керівниками гуртків, творчих об'єднань щодо створення оптимальних умов для пізнавально-творчої діяльності вихованців у позашкільному навчальному закладі.

За результатами психодіагностичних досліджень також доцільно формувати групи корекції та розвитку. Навчально-розвивальні програми, за якими організовується робота груп, обираються відповідно до визначеного кола проблем. Широкого застосування набувають тренінгові програми, спрямовані на пізнання себе, розвиток творчих, комунікативних здібностей вихованців. Для слухачів територіального відділення Малої академії наук проводяться заняття з метою формування їх психологічної готовності до участі в конкурсі-захисті науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН України, проводиться консультування вихованців з особистісних проблем, навчання прийомам саморегуляції й аутотренінгу.

Робота з педагогічним колективом здійснюється за діагностичним, консультативно-просвітницьким та організаційно-методичним напрямами; спрямовується на психологічну підтримку педагога, попередження та врегулювання конфліктів; гуманізацію та демократизацію навчально-виховного процесу, просвіту педагогів із питань гуманістичної психології, формування комунікативної компетентності, попередження психологічного насильства тощо. Для педагогів проводяться тематичні семінари та семінари-практикуми; надаються індивідуальні та групові консультації з питань оптимізації навчально-виховного процесу, специфіки роботи з вихованцями групи ризику, творчо та інтелектуально обдарованими дітьми та підлітками, батьками вихованців.

Взаємодія між психологічною та методичною службами позашкільного навчального закладу здійснюється через узгодження навчально-виховної, науково-методичної роботи, проведення тематичних заходів психолого-педагогічного та методичного змісту, засідань педагогічної ради, методичних об'єднань навчальних відділів закладу тощо. Системно проводиться просвітницька робота з педагогами з метою формування їх психологічної компетентності, готовності до запровадження інноваційних форм роботи, потреби щодо використання психологічних знань як у навчальній діяльності, так і повсякденному житті. Для психопрофілактики використовуються різноманітні традиційні й інноваційні організаційні форми, зокрема: лекції, консультації, семінари, семінари-практикуми, круглі столи, тренінги, дискусії, тематичні наради, тижні психології, підготовка буклетів,

друкованих видань тощо. Окрема увага приділяється роботі з молодими та малодосвідченими педагогами, що організовується та проводиться в рамках "Школи молодого педагога" спільно з методичною службою закладу.

У роботі з педагогами головне завдання полягає не лише в тому, щоб озброїти їх сучасними психолого-педагогічними технологіями проведення занять і масових заходів, а й сформувати внутрішню готовність до роботи зі здібними та обдарованими дітьми, вміння та навички ефективної взаємодії й взаємовідносин у дитячих колективах [4].

Кожен педагог може отримати консультацію як із професійних проблем, так і особистих. Також, проводяться заплановані консультації (групові, індивідуальні), під час яких розглядаються актуальні проблеми навчання та виховання дітей у позашкільному навчальному закладі.

Проводиться системна робота з адміністрацією закладу щодо психологічної допомоги на етапі планування, організації та контролю діяльності закладу, психологічної підтримки, у ситуаціях ускладнення.

Психологічний супровід передбачає **роботу з батьками**: надання психолого-педагогічних знань про вікові закономірності розвитку дітей та їхні особистісні характеристики, причини та вияви відхилень поведінки та шляхи корекції; інформування про результати, отримані в процесі діагностичних обстежень, корекційно-відновлювальної роботи; корекцію дитячо-батьківських відносин; залучення батьків до спільної навчально-творчої діяльності під час тренінгів, заходів, гурткових занять.

З метою формування культури сімейних відносин, підвищення відповідальності батьків за виховання дітей організовуються "Батьківські школи", "Батьківські всеобучі". Крім того, психологи виступають у навчальних відділах закладу на батьківських зборах, проводять індивідуальні та групові консультації упродовж року. Ця робота сприяє психологічній просвіті батьків, розвитку творчих здібностей вихованців, популяризації сімейного способу життя, сприяє налагодженню в сім'ях атмосфери взаєморозуміння, збереженню репродуктивного здоров'я.

Широко в роботі з батьками використовуються анкетування, тестування, тренінги, дискусії, рольові ігри тощо, спрямовані на встановлення в сім'ях міцних морально-етичних зв'язків між дорослими та дітьми, атмосфери взаєморозуміння, співпраці, творчості – усього того, що необхідне для гармонійного розвитку особистості дитини в сім'ї.

Одним із пріоритетних напрямів роботи психологічної служби є превентивна діяльність і створення психолого-педагогічної системи роботи щодо збереження та зміцнення здоров'я вихованців. Особлива увага надається профілактиці ВІЛ/СНІДу й активній інформаційно-роз'яснювальній роботі серед вихованців різних вікових категорій та їхніх батьків. Діти залучаються до участі у всеукраїнських та обласних акціях, спрямованих на профілактику наркоманії та алкоголізму; конкурсах учнівських творчих робіт на тему здорового способу життя; у днях і тижнях здоров'я тощо.

Єдність роботи психологічної та методичної служб позашкільного навчального закладу забезпечується проведенням спільних психолого-педагогічних заходів: семінарів, семінарів-практикумів, круглих столів, методичних об'єднань.

Отже, актуальність психологічного супроводу навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах зумовлена новими соціальними вимогами, стратегічними змінами розвитку освіти України та загальними освітніми тенденціями. Забезпечуючи психологічну складову організації освітнього середовища, працівники психологічної служби створюють сприятливі умови для розвитку індивідуальності кожного вихованця, формування готовності до самостійного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Сущенко Т. І.* Позашкільна педагогіка: навч. посібник / Т. І. Сущенко. – К. : ІСДО, 1996. – С. 11.
2. *Моляко В. О.* Психологічна готовність до творчої праці / В. О. Моляко. – К. : Знання, 1989. – 48 с.
3. Науково-методичні засади діяльності психологічної служби / за ред. В. Г. Панка, І. І. Цушка / Навч.-метод. посібник у 2 т. – К. : Ніка-Центр, 2005.
4. Розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в системі роботи Сумського територіального відділення МАН України : [методичний посібник] / Л. М. Бондар, Н. В. Перепелиця, Н. Ю. Сидоренко / за заг. ред. Л. В. Тихенко. – Суми : Університетська книга, 2008. – 275 с.

4.4. Модель психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу в Київському Палаці дітей та юнацтва

Психологічний супровід розглядається як особливий спосіб психологічної допомоги дитині в подоланні актуальних для неї проблем розвитку, особливість якого полягає в тому, щоб навчити дитину вирішувати свої проблеми самостійно. Психологічний супровід освітнього процесу в палаці полягає в сприянні реалізації індивідуальних можливостей вихованців для гармонійного особистісного розвитку, створенні умов особистісного та професійного зростання педагогів закладу, тобто у створенні сприятливих умов для досягнення всіх навчально-виховних цілей.

Відповідно до “Програми діяльності та розвитку Палацу на 2005-2010 роки”, у 2008 р. на базі психолого-педагогічного центру було створено новий профільний підрозділ – *відділ розвитку позашкільної освіти*. Головним його призначенням стало сприяння модернізації позашкільної освіти в палаці, створення умов для оновлення її змісту та якості – відповідно до сучасних потреб особистості, суспільства та держави.

Було визначено найбільш пріоритетні *напрями діяльності відділу:* науково-дослідний, психолого-педагогічний, програмно-методичний і інформаційно-технологічний (схема 4.1); окреслено основні *завдання:*

– сприяти формуванню такого соціокультурного середовища в палаці,

яке сприяло б розвиткові дитини, підлітка, старшокласника як гуманної, культурної, творчої, відповідальної особистості;

— вдосконалити програмно-методичне та інформаційне забезпечення виробництва конкурентоспроможних освітніх послуг;

— сприяти формуванню управлінської компетентності педагогічних працівників палацу;

— прогнозувати потреби та надавати консультативну допомогу фахівцям позашкільної освіти, забезпечувати методичною літературою;

— сприяти вирішенню актуальних проблем освіти і розвитку дітей та юнацтва (професійна орієнтація та допрофесійна підготовка);

— забезпечити функціонування "Інформаційної системи освітніх ресурсів палацу".

Схема 4.1

Органіграма "Відділ розвитку позашкільної освіти"

Відділ розвитку Позашкільної освіти (ВРПО)

Спеціалізоване призначення ВРПО в палаці:
Сприяти модернізації позашкільної освіти відповідно до сучасних потреб особистості, суспільства, держави

Основні напрями сприяння відділам КПДЮ та освітнім закладам м. Києва

Науково-дослідний супровід	Соціально-психологічний супровід	Програмно-методичний супровід	Інформаційно-технологічний супровід
Вияв соціального замовлення на ПШО, визначення особистісних, професійних і життєвих проблем педагогів, батьків і дітей відносно ПШО	Цільове консультування педагогів, батьків і старшокласників з питань ПШО; публічне визнання компетентності	Розроблення зразкових навчально-методичних пакетів (із проектування, реалізації, мотивації та моніторингу освіти)	Поширення системного управління якістю педагогічного процесу та результатів позашкільної освіти

Напрями педагогічного процесу				
Науково-дослідний (базовий)		Гуманітарний (основний)		Соціально - реабілітаційний (додатковий)

ПРЕДМЕТИ НАВЧАННЯ (з розділами)

ГАЛУЗІ ОСВІТИ

Науково-дослідний (базовий)	Гуманітарний (основний)	Соціально-реабілітаційний (додатковий)

Соціологія	Психологія	Психологія	Менеджмент
Соціальна психологія (з елементами комунікативного тренінгу)	Основи психології (загальна психологія, напрями психології)	Психологія особистості (з елементами тренінгу)	Психологія творчості

Вікова психологія	Психологія управління	Інформаційно-комунікативні технології

ФОРМИ ОРГСТРУКТУРИ

Предметні гуртки та курси	Університет юного психолога	Клуб старшокласників «Пізнай себе»
Методичне об'єднання психологів-позашкільників	Педагогічна школа (підвищення кваліфікації)	Консультаційна агенція (КА) «Менеджер освіти»

ПРОЕКТИ ТА ПРОГРАМИ

Комплексна освітня програма «Університету юного психолога» «Я як Я, Я та інші, Я та суспільство» (поглиблене вивчення психології та гуманітарна профорієнтація)	Навчально-методичні пакети (за предметами та/або галузями освіти)

Проект та програми КА «Менеджер освіти»	Програми діяльності та розвитку палацу і підрозділів (зразки)	Положення про діяльність підрозділів Палацу (типове та зразки)	Інноваційні проекти КПДЮ (соціальні, організаційно-управлінські, техніко-технічні)
«Професійна атестація» (програми підготовки педагогів)	Положення про конкурси (професійна майстерність педагогів)	Положення про дитячі об'єднання (зразки)	Освітньо-просвітні проекти палацу (зразки)

«Діагностична самоатестація» (ДСА): проект і програми	Каталоги та бази даних «Інформаційно-комунікаційні технології»	Каталоги та бази даних «Моніторинг і кваліметрія» (за предметними професіограмами)	Рекреаційно-дозвіллєві проекти (зразки)

СЛУЖБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Методичний кабінет (банки інформації; інтернет-портал)	Кабінет психолого-педагогічного супроводу (для дітей, батьків, педагогів)	Бібліотека КПДЮ (системні каталоги, довідкові видання)

Соціокультурні зміни зумовлюють зміни соціального замовлення на позашкільні освітні послуги, а також мотивацію безпосередніх замовників цих послуг – дітей та їхніх батьків.

Цільова аудиторія відділу розвитку позашкільної освіти є такою:

- діти та їхні батьки, підлітки, молодь;
- педагоги палацу та інших закладів позашкільної освіти;
- керівники та методисти підрозділів палацу та інших закладів позашкільної освіти;
- педагоги профільних і загальноосвітніх навчальних закладів.

З метою надання актуальних освітніх послуг вивчаються потреби та прагнення цільової аудиторії відділу (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Прагнення цільової аудиторії відділу розвитку позашкільної освіти

Суб`єкти *(цільова аудиторія)*	**Проблеми суб`єктів** *(протиріччя)*	**Прагнення цільової аудиторії** *(діяльність відділу)*
Діти, підлітки, молодь, а також їхні батьки	Здобуття освіти, що сприяє розвитку життєвої компетентності	Кваліфікований психологічний супровід (у різних галузях позашкільної освіти)
Педагоги палацу та інших закладів позашкільної освіти	Ефективне управління різними видами та формами діяльності вихованців (у контексті освітніх і соціально-молодіжних програм і проектів)	Консультації з модернізації виробництва освітніх послуг конкретного виду

Керівники та методисти підрозділів палацу та інших закладів позашкільної освіти	Управління якістю освітнього процесу та результатів (проектне)	Розроблення системи якості (проектування, мотивація, реалізація, моніторинг)
Педагоги загальноосвітніх навчальних закладів	Організація сучасних (розвивальних) навчально-виховних практик	Обмін досвідом з організації сучасних навчально-виховних практик і соціально-молодіжних проектів

Виходячи з зазначених вище потреб цільової аудиторії та сучасних вимог до освітнього процесу, психологи палацу окреслили такі *напрями психологічного супроводу:*

— цільове консультування педагогів, батьків і гуртківців із питань особистісного розвитку;

— психологічна просвіта та психопрофілактика;

— цільова психологічна діагностика.

Надана дитині можливість вільного входу в освітній процес та виходу з нього на будь-якому етапі вже сама по собі гуманізує взаємини в системі "педагог – дитина", зумовлює необхідність постійного підвищення професіоналізму, психолого-педагогічної компетентності педагога.

Суттєвою та необхідною умовою ефективної педагогічної діяльності виступає психологічна культура педагога, його самоосвіта та самовдосконалення. Таким чином, пріоритетним напрямом взаємодії психологів відділу розвитку позашкільної освіти з педагогами палацу, вихованцями та їхніми батьками є *просвітницько-пропагандистський*, що передбачає такі компоненти.

1. **Просвітницька робота для педагогів:**

- тематичні семінари-практикуми в межах програми підвищення професійної компетентності "Педагогічна школа";
- консультування педагогів, які проходять педагогічну атестацію (програма "Діагностична самоатестація");
- виступи на педагогічних і методичних радах палацу;
- консультації індивідуальні та групові;
- організація конференцій і тематичних круглих столів;
- методичні об'єднання;
- педагогічні виставки.

2. Просвітницька робота з гуртківцями:

- освітні програми;
- тематичні молодіжні форуми "Моє життя – мій вибір" ("Психологія залежності", "Обережно: секти!", "Життя в мережі Інтернет" тощо);
- групові консультації, бесіди;
- волонтерські практики.

3. Просвітницька робота з батьками:

- лекторії за актуальною тематикою з використанням елементів тренінгу ("Дитячі страхи", "Дитина йде до школи", "Цей важкий підліток", "Гіперактивні діти, "Дитина говорить неправду" тощо);
- індивідуальні консультації.

Діагностична робота кабінету психолого-педагогічного супроводу проводиться з використанням методів анкетування, тестування, спостереження, опитування. Для її здійснення спеціально підібрано діагностичні методики та психологічні тести (профорієнтація, міжособистісні відносини, визначення здібностей та індивідуальних особливостей особистості тощо), що постійно оновлюються.

Психологи відділу працюють інтегровано з іншими структурними та організаційними службами палацу: педагогічною та науково-методичною радами, атестаційною комісією палацу та відділів, адміністрацією.

На сьогодні у відділі розвитку позашкільної освіти налагоджено системну навчальну роботу, що реалізується через освітні програми для дітей та молоді віком від 5 до 21 року. Мережа гуртків нараховує 19 навчальних груп, у яких займаються близько 400 дітей. Гуртки працюють за авторськими програмами, розробленими з огляду на вікові особливості та потреби дітей. Програми "нового покоління", на відміну від "тематичних планів" "моделюють не послідовність інформування, а керований педагогічний процес – із "освітніми маршрутами" та моніторингом успішності вихованців.

Для дошкільників – заняття розвивального характеру, спрямовані на сприяння формуванню їхньої емоційно-вольової сфери, що є запорукою готовності дитини до школи (гурток "Карусель").

Для дітей початкової школи працюють гуртки, спрямовані на адаптацію до школи, напрацювання навичок спілкування з однолітками в групі (гурток "Дивосвіт"); розвиток психічних процесів, необхідних для успішного засвоєння шкільного матеріалу та подолання труднощів у спілкуванні з однолітками (гурток "Маленький розумник").

Для підлітків працює гурток "Граматика ефективного спілкування", заняття в якому запобігають або допомагають у вирішенні проблем щодо налагодження гармонійних відносин.

Для старшокласників працює творче об'єднання "Університет юного психолога". Отримання психологічних знань саме в підлітковому, ранньому юнацькому віці сприяє особистісному розвиткові людини, формуванню її ціннісного ставлення до свого фізичного, психічного та соціального "Я". "Університет юного психолога" відповідає потребам молоді в оволодінні основами психологічних знань, практичного пізнання себе й оточення, навчає правилам спілкування та поведінки в конфліктних ситуаціях, допомагає підготуватися до вибору професійної освіти та діяльності.

Для старшокласників, які хочуть більше дізнатися про себе та інших, поспілкуватися про особистісні проблеми, відкрито клуб "Пізнай себе". Тим, хто прагне змінити щось у собі, усвідомити свої слабкі та сильні сторони, адресовано гурток "Танцювально-рухова психологія".

"Психологічний проектор" – новий цікавий для молоді гурток, де вихованці разом переглядають спеціально підібрані художні фільми з подальшим їх обговоренням і аналізом поведінки героїв. Така форма роботи є дуже ефективною для особистісного розвитку та рефлексії. Випускники мають можливість займатися волонтерською практикою у "Психологічній майстерні".

Перспективними напрямами розвитку психологічної служби палацу на найближчі роки визначено:

- підтримка, розвиток здібностей обдарованих дітей;
- активізація роботи над формуванням навичок безпечної поведінки, збереженням і зміцненням психологічного здоров'я гуртківців;
- психологічна робота з батьками;
- психологічна експертиза педагогічних інновацій, методів і методик, оцінка ефективності впровадження програм і проектів;
- координація психологічного супроводу навчально-виховного процесу в закладах позашкільної освіти.

Вказані особливості моделі психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу в палаці є умовами, що сприяють ефективній реалізації системи психологічного супроводу всіх учасників навчально-виховного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Байбородова Л. В.* Дополнительное образование как система психолого-педагогического сопровождения развития ребенка : монография // Л. В. Байбородова, А. В. Золотарева, Л. Н. Серебренникова. – Ярославль : ГОУ ВПО "ЯГПУ", 2009. – 220 с.
2. *Насибуллина А. Д.* Психолого-педагогическое сопровождение деятельности учреждения дополнительного образования детей : учебное пособие / А. Д. Насибуллина. – Оренбург : ОГПУ, 2008. – 160 с.
3. Науково-методичні засади діяльності педагогічної служби / за ред. В. Г. Панка, І. І. Цушка / Навчальний посібник у 2 т. – К. : Ніка-Центр, 2005.

4.5. Соціальна практика як технологія розвитку соціальної компетентності особистості в позашкільному навчальному закладі

Результати дослідження педагогічного колективу Центру позашкільної роботи Святошинського району м. Києва

Проблема розвитку соціально компетентної особистості стає дедалі більш актуальною в українському суспільстві. У цьому контексті позашкільна освіта має значні потенційні можливості.

Освітній процес у позашкільному закладі, спираючись на здібності, інтереси, ціннісні орієнтації та суб'єктивний досвід учня, надає йому можливість реалізувати себе в різних сферах творчої діяльності. При цьому забезпечується пріоритетність індивідуальності, самоцінності, самобутності дитини. Розвиток природних обдарувань учнів відбувається в індивідуальному темпі, на основі добровільності та варіативності. Свобода вибору занять позитивно позначається на самореалізації в майбутньому,

поліпшує базову професійну підготовку, допомагає приміряти на себе різні соціальні ролі.

У соціальному плані позашкільний навчальний заклад забезпечує для підростаючого покоління, що перебуває на етапі соціального становлення, входження в дорослий світ і адаптацію до його умов, можливість освоєння нових соціальних ролей, прискорення процесів соціальної ідентифікації; є певним каналом отримання необхідної інформації, набуття в процесі міжособистісних відносин і спільної діяльності досвіду соціальної взаємодії, уміння узгоджувати особистісні інтереси з інтересами групи; стимулює дітей та молодь до соціальних ініціатив, доброчинної та суспільно корисної діяльності в інтересах громади, сприяє усвідомленню приналежності до певної спільноти.

Перспективною технологією розвитку соціальної компетентності особистості в позашкільному навчальному закладі є *соціальна практика*. Така технологія – спосіб досягнення дидактичних і виховних цілей шляхом оволодіння певним видом соціальної (трудової) діяльності, детального розроблення та впровадження проектів вирішення певної соціальної проблеми, які завершуються реальним, відповідно оформленим, практичним результатом.

Таким чином, соціальна практика є інноваційною педагогічною технологією, що безпосередньо виконує низку навчальних і виховних цілей.

Соціальна практика як технологія організації навчання учнів, що може здійснюватися на заняттях і в позаурочний час; сприяє реалізації знань учнів у практичній діяльності в соціумі. Таким чином, знання стає інструментом соціальної дії, переживається, осмислюється, закріплюється в життєвому досвіді. Соціальна практика розглядається як механізм передачі учням соціального досвіду, залучення їх до суспільного життя, соціальної творчості, суспільно корисної праці.

Соціальна практика стимулює та підтримує в учнів соціальну активність, виховує відповідальність, готує до вирішення життєвих і соціальних завдань, із якими вони зіткнуться як у процесі навчання, так і в дорослому житті.

Зміст соціальної практики полягає у виконанні учнем суспільно корисної діяльності, у процесі якої він здобуває життєвий і соціальний досвід.

Соціальна практика виконує низку важливих функцій:

1. *Пізнавальну* – за допомогою соціальної практики учень пізнає світ та себе самого, свої відносини зі світом.

2. *Прогностичну* – учень практично перевіряє свої здібності, актуальний рівень життєвої компетентності, формує адекватні уявлення про варіанти власної життєвої перспективи та шляхи її реалізації.

3. *Активно-перетворювальну* – завдяки активній соціальній дії створюються можливості для перетворення суспільних умов (на рівні сім'ї, школи, громади, усього суспільства) його існування, розвитку особистості учня.

4. *Комунікативну* – у ході соціальної практики учень отримує можливість спілкуватися з іншими людьми, обмінюватися досвідом.

5. *Корекційно-компенсаторну* – соціальна практика дає змогу усунути прогалини в соціальному та життєвому досвіді, виправити хибні уявлення про дійсність, негативні риси особистості.

6. *Інноваційну* – соціальна практика є середовищем, що сприяє соціальним інноваціям.

7. *Функцію життєпобудови* – завдяки соціальній практиці учень розширює свій життєвий простір, стикається з потребою осмислити власну життєву перспективу, отримує можливість прийняти та реалізувати (перевірити) певні соціальні цінності.

8. *Соціальну* – соціальна практика допомагає інтеграції в суспільство учнів, які представляють соціально незахищені верстви населення (із особливими освітніми потребами, а також ті, які виховуються у проблемних сім'ях), сприяє формуванню в них навичок конструктивного вирішення власних соціальних і життєвих проблем.

Організація та здійснення соціальної практики в позашкільному навчальному закладі здійснюється відповідно до таких принципів:

1. *Добровільність.* Участь у соціальній практиці є самостійним і добровільним рішенням учня. Батьки та педагоги не повинні штучно стимулювати участь у соціальній практиці.

2. *Законність.* Соціальна практика здійснюється відповідно до чинного законодавства. Вона не повинна порушувати права учнів, принижувати їх гідність, створювати небезпеку для їхнього життя та здоров'я.

3. *Доступність.* Усі учні позашкільного навчального закладу мають право брати участь у заходах соціальної практики. Організація та здійснення такої практики повинні відбуватися відповідно до можливостей учнів. Цілі та завдання практики повинні бути зрозумілими, відповідати вікові, фізичним та інтелектуальним можливостям. Реалізація принципу доступності вимагає попередньої підготовки учнів.

4. *Диференційований підхід.* Організація соціальної практики учнів повинна здійснюватися відповідно до їхнього віку, стану здоров'я, рівня розвитку життєвої компетентності.

5. *Індивідуальний підхід.* У процесі організації та проведення соціальної практики необхідно виявити та якнайповніше реалізувати, розвинути індивідуальні мотиви, інтереси, здібності учня. Соціальна практика сприяє розкриттю та розвиткові індивідуальності учня.

6. *Профільність.* Організація соціальної практики в позашкільному навчальному закладі здійснюється з урахуванням профільного характеру навчання, запитів учнів щодо уподобаних ними професій.

7. *Демократизм.* Учні отримують рівні права, обов'язки та відповідальність щодо прийняття та реалізації рішень, пов'язаних із організацією та проведенням соціальної практики. Учні, педагоги та батьки спільно, на паритетних засадах, вирішують усі проблеми, що виникають у зв'язку з проходженням соціальної практики.

8. *Системність.* Соціальна практика вимагає узгодженої системної взаємодії учня, бази практики (уповноважені представники, колектив організації, установи, підприємство, в якому проходить практика), позашкільного навчального закладу, батьків. Ефективність соціальної практики залежить від систематичного відвідування учнем місця її проходження, неухильного та сумлінного виконання покладених на нього функціональних обов'язків, методичного аналізу учнем процесу практики, його самоаналізу.

9. *Суб'єктність.* Соціальна практика повинна сприяти розвитку активного ставлення особистості до життя, творчого потенціалу.

10. *Соціальна дія.* В основі соціальної практики – активна соціальна дія учнів, спрямована на вирішення соціальних проблем особистості, сім'ї, школи, громади, суспільства.

11. *Орієнтація на життєвий досвід.* Соціальна практика повинна допомагати учневі здобути життєвий досвід, тобто суб'єктивно осмислений, пережитий досвід самостійного вирішення життєвих завдань що сприятиме формуванню психологічної, моральної та практичної готовності до самостійного життя.

Як технологія, соціальна практика має свою структуру: суб'єкти, мета, завдання, алгоритм, інструментарій, результати.

Суб'єкти реалізації технології соціальної практики – це керівництво закладу (суб'єкти, які відіграють роль системоутворювального чинника), учні, їхні батьки, керівництво та колективи підприємств і організацій (баз практики), громадські організації, громадськість.

Мета технології – розвиток життєвої компетентності учнів, соціальних компетенцій шляхом створення умов для їх активної соціальної дії.

Цілі та завдання технології:

— отримання практичного результату – матеріального або нематеріального продукту практики;

— сприяння у вирішенні соціальних проблем громади, школи, конкретних учнів та їх сімей;

— оволодіння учнями практико зорієнтованими знаннями, уміннями;

— інтеграція в реальні соціальні відносини учнів із особливими потребами, здобуття ними соціального досвіду;

— засвоєння способів групової, індивідуальної діяльності;

— розвиток творчого потенціалу, здатності до соціальної творчості, соціальної мобільності;

— формування вмінь, розвиток здатностей до самоорганізації, самоуправління та саморегуляції;

— сприяння соціальному та професійному самовизначенню та самореалізації учнів.

Алгоритм технології соціальної практики складається з п'яти етапів – підготовчого, планування, реалізації, осмислення та оцінки, підбиття підсумків.

Інструментарій технології соціальної практики включає організаційно-розпорядчі, дослідницькі, психолого-педагогічні, соціально-педагогічні методи.

Головним результатом технології є розвиток життєвої компетентності учнів, зростання їх позитивної соціальної активності, здатності до конструктивної соціальної дії, залучення до соціальної творчості, професійний вибір.

Соціальна практика передбачає не лише особистісно значущі, а й суспільні результати, пов'язані з вирішенням конкретних соціальних проблем, поліпшенням життєдіяльності громади, у якій здійснюється практика.

Різновиди та форми соціальної практики

Характер соціальної практики залежить від її конкретного різновиду (типу) та організаційної форми, які були обрані для здійснення.

Класифікація різновидів соціальної практики є такою:

1. Дослідницька соціальна практика. Може здійснюватися в межах і за межами позашкільного навчального закладу. Предмет досліджень – конкретні соціальні проблеми, локалізовані в громаді, навчальному закладі, сім'ях учнів. Результатом практики є аргументований, науково обґрунтований опис соціальної проблеми з рекомендаціями щодо її вирішення (програма та план дій). Дослідницька соціальна практика не передбачає дій, спрямованих на практичне вирішення проблеми, реалізацію програми дій.

2. Виробнича соціальна практика. Здійснюється за межами позашкільного навчального закладу, на підприємстві, установі, організації. Предметом цього виду соціальної практики є професійні проби, професійне самовизначення учня, отримання життєвого досвіду. Результатом практики є його професійна орієнтованість, досвід виконання елементів майбутньої професійної діяльності, практичне уявлення про неї.

3. Практика соціального служіння. Полягає в добровільній і безоплатній допомозі іншим людям, представникам громади, які перебувають у складній життєвій ситуації. Практика соціального служіння може здійснюватися як у межах навчального закладу (молодіжна соціальна служба, внутрішні соціальні проекти), так і поза ними (волонтерська робота в громадських організаціях, соціальних службах тощо). Предметом практики соціального служіння є добровільна та безоплатна, безкорислива допомога іншим людям, що дає змогу учневі реалізувати свої цінності.

4. Творча практика. Пов'язана зі створенням індивідуального творчого продукту. Предметом практики є перевірка та розвиток творчих здібностей, обдарованості учня. Результатом є акт творчості, що опредметнюється, виражає певний рівень розвитку творчої обдарованості. Творча практика має виражений індивідуальний характер, важливо наповнити її суспільною значущістю (наприклад, юний музикант може дати концерт для вихованців інтернатного закладу, юний художник може влаштувати виставку для мешканців пансіонату ветеранів війни та праці тощо).

Серед провідних форм організації соціальної практики можна виділити такі:

1. Робота на підприємстві, в організації. Учень знаходить робоче місце (на підприємстві, організації), що відповідає його можливостям, є безпечним для здоров'я. Практика на підприємстві (організації) мала аналоги (виробнича практика в радянській школі в 50-70 рр. минулого століття). Але сукупність відмінностей не дає змоги однозначно порівнювати соціальну практику з її історичними аналогами.

Учень самостійно приймає рішення щодо участі в соціальній практиці, самостійно обирає сферу діяльності та установу (підприємство, організацію), де він хотів би працювати. Позашкільний навчальний заклад може рекомендувати сфери та напрями діяльності (відповідно до здібностей учня), запропонувати вакансії, але рішення приймає учень і несе відповідальність за якість своєї роботи.

Соціальна практика на підприємстві (в організації) виконує ряд завдань. По-перше, учень збагачує свій життєвий, соціальний досвід (знайомство з новими сферами та способами діяльності, спілкування (у т. ч. ділового характеру) з новими людьми, досвід самостійного вирішення життєвих і виробничих завдань.

По-друге, учень отримує можливість самостійно визначитися з вибором майбутнього фаху. При цьому, оцінювання професій здійснюється на основі власних спостережень, практичного досвіду, тому вірогідність правильної оцінки, правильного вибору зростає.

По-третє, для належного виконання функцій працівника підприємства (організації) учень потребуватиме нових знань, умінь і навичок. Він зможе самостійно (наприклад, у бібліотеці) або з допомогою інших працівників здобути їх. Соціальна практика, таким чином, матиме відповідні дидактичні результати.

2. Участь у соціальному проекті. Соціальне проектування ву позашкільному навчальному закладі можна розглядати як технологію, що забезпечує реалізацію низки дидактичних, виховних, організаційних, соціальних цілей; як форму організації (та реалізації) соціальної практики учнів.

Соціальне проектування учнів – це технологія розроблення, ціннісного та ресурсного обґрунтування та реалізації учнівських соціальних проектів. Робота над таким проектом передбачає усвідомлення його цілей та завдань, формування задуму, визначення шляхів і способів, ресурсів, необхідних для реалізації, розроблення проектної документації (викладення положень проекту на папері), власне реалізацію, аналіз результатів діяльності, написання відповідного звіту.

3. Волонтерство. Волонтерство є перспективною формою організації соціальної практики. Фактично, воно поєднує участь у соціальному проекті з виконанням професійних обов'язків працівника соціальної установи (організації). В основу волонтерства як форми соціальної практики покладено добровільну, безкорисливу участь учня у вирішенні соціальних проблем, наданні соціальної допомоги тощо.

Волонтерство – це шлях до вирішення не лише соціальних проблем громади, адже в закладі можуть навчатися учні, які потребуватимуть допомоги волонтерів: діти з особливими освітніми потребами, діти-сироти та соціальні сироти, діти з неблагополучних сімей.

Соціальна практика у вигляді волонтерства має ряд особливостей, пов'язаних із вирішенням закладом таких питань:

— підготовка волонтерів (залучення, навчання, інструктаж, визначення цілей і завдань діяльності) може здійснюватися як позашкільним навчальним закладом, так і іншими державними (наприклад, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді) і громадськими організаціями. На нашу думку, якщо волонтери потребуватимуть спеціальної підготовки (наприклад, для роботи з дітьми-інвалідами, соціальними сиротами тощо), то її краще здійснювати у спеціалізованих державних і громадських організаціях. Але якщо волонтерська діяльність не пов'язана з вирішенням надзвичайно складних соціальних проблем, то її краще проводити у школі. Підготовка волонтерів у межах загальноосвітнього навчального закладу

може здійснюватися як окремий соціальний проект, до якого залучатимуться (як тренери, консультанти) працівники соціальних служб, представники громадських організацій;

— волонтерська діяльність учнів може провадитися як у межах позашкільного навчального закладу (допомога учням із особливими освітніми потребами, із проблемних сімей, соціально-профілактична робота тощо), так і поза ними (участь учнів-волонтерів у роботі державних і громадських організацій соціальної сфери);

— позашкільний навчальний заклад може розглядати участь учнів у волонтерському русі як засіб їх виховання, або ширше – засіб виховання та навчання, оволодіння певними знаннями та вміннями. За умови останнього постає необхідність організаційного та методичного забезпечення проектування та реалізації дидактичних цілей, пов'язаних із волонтерством.

4. Соціальне служіння, участь у акціях милосердя. Соціальна практика може базуватися, залучатися до існуючих традицій благодійництва, конструктивних суспільних рухів.

Етапи реалізації технології соціальної практики

Варто розглядати *п'ять основних етапів реалізації технології соціальної практики*: підготовчий, планування, реалізації, осмислення та оцінки, підбиття підсумків.

І. Підготовчий етап. Мета етапу – організація умов, необхідних для належного проведення учнями соціальної практики.

Навчально-методичне забезпечення. Операції: вивчення науково-методичних джерел із проблематики організації та здійснення соціальної практики учнів; обговорення вивчених джерел; проведення семінарів і тренінгів із питань організації соціальної практики; формування концепції соціальної практики конкретного позашкільного навчального закладу (створення відповідного документа).

Визначення потреб та інтересів учнів. Операції: аналіз контингенту учнів (вік, стать, стан здоров'я, успішність у навчанні, інтереси); опитування учнів (бажання брати участь у соціальній практиці, конкретні побажання щодо місця та форми її проведення); узагальнення отриманої інформації.

Організаційне забезпечення. Операції: визначення педагогів, відповідальних за проведення соціальної практики (тьюторів); окреслення прав і обов'язків тьюторів; визначення підприємств та організацій, які можуть (відповідно до побажань учнів) стати базою соціальної практики; встановлення контактів із підприємствами та організаціями, підписання угод про проведення соціальної практики; організація та матеріально-технічне забезпечення форм соціальної практики.

ІІ. Етап планування. Планування дає змогу окреслити головні завдання соціальної практики кожного учня, пов'язані з нею події. Важливим аспектом цього етапу є осмислення учнем власної ролі у процесі соціальної практики, усвідомлення та відповідальності за свої дії.

Мета етапу планування – визначення та структурування уявлень учня про зміст його майбутньої соціальної практики у процесі розроблення її плану.

Етап включає процедури:

— *Визначення та корекція уявлень учня про майбутню соціальну практику.* Операції: визначення уявлень учня про його майбутню соціальну практику (місце, умови роботи, функціональні обов'язки); окреслення хибних уявлень про професію, сферу діяльності, професійну діяльність тощо; корекція неадекватних уявлень учня відповідно до реального стану справ, можливостей проходження соціальної практики.

— *Визначення цілей і завдань практики.* Операції: визначення головних особистісних цілей участі учня в соціальній практиці; визначення цілей і завдань, що постануть у процесі реалізації соціальної практики; визначення цілей і завдань, яких необхідно досягти у процесі підготовки до соціальної практики.

— *Написання плану практики.* Операції: визначення особистісної мети та завдань соціальної практики (розвиток; конкретних компетенцій, життєвий досвід тощо); визначення місця проходження практики; визначення функціональних обов'язків, визначення термінів соціальної практики; визначення прав та обов'язків учня; визначення цілей і завдань, видів діяльності; визначення засобів, компетенцій, знань, умінь і навичок, необхідних для успішного виконання функціональних обов'язків; окреслення очікуваних особистісних і соціальних результатів практики, критеріїв їх оцінювання.

III. Етап реалізації соціальної практики. На цьому етапі учень, у процесі виконання своїх функціональних обов'язків на базі практики, реалізує цілі та завдання, передбачені його планом соціальної практики.

Мета етапу реалізації соціальної практики – досягнення цілей і завдань, передбачених планом соціальної практики як передумови досягнення цілей практики. Етап включає процедури:

— *Ознайомлення учня з місцем проведення практики.* Операції: ознайомлення з місцем (умовами) роботи; інструктаж із техніки безпеки.

— *Узгодження з учнем його функціональних обов'язків, прав і відповідальності.* Операції: погодження функціональних обов'язків; погодження прав і відповідальності.

— *Реалізація учнем плану практики в процесі виконання ним своїх функціональних обов'язків.* Операції: навчання; тренування у виконанні функціональних обов'язків; пробне виконання функціональних обов'язків; робота.

IV. Етап аналізу та оцінки. Мета етапу – осмислення учнем особистісно значущих результатів пройденої соціальної практики, власних успіхів і прорахунків. Етап включає процедури:

— *Написання звіту про участь у соціальній практиці.* Операції: аналіз плану та щоденника практики; написання звіту про проходження соціальної практики.

— *Аналіз учнем проведеної практики.* Операції: окреслення головних результатів практики; співставлення результатів із цілями та завданнями практики (особистісно та суспільно значущими); визначення успіхів і помилок; формулювання висновків.

Звіт учня про пройдену соціальну практику обов'язково повинен містити:

- цілі та завдання практики;
- процес пошуку робочого місця або вибору соціального проекту, у якому учень брав участь тощо;
- короткі витяги зі щоденника практики (здобутки, проблеми практики, шляхи вирішення проблем, які реалізував учень, висновки);
- стислий опис соціальних проблем, у вирішенні яких учень брав участь, характеристику його особистого внеску;
- перелік компетенцій, які розвивалися впродовж проходження практики.

V. Етап підбиття підсумків практики. Мета етапу – осмислення та узагальнення учнями особистих і соціальних результатів власної соціальної практики.

Етап включає процедури:

1. *Захист звітів про проведення соціальної практики*. Операції: підготовка до захисту звітів; проголошення та захист звіту; обговорення звітів.

2. *Обговорення загальних результатів соціальної практики*. Операції: надання кількісної та якісної інформації про проведення у ПНЗ соціальної практики; обговорення результатів соціальної практики.

3. *Формування пропозицій щодо проведення майбутньої соціальної практики*. Операції: окреслення здобутків і недоліків пройденої практики; формулювання пропозицій щодо організації наступної соціальної практики.

Інструментарій організації та здійснення соціальної практики учнів

I. Підготовчий етап.

— Навчально-методичне забезпечення: аналіз наукової літератури, опитування, тренінги, семінари, методики проектування.

— Визначення потреб та інтересів учнів: аналіз учнівського контингенту, опитування, бесіда, узагальнення.

— Організаційне забезпечення: організаційно-розпорядчі методи.

II. Етап планування.

— Визначення та корекція уявлень учня про майбутню соціальну практику: бесіда, опитування.

— Визначення цілей і завдань практики: методики проектування.

— Написання плану практики: методики проектування.

III. Етап реалізації соціальної практики.

— Ознайомлення учня з місцем (умовами) проведення практики: екскурсія, інструктаж.

— Узгодження з учнем його функціональних обов'язків, прав і відповідальності: бесіда, методики проектування.

— Реалізація учнем плану практики в процесі виконання ним своїх функціональних обов'язків: соціально-педагогічні, психолого-педагогічні, соціально-психологічні методики; технологія соціальної дії.

IV. Етап аналізу та оцінки.

— Написання звіту про участь у соціальній практиці: аналіз документів соціальної практики, аналіз, синтез, порівняння, узагальнення.

— Аналіз учнем пройденої практики: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення.

V. Етап підбиття підсумків практики.

— Захист звітів про проведення соціальної практики: організаційно-розпорядницькі методи, дискусія.

— Обговорення загальних результатів соціальної практики: інформування, пояснення, дискусія, метод мозкового штурму.

— Формування пропозицій щодо проведення майбутньої соціальної практики: дискусія, методики проектування, мозковий штурм.

Результати соціальної практики

Головним результатом соціальної практики є розвиток соціальних компетентностей учня.

Соціальна практика:

— створює простір конструктивного випробовування власних соціальних можливостей;

— створює умови для отримання соціального досвіду;

— допомагає засвоїти широке поле соціальної дії, соціальної творчості;

— створює умови залучення до прийняття рішень на рівні закладу та громади;

— допомагає становленню стратегічних життєвих цілей (у першу чергу у сфері трудової діяльності – вибір професії (а також майбутньої спеціальності, навчального закладу, бажаного місця роботи).

Для суспільства та конкретної громади результати соціальної практики проявляються в таких результатах:

— вирішення конкретних соціальних проблем громади, навчального закладу, сім'ї, окремої особистості;

— підвищення конструктивної соціальної активності, соціальної мобільності учнів.

— оптимізація життєдіяльності навчального закладу, розширення його виховного простору.

Проектна діяльність (у межах соціальної практики)

Під час проектної діяльності вирішується група завдань:

— розвиваються пізнавальні навички, критичне мислення учнів;

— учні опановують ефективні техніки переконання та презентації власної думки;

— навчаються ефективному спілкуванню, веденню переговорів, ненасильницькому методу розв'язання проблем і конфліктів;

— розвиваються вміння працювати в команді, брати відповідальність на себе, розділяти відповідальність з іншими, аналізувати результати діяльності;

— виробляються навички роботи з джерелами інформації, ведення дискусії.

Проектна діяльність сприяє розвитку ініціативи, самостійності, організаторських здібностей, стимулює процес саморозвитку.

Залучення до реалізації соціальних проектів сприяє соціалізації учнів, зокрема, завдяки набуттю ними:

— досвіду взаємодії та переживання почуття солідарності;

— досвіду розподілу відповідальності;

— досвіду об'єднання групових зусиль;

— досвіду колективного обговорення та прийняття рішень до і під час реалізації проекту;

— вміння зрозуміти наміри та міркування інших;

— вміння ставити під сумнів особисті погляди внаслідок надходження нової інформації [2, *380-381*].

За результатами аналізу необхідно підкреслити роль педагога на всіх етапах діяльності, який, з одного боку, є організатором проекту, а з іншого, – рівноправним членом робочої групи, висуває власні цілі, аналізує ситуацію, пропонує ідеї для обговорення.

Педагог може поділитися власним життєвим досвідом, допомогти учням відшукати різнобічні джерела інформації щодо проблеми дослідження, посприяти в контакті зі спеціалістами, представниками органів влади тощо.

У проектній діяльності змінюються *відносини "педагог – учень"*:

— учень визначає мету діяльності – педагог допомагає йому в цьому;

— учень відкриває нові знання – педагог рекомендує джерела знань;

— учень обирає – педагог сприяє прогнозуванню результату вибору;

— учень проявляє активність – педагог створює умови для розвитку активності;

— учень є відповідальним за результати своєї діяльності – педагог допомагає оцінити отримані результати, включаючи учня в оціночну діяльність; виявити способи удосконалення діяльності [1, *72*].

Позиції дорослого в проектній діяльності є такими: керівник, організатор, методист, наставник, радник, консультант, партнер, що відповідають етапам роботи над проектом:

1 етап. Підготовчий (позиції керівника, методиста, організатора);

2 етап. Вибір проблеми (позиція наставника);

3 етап. Збір інформації (позиція радника);

4 етап. Розроблення та планування певних дій (позиція радника);

5 етап. Діяльнісний: розв'язання проблеми, реалізація дії (позиція члена команди, партнера);

6 етап. Розроблення портфоліо (позиція радника);

7 етап. Презентація результатів (позиція члена команди);

8 етап. Рефлексійний: оцінка та аналіз отриманих результатів (позиції керівника, методиста, наставника).

Вказані ролі не є статичними, вони змінюються залежно від конкретних ситуацій.

Усі етапи розроблення та реалізації соціального проекту орієнтують учнів на розуміння соціальних проблем і явищ у навчальному закладі, громаді, формування суспільно значущих мотивів, а також розвиток потреби активної участі в громадському житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Єрмаков І. Г.* Проектне бачення компетентнісно спрямованої 12-річної середньої школи / І. Г. Єрмаков, Д. О. Пузіков. – Запоріжжя, 2005. – 112 с.

2. *Лавриченко Н. М.* Педагогіка соціалізації : європейські обриси / Н. М. Лавриченко. – К. : ВІРА ІНСАЙТ, 2000. – 443 с.
3. *Лавриченко Н. М.* Проблеми гуманістичного спрямування шкільної соціалізації : пед. розмисли і нотатки / Н. М. Лавриченко. – К. : ТОВ "Інсайт-плюс", 2006. – 279 с.

4.6. Виховання соціально компетентної особистості в гуртках науково-технічного напряму позашкільної освіти

Дослідження на базі Центру науково-технічної творчості молоді "Сфера" Оболонського району м. Києва

У сучасних умовах розвитку позашкільної освіти необхідним є розроблення та впровадження нових підходів, що сприятимуть підвищенню її якості та доступності. Серед них важлива роль належить компетентнісному підходу.

Теорія компетентнісного підходу в освіті розроблялася і була представлена в працях зарубіжних і вітчизняних учених Р. Бадера, Д. Мертенса, Б. Оскарсона, А. Шелтена, С. Шо, Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, І. Г. Єрмакова, О. І. Локшиної, О. В. Овчарук, Л. І. Паращенко, О. І. Пометун, О. Я. Савченко, С. Е. Трубачева та інших. Практичну реалізацію компетентнісного підходу, формування компетентностей особистості розкрили у своїх роботах російські вчені І. Г. Агапов, В. А. Болотов, І. О. Зимняя, Е. Ф. Зеєр, М. Р. Катунова, В. В. Лаптєв, О. Є. Лебедєв, Н. Ф. Радіонова, В. В. Серіков, А. В. Хуторський, С. Е. Шишов та інші.

Компетентнісний підхід у позашкільній освіті розглядається як підхід, що базується на застосуванні в меті, завданнях, змісті, формах і методах позашкільної освіти компетентностей особистості [1, *7*]. Реалізація компетентнісного підходу передбачає посилення практичної спрямованості освіти, формування у підростаючого покоління компетентностей, що дадуть йому змогу повноцінно реалізувати себе в сучасних умовах.

Компетентнісний підхід підкреслює поєднання та практичну реалізацію знань, умінь, навичок, досвіду, культури.

Соціальна компетентність є однією з ключових компетентностей, що формується позашкільною освітою, її формування передбачає виховання та розвиток загальної культури особистості, здатності до співпраці, самореалізації та самовизначення [1, *9*]. Соціальна компетентність визначає сукупність якостей людини, що становлять її імідж, індивідуальний стиль діяльності.

Соціальна компетентність в позашкільній освіті забезпечує формування активної життєвої позиції, готовність до безперервної освіти, конкурентної боротьби на ринку праці, потребу ініціативно включатися в систему нових економічних відносин, підприємницьку діяльність. Соціальна компетентність виявляється у взаємодії людини у групі, колективі, з ін-

шими людьми; передбачає здатність визначати наслідки своїх дій, робити правильний вибір при їх виконанні, дотримуватися балансу загальних і особистих інтересів [1, *9*].

Соціальна компетентність учнів технічних гуртків позашкільних навчальних закладів була предметом нашого дослідження, яке проводилося на базі Центру науково-технічної творчості молоді "Сфера" Оболонського району м. Києва. Однією з умов підвищення рівня соціальної компетентності учнів розглядаємо використання в навчально-виховному процесі *методу проектів*. Цей метод дає змогу відійти від традиційного підходу в організації навчально-виховного процесу в позашкільних закладах, подолати пасивність учня, залучити його до активної перетворювальної діяльності.

Участь вихованців позашкільних навчальних закладів у *соціальних проектах* є одним із найбільш важливіших елементів розвитку соціальних знань і вмінь, зумовлює прояв власної активної позиції особистості в суспільному житті. Робота над проектом дає можливість учневі відчути значимість своєї діяльності, відкриває нові можливості. Зокрема, соціальні проекти в технічних гуртках дають можливість пов'язати та співвіднести загальні знання, уміння та навички, отримані на уроках і гурткових заняттях, із реальним життям. Беручи участь у реалізації проектів, учні конкретними справами проявляють свою громадянську позицію, відповідальність, виховують такі якості, як: цілеспрямованість, послідовність, наполегливість, уміння обстоювати власну думку, доводити розпочату справа до кінця.

Актуальним є використання різноманітних видів соціальних проектів у гуртках, робота яких має соціальне спрямування, а саме: "Журналістика" і "Старшокласник". У Центрі науково-технічної творчості молоді "Сфера" протягом тривалого часу випускається газета "Фреш", метою якої є висвітлення гострих питань, що турбують підлітків, які мешкають у Оболонському районі. Гурток "Старшокласник" готує та проводить різноманітні заходи для гуртківців центру. Такий напрям роботи сприяє формуванню активної життєвої позиції підлітків, їх соціальної компетентності.

У гуртках, де проводиться науково-дослідницька робота, наукові проекти обов'язково містять елементи соціальної спрямованості. Так гурток "Екологія" та "Комп'ютерна графіка" для розроблення проектів обрали в якості об'єкта екологічний будинок майбутнього, що, за задумом авторів, повинен зробити свій внесок у вирішення проблеми збереження довкілля.

У гуртках спортивно-технічного профілю, а саме, авіамодельних, автомодельних, судномодельних і картингу головну увагу приділяють формуванню якостей, що сприяють роботі в колективі. У процесі підготовки до участі у змаганнях кожний учасник виготовляє власну модель та мріє стати переможцем. Проте, під час роботи в команді часто виникає потреба підпорядкувати власні інтереси загальнокомандним, уміти співпрацювати заради досягнення спільної мети. Тому роботу гуртків побудовано таким чином, щоб у процесі занять сформувати сталі мікрогрупи, заохочується допомога вихованців старшого віку молодшим учням у виготовлені моделі.

Виховання патріотизму набуває конкретних форм у процесі підготовки до участі у змаганнях різного рівня, коли дитячий колектив або команда

представляють свій гурток, позашкільну установу, район, місто або нашу країну. Підлітки усвідомлюють свою відповідальність не лише перед своїми батьками, а й перед громадою. Тому обов'язково до роботи технічних гуртків входять підготовка учнями доповідей про видатних вітчизняних учених і конструкторів, внесок співвітчизників у світову науку та культуру, відвідання гуртківцями видатних місць, музеїв тощо з наступним їх обговоренням. Здебільшого ця робота проводиться за допомогою навчальних проектів, які за спрямованістю часто є соціальними.

Таким чином, метою соціального проектування в технічних гуртках позашкільних навчальних закладів є:

— формування позитивної Я-концепції й уміння дитини об'єктивно оцінювати себе та свої дії;

— розвиток здібностей учнів у тій сфері діяльності, до якої вони проявляють схильність;

— розвиток "командного духу", умінь і навичок роботи в команді, відповідальності за спільну справу;

— розвиток дослідницького та критичного мислення;

— підвищення впевненості в собі, власних здібностях.

Учні, розробляючи проект, проходять усі етапи роботи: збір матеріалу, його обробка, розроблення проекту, узгодження, експертиза та реалізація. Ця робота не лише виявляє позитивні якості учня, а й дає можливість визначити свої слабкі сторони, над якими надалі необхідно працювати.

Усе це дає педагогічному колективові можливість творчо підійти до організації навчально-виховного процесу в позашкільному навчальному закладі, тим самим активно впливаючи на інтелектуальний і емоційно-ціннісний розвиток учня.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що соціальне проектування як колективна діяльність, що має соціально значущі цілі тай результат, сприяє формуванню в учнів таких компонентів соціальної компетентності, як здатність працювати в колективі, уміння розподіляти обов'язки, дискутувати, аргументувати власну точку зору, обстоювати свою позицію, сприймати іншу думку з метою досягнення спільної мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Биковська О. В.* Реалізація компетентнісного підходу в позашкільній освіті та вихованні // Позашкільна освіта та виховання. – 2007. – №2. – С. 7-16.
2. Закон України "Про позашкільну освіту" : збірн. документів з організації позашкільної освіти. – К., 2002. – С. 21-42.

4.7. Система виховання громадянської відповідальності старшокласників у позашкільних навчальних закладах

Дослідження на базі Кіровоградського обласного центру дитячої та юнацької творчості

У сучасних умовах актуальність проблеми громадянської відповідальності особистості пов'язана з необхідністю підвищення персональної відповідальності кожної конкретної людини за свій особистий внесок у процес суспільних перетворень.

Оновлення національної системи освіти, що є невід'ємною передумовою трансформаційних процесів у всіх сферах життєдіяльності в Україні, передбачає науково-експериментальний пошук шляхів вирішення актуальних завдань громадянської освіти та виховання.

Аналіз філософських, психолого-педагогічних джерел дає змогу зробити висновок про наявність різних поглядів, ідей, концепцій, які розкривають сутність громадянського виховання особистості, що зумовлене трансформаціями, притаманними сучасному суспільству, зміною ціннісних орієнтацій і суперечливістю складових тієї чи іншої дефініції громадянознавчого напряму.

У основу визначення поняття "громадянська відповідальність старшокласників" покладено сутність поняття "відповідальність", що, за визначенням О. Л. Кононко, є здатністю покладати на себе обов'язок за когось, щось, діяти відповідно до цього рішення, свідомо аналізувати свої переживання та наміри, готовність відповідати за наслідки своїх рішень і дій [2]. Аналіз психолого-педагогічних джерел дає змогу стверджувати, що сутність *почуття громадянської відповідальності* розглядається як переживання відповідності наслідків власної діяльності громадянському обов'язку [1, *66*].

Отже, у межах дослідження визначаємо сутність поняття *"громадянська відповідальність старшокласників"* як найвищу форму вияву особистої (персональної) відповідальності особистості, що проявляється у відносинах "громадянин – громадянське суспільство – держава", визначається реальним і потенційним аспектом усвідомлених дій щодо виконання добровільно взятих на себе обов'язків за розвиток основних сфер суспільства та культури, за умови критичного осмислення та переживання наслідків власної діяльності.

У виконанні пріоритетних освітніх завдань суттєву роль відіграють позашкільні навчальні заклади, які шляхом застосування відповідних виховних технологій і організаційно-педагогічних форм реалізовують можливість впливати на соціальне становлення учнівської молоді, виховання громадянської відповідальності особистості.

Педагогічний процес виховання громадянської відповідальності старшокласників реалізується як *цілісна система* за умови прийняття всіма учасниками цілей, плану дій, прогнозованих результатів її реалізації.

Відповідно до завдань дослідження відбувалося впровадження системи виховання громадянської відповідальності старшокласників у діяльність Обласної школи лідерів учнівського самоврядування, що діяла на базі Кіровоградського обласного центру дитячої та юнацької творчості. Розглянемо деякі форми та методи роботи у межах проекту *"Відкритий простір громадянської відповідальності"*.

Вибір теми діяльності вказаної школи – "Участь у суспільному процесі формування громадянського суспільства" – створив передумови виховного впливу на громадянські переконання особистості. Перед початком організації взаємодії старшокласникам було запропоновано умови створення "власного громадянського суспільства в мініатюрі"; проголошено ідею, умови залучення до "великої гри", окреслено очікувані результати.

Вирішенню завдання щодо розуміння старшокласниками сутності громадянознавчих понять, набуття знань із суспільствознавства, громадянської освіти відповідно до нових соціокультурних умов і суспільних потреб сприяло застосування *дистанційної форми навчання* (програми дистанційних навчальних курсів "Самоврядування — запорука розвитку громади", "Лідер громади", "Моя громадянська компетентність", "Психологія в інтересах розвитку").

Змодельований за принципом проблемного навчання матеріал допоміг старшокласникам розібратися з поняттями "держава", "влада", "суспільство", "політичний устрій", механізмами діяльності місцевого, шкільного, учнівського самоврядування; ознайомитися з теоріями лідерства, механізмами формування громадянського суспільства тощо.

Вихідний контроль самостійно здобутих знань та ціннісних орієнтацій старшокласників проводився з використанням *діалогічних форм* (дебати, аргументовані дискусії, "круглі столи з гострим кутом", моделювання та реальне "проживання" ситуацій морального вибору, учнівські конференції, публічний захист позицій письмової роботи), що не лише розвивають комунікаційні навички, але також впливають на розвиток громадянської позиції, формування громадянського мислення. *Залучення представників органів влади, місцевого самоврядування, засобів масової інформації* до обговорення тем громадянського змісту сприяло вирішенню завдань.

Окремим модулем передбачено аналіз старшокласниками проблеми громадянської відповідальності особистості в контексті розвитку суспільства. Крім подання аналітичної довідки, старшокласникам пропонувалося письмово відобразити розуміння теми *(висловлення думок у формі творів-роздумів, есе, творчих робіт)*. Можливе широке використання результатів письмових творчих робіт: як додаткові діагностичні матеріали; дидактичні матеріали для організації дискусії в подальшій роботі тощо.

Подамо кілька проблемних аспектів, визначених старшокласниками у творчих роботах за темою: "*Громадянська відповідальність – норма мого життя*":

- "Моя особиста громадянська позиція – це надзвичайна активність і небайдужість до всього, що відбувається навкруги. Я, звичайно, усвідомлюю та знаю, що чимало моїх ровесників – це люди байдужі, зациклені тільки на проблемах власного життя, але ж не можна так жити сьогодні..."';

- “Ми живемо в людському суспільстві, користуємося благами, створеними іншими людьми. Не можна бути просто байдужим спостерігачем. Я громадянка свого суспільства, і це покладає на мене великі обов’язки, відповідальність. Совість не дозволяє мені бути лише споживачем благ і радощів...” ;
- “Є три речі, які людина повинна тонко відчувати: можна, не можна і треба. Той, хто відчуває це, має найважливішу рису громадянина – почуття відповідальності...” тощо.

Запровадження тем патріотичного спрямування до розважально-дозвіллєвої сфери старшокласників шляхом проведення інтерактивних форм діяльності (шоу-проектів, квестів, ігор – ДОЗОРів), конкурсів-караоке народної, сучасної української пісні, виконання творчих завдань на складання власного гімну, вірша тощо – дає змогу використовувати емоційний компонент як рушійну силу внутрішньої саморегуляції особистості. Психолого-педагогічна підтримка громадянсько-патріотичних настроїв є необхідною умовою формування емоційно-позитивної позиції у ставленні до Батьківщини, подоланні індиферентного відношення до її проблем, пробудженню почуття громадянської відповідальності.

Однією з результативних форм впливу на емоційну сферу особистості є *практика колективного читання притч*. Використання морально-дидактичних оповідань алегоричної форми впливають на формування власного світогляду старшокласника, визначають ставлення до дійсності, інших людей, загальне розуміння світу, громадянську позицію.

Таким чином, наведено лише окремі форми та методи роботи з виховання громадянської відповідальності старшокласників у межах реалізації проекту “*Відкритий простір громадянської відповідальності”*.

Отже, проблема громадянського виховання підростаючого покоління є предметом ґрунтовних досліджень, проте залишається актуальною для педагогічної теорії та практики. Це зумовлюється трансформаціями, притаманними сучасному суспільству, зміною ціннісних орієнтацій, а також, на думку О. Сухомлинської, – “передусім різними підходами авторів до тлумачення процесів, які визначаються певними категоріями, а також почасти суперечливістю складових тієї чи іншої дефініції” [3, *4*].

Необхідно зазначити, що виховні зусилля повинні бути спрямовані на здобуття учнями громадянських знань, досвіду громадянських вчинків і переживань, основних громадянських умінь, формування особистісних якостей, ціннісних орієнтацій, визначених системою завдань громадянського виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виховання громадянина. Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : Навч.-метод. посібник / П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарєва та ін. – К. : ІЗМН, 1997. – 250 с.
2. *Кононко О. Л.* Виховуємо соціально компетентного дошкільника : навч.-метод. посібник до Базової прогр. розвитку дитини дошк. віку “Я у світі” / О. Л. Кононко. – К. : Світич, 2009. – 208 с. – Бібліогр. : С. 194-202.

3. *Сухомлинська О. В.* Історико-педагогічний процес : нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 68 с.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження педагогічних засад реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів дало змогу зробити такі висновки.

1. Актуальність дослідження виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів обумовлена соціокультурними умовами розвитку нашої країни. Викривлення суспільних пріоритетів, знецінення моралі та поширення безвідповідальності в суспільстві впливають на рівень загальної культури дітей і підлітків, зумовлюють певні негативні зміни ціннісних орієнтацій у молодіжному середовищі. Такий стан вимагає підвищення уваги до участі соціальних освітніх інститутів у процесах виховання особистості дитини.

У цьому контексті система позашкільної освіти розглядається як соціальний інститут, який має суттєві соціально-виховні можливості. Зокрема, значна роль у вихованні, соціальному становленні, розвитку особистості належить позашкільним навчальним закладам, діяльність яких охоплює вільний час дітей, заснована на добровільності, особистісно орієнтованому підході до інтересів і здібностей кожного вихованця, є різноспрямованою й поліваріативною. Позашкільна освіта є найбільш мобільною ланкою освіти України, що відповідає соціальному замовленню, забезпечує задоволення потреб особистості в соціальному самовизначенні та творчій самореалізації.

2. На основі аналізу стану розроблення проблеми в науковій літературі зроблено висновок про актуальність таких методологічних ідей: ідея взаємодії особистості та суспільства, що створює сприятливе або несприятливе середовище для розвитку задатків особистості (Л. С. Виготський); ідея використання потенціалу середовища, “педагогізації середовища” з метою виховання гармонійної особистості (С. Т. Шацький); ідея виховання особистості в колективі, гармонізації особистісних і колективних ліній розвитку (А. С. Макаренко); ідея про становлення системи цінностей особистості як основний результат виховання (І. Д. Бех, В. П. Зінченко, О. Л. Кононко, Б. Г. Мещеряков та інші); ідея особистісно орієнтованого підходу до виховання особистості (І. Д. Бех); ідея навчального змісту як засобу морального розвитку особистості учня (І. Д. Бех, О. Л. Кононко та інші); ідея виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів (В. В. Вербицький, Г. П. Пустовіт, Т. І. Сущенко та інші).

3. На основі теоретичного аналізу та узагальнення практичних аспектів реалізації виховних можливостей позашкільних навчальних закладів уточнено сутність поняття *“виховний потенціал позашкільного навчального закладу”*, що слід розуміти як можливості позашкільного навчального закладу, які можуть бути використані для досягнення мети виховання особистості; визначено та обґрунтовано його компоненти, а саме: ціннісно-цільовий (можливості, обумовлені провідними принципами, соціальними функціями, освітніми та виховними завданнями позашкільної освіти); ор-

ганізаційний (можливості, що пов'язані з організаційними особливостями діяльності позашкільного навчального закладу); можливості, зумовлені специфікою змісту, форм і методів позашкільної освіти.

Ураховуючи варіативність підходів до визначення структури виховного потенціалу позашкільного навчального закладу, можливість аналізувати виховний потенціал на різному рівні (всеукраїнському, обласному, районному, рівні закладу, рівні особистості учня) у межах дослідження конкретизовано такі рівні реалізації виховних можливостей: рівень закладу – створення соціально-виховного середовища позашкільного навчального закладу; рівень особистості учня – виховання соціально компетентної особистості.

4. Відповідно до визначених рівнів реалізації виховних можливостей обґрунтовано специфіку *соціально-виховного середовища позашкільного навчального закладу*, сутність якого розуміємо як сукупність умов життєдіяльності колективу (учнівського, педагогічного, батьківського), які впливають на свідомість і поведінку його членів, сприяють формуванню певних якостей, переконань, ціннісних орієнтацій. Таким чином, виховне середовище позашкільного навчального закладу доцільно розглядати як сукупність просторово-предметних, міжособистісних, соціокультурних умов, що спрямовані на виховання особистості; як духовне, матеріальне (предметне) і подієве наповнення життєдіяльності особистості, що створює умови для її самореалізації, саморозвитку, розкриття творчого потенціалу, підвищення рівня моральної вихованості.

На основі дослідження теоретичних аспектів проблеми виховного середовища позашкільного навчального закладу визначено доцільність системного підходу до аналізу цього феномена; наявні практичні досягнення педагогічних колективів позашкільного навчального закладу щодо створення виховного середовища, виховної системи закладу та реалізації її завдань виховання особистості свідчать про значний потенціал позашкільних навчальних закладів у цьому контексті.

Відповідно до визначених критеріїв здійснено аналіз соціально-педагогічних виховних систем позашкільних навчальних закладів; визначено 6 груп/типів виховних систем позашкільних навчальних закладів, що характеризуються переважною спрямованістю на певний результат:

- соціальна спрямованість;
- спрямованість на розвиток життєвої компетентності;
- профорієнтаційна спрямованість;
- національно-культурна спрямованість;
- спрямованість на розвиток творчої особистості;
- поліспрямовані (які не мають чітко вираженої спрямованості).

5. За результатами аналізу теоретичних основ та практичного стану діяльності позашкільних навчальних закладів зроблено висновок про доцільність розглядати *соціальну компетентність особистості* як один із суттєвих аспектів результату навчально-виховного процесу позашкільного навчального закладу, актуальний у межах реалізації компетентнісного підходу стосовно позашкільної освіти.

На основі теоретичних положень компетентнісного підходу в освіті (І.

Д. Бех, О. Є. Лебедєв, О. О. Овчарук та інші), наукових підходів до сутності поняття "соціальна компетентність" (О. Л. Кононко та інші) розглядаємо *соціальну компетентність учня позашкільного навчального закладу* як здатність доцільно діяти в соціальному середовищі на основі сукупності знань, умінь, ціннісних орієнтацій, соціального досвіду; здатність до самореалізації індивідуального "Я" у межах суспільних вимог і морально-етичних принципів.

Соціально компетентна особистість здатна співвідносити власні устремління з інтересами інших людей, продуктивно взаємодіяти з членами групи (команди), що вирішує спільне завдання, виявляти соціальні почуття (емпатія, довіра, повага), а також здатна до міжкультурної взаємодії на основі принципів толерантності та взаєморозуміння.

Відповідно до завдань дослідження визначено критерії, критеріальні показники, типологію й обґрунтовано умови виховання соціально компетентної особистості в позашкільних навчальних закладах. Зокрема, критерії (мінімально достатній комплекс) є такими: орієнтація у Я-сфері; здатність до співпраці; уміння розв'язувати проблеми; ціннісні орієнтації.

6. Ураховуючи результати дослідження проблеми, визначено та обґрунтовано *педагогічні засади* реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів, зокрема: теоретичні основи діяльності позашкільних навчальних закладів; мета реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів; принципи реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів; прогнозований результат, критерії ефективності (рівень закладу, рівень особистості учня); умови реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів.

Отже, результати дослідження дали змогу певною мірою обґрунтувати педагогічні засади реалізації виховних можливостей позашкільних навчальних закладів; сприяли актуалізації соціальної значущості їх виховного потенціалу. Утім, дослідження подає лише окремі аспекти такої складної науково-педагогічної проблеми. Потребують подальшого розроблення питання виховання національних цінностей дітей та учнівської молоді, патріотичних почуттів, громадянської відповідальності; виховання екологічно свідомої особистості, готової нести відповідальність за власні дії тощо. Відповідно актуальними є дослідження ролі позашкільних навчальних закладів як інститутів соціального виховання в такому контексті.

ДОДАТКИ

Додаток 1

ЗАЯВКА
на проведення дослідно-експериментальної роботи за темою
“Виховний простір позашкільного навчального закладу як важливий чинник соціалізації дітей і молоді”
на базі Дитячого оздоровчо-екологічного центру
Оболонського району м. Києва на 2009-2013 роки
(Додаток 1 до наказу МОН України від 2 лютого 2010 р. №61)

Актуальність теми дослідження

Соціальне середовище як стійка структура буття людини в єдності особистісних елементів визначає рівень культури його суб’єктів, їх культурну цілісність і перспективність соціокультурного становлення та розвитку.

Нині, у зв’язку зі збільшенням негативних явищ в українському суспільстві, деградацією ціннісних пріоритетів, спричинених бездуховністю, відбувається процес соціальної деформації особистості, спостерігається значна диспропорція в розвиткові матеріальних і духовних потреб. Відсутність стійких інтересів і моральних ідеалів спричиняє негативне ставлення до різних видів суспільно-корисної праці, заважає адаптуватися дитині до соціокультурного середовища й ускладнює процес її виховання. Така ситуація вимагає координації взаємодії людини із соціокультурним і природним оточенням.

Вирішенню актуальних проблем виховання дітей та молоді може сприяти таке багатомірне утворення, як виховний простір. У науковій літературі поняття “виховний простір” трактується неоднозначно: Д. Григор’єв визначає його як “динамічну мережу взаємозалежних педагогічних подій, яка здатна виступати інтегрованою умовою особистісного розвитку людини — і дорослого, і дитини”; І. Єрмаков – як “соціокультурне і педагогічне явище, яке утворює і утворюється життєдіяльністю закладу, взаємодією вихователів та вихованців”. За визначенням групи українських учених, яке подається у Програмі “Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України”, виховний простір – це не тільки середовище, а й духовний простір учня і педагога, це простір культури, що впливає на розвиток особистості. У ньому повинен бути поданий весь універсам цінностей культури та культурних форм життя. Це простір соціальних, культурних, життєвих виборів особистості, котра самореалізується в різних виховних середовищах (академічне середовище, клубне, середовище творчих майстерень тощо).

Поєднання виховного та життєвого просторів позашкільного навчального закладу створює своєрідну виховну систему, під якою розуміють цілісний організм, що виникає у процесі інтеграції основних компонентів виховання (мета, суб’єкти виховання, їх діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє духовному розвиткові та саморозвитку особистості (Програма “Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України”).

У єдиному виховному просторі цілеспрямований педагогічний вплив на соціальне становлення і розвиток молоді спрямований як на реалізацію стратегічних державних цілей, так і ситуативних завдань, що виникають в умовах повсякденного життя.

Для моделювання виховного простору особливе значення має діагностика потенціалу середовища, вивчення мотивів і потреб учасників педагогічного процесу та неформальних об’єднань, ініціативна діяльність адміністрації, педа-

гогів, дітей та їхніх батьків. Цілісність виховного простору забезпечується гнучкістю, системністю діяльності, диференціацією та інтеграцією, що передбачає постановку завдань і функцій кожному учасникові виховного процесу. Головною умовою його розвитку та зміцнення є створення умов, у яких комфортно вихованцям і творчим педагогам, ситуацій та ідей, що мотивують і гуртківців, і викладачів до самореалізації, удосконалення міжособистісних відносин.

Механізм створення виховного простору чітко відстежується в позашкільних навчальних закладах. Роль педагога в цьому творчому процесі пріоритетна, але неможлива без взаємодії з іншими учасниками. Важливо, щоб відбулося духовне єднання дорослого та дитини, де кожна вікова і соціальна група дітей збагачує його, створює неповторне обличчя закладу, робить більш емоційно привабливим і водночас раціональним. Залучення кожної дитини в сам процес його розширення створює простір розвитку її життєтворчості та сприяє набуттю життєвих компетентностей, узгоджених із загальнолюдськими цінностями.

Зберігаючи цілісність, виховний простір водночас передбачає індивідуальний підхід і є диференційованим відносно розвитку кожної дитини. Він повинен бути зрозумілим дитині та визначати такі умови:

— свобода прийняття дитиною рішень;

— участь у діяльності різних колективів;

— свобода вибору дитиною такої діяльності, яка давала б змогу досягти найбільшого успіху, найвищого самовираження;

— побудова діалогових відносин, досвіду спілкування з людьми різних соціальних груп, інтенсивного проживання різних соціальних ролей;

— доцільна організація в позашкільному навчальному закладі різних підпросторів: культурного, природного, інформаційного та інших.

Як зазначають дослідники (В. А. Караковський, Л. І. Новікова, Н. Л. Селіванова, О. І. Соколова), перетворення певного середовища на виховний простір не лише підвищує його виховний потенціал, а й дає змогу більш ефективно керувати ним. Керівник закладу – це лідер багатоаспектної діяльності, компетентність якого повинна знаходитися не тільки на організаційному рівні, а й на рівні сприйняття та розуміння інноваційних процесів в освіті, зокрема вихованні.

Основу дослідження становлять положення Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Концепції позашкільної освіти і виховання, законів України “Про освіту”, “Про позашкільну освіту”, Державної національної програми “Освіта” (Україна XXI століття).

Актуальність проблеми виховання дітей та молоді підтверджується сучасними науковими концепціями та програмами (І. Д. Бех, Н. І. Ганнусенко, К. І. Чорна), Концепцією виховання гуманістичних цінностей учнів; Програмою “Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України”, затвердженою наказом МОН України №1133 від 17 грудня 2007 р.).

Головним завданням нинішньої педагогічної практики, відповідно до вказаної програми, є створення виховного простору формування та розвитку особистості, зокрема в позашкільному навчальному закладі.

Вивчення досвіду організації навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах свідчить про наявні протиріччя між соціальною потребою, необхідністю створення виховного простору розвитку особистості в позашкільних навчальних закладах України та недостатнім теоретичним обґрунтуванням і практичною розробленістю проблеми. Тому ця проблема вимагає спеціального дослідження, теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки.

Отже, актуальність проблеми зумовила вибір теми дослідження: “Виховний простір позашкільного навчального закладу як важливий чинник соціалізації дітей і молоді”.

Мета дослідження полягає у створенні інноваційної моделі позашкільного навчального закладу на основі розбудови виховного простору як чинника соціалізації дітей і молоді.

Гіпотеза дослідження: за умови створення творчої атмосфери співпраці та злагодженої ефективної роботи всіх учасників навчально-виховного процесу позашкільного навчального закладу можливе обґрунтування та розроблення організаційно-педагогічних основ розбудови виховного простору, а саме:

— обґрунтування сутності виховного простору позашкільного навчального закладу на основі сучасних наукових концепцій;

— упровадження особистісно орієнтованих технологій у навчально-виховний процес;

— реалізація діяльнісного підходу в організації навчально-виховної роботи;

— спрямування змісту навчально-виховного процесу на утвердження у свідомості особистості системи морально-духовних цінностей, які є основою самореалізації особистості.

Зазначене вище вимагає вирішення таких **завдань дослідження:**

1. Проаналізувати стан розроблення проблеми в науковій літературі.

2. Визначити сутність і структуру виховного простору, обґрунтувати основні аспекти його створення в позашкільному навчальному закладі.

3. Розробити критерії, показники, діагностику ефективності виховного простору в позашкільному навчальному закладі.

4. Розробити та науково обґрунтувати організаційно-педагогічні основи створення виховного простору позашкільного навчального закладу як чинника соціалізації дітей і молоді та перевірити їх ефективність.

5. Розробити відповідні методичні рекомендації щодо створення виховного простору позашкільного навчального закладу.

Законодавча база та теоретико-методологічні основи експерименту

Конституція України, закони України “Про освіту”, “Про позашкільну освіту”, Національна доктрина розвитку освіти, Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI століття); Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні; Програма “Основні орієнтири виховання учнів 1-12-х класів”; Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності.

Методологічні засади виховання особистості (О. Духнович, С. Рудницький, С, Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський, М. Яворницький; розгляд дитини як суб’єкта життєдіяльності в соціокультурному середовищі (Б. Ананьєв, Г. Балл, Л. Божович, М. Боришевский, П. Блонський, Г. Костюк); концептуальні положення професійної педагогіки та психології (І. Зязюн, Н. Ничкало, В. Роменець, В. Панок); теорії особистісно орієнтованого виховання та діяльнісного підходу (І. Бех, О. Бондаревська, С. Братченко, Л. Виготський, О. Газман, В. Горшкова, Е. Гусинський, Л. Деркач Л. Лузіна, І. Якиманська); наукові праці, присвячені проблемі виховання особистості (О. Кононко, Г. Костюк, А. Макаренко, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська), праці з різних аспектів позашкільної освіти (О. Биковська, В. Вербицький, А. Золотарьова, Л. Ковбасенко, Р. Науменко, Г. Пустовіт, А. Сиротенко, Т. Сущенко та інші).

Науково-педагогічні принципи здійснення дослідно-експериментальної роботи:

— Принцип культуровідповідності. Формування базису культури особистості.

— Принцип цілісності. Спрямування на гармонійний і всебічний розвиток особистості.

— Принцип цілеспрямованості. Створення такого навчально-виховного середовища, яке стимулює вихованця до саморозвитку та самовираження як життєвої філософії.

— Принцип суб'єктної взаємодії. Рівноправне партнерство всіх учасників навчально-виховного процесу.

— Принцип технологізації та адекватності виховання відповідно до психологічних умов розвитку особистості. Наукове обґрунтування дій педагога та організовані ним дії вихованців, що узгоджуються з психологічними закономірностями розвитку особистості, задоволення фундаментальних потреб – у розумінні, визнанні права на відмінність, сприйнятті життєвого вибору дитини.

— Акмеологічний принцип. Відпрацювання стратегій життя – подолання труднощів, прогнозування наслідків своїх учинків, здатність свідомо приймати рішення.

— Принцип толерантності та поваги до особистості. Спрямування на формування національної самосвідомості, творчий розвиток і пізнання світу з метою самореалізації в соціальній, особистісній, професійній сферах.

— Принцип особистісної орієнтації. Формування почуття самоцінності, впевненості в собі, самосвідомості, культури потреб, базових якостей особистості.

— Профілактика негативних проявів поведінки. Формування позитивних соціальних настанов.

Методи дослідження:

— теоретичний аналіз наукової, психолого-педагогічної та методичної літератури, світового та вітчизняного досвіду створення умов для розвитку та самореалізації особистості;

— педагогічний експеримент на основі визначених теоретичних положень;

— спостереження, анкетування, бесіди з усіма учасниками педагогічного процесу, тестування, вивчення продуктів освітньої діяльності педагогів і вихованців.

Достовірність результатів забезпечуватиметься:

— теоретичним і методичним обґрунтуванням вихідних позицій дослідження;

— застосуванням комплексу засобів, форм і методів, адекватних об'єкту, предмету та завданням дослідження;

— коректним використанням методик і технологій за погодженням із науковими керівниками, науковими консультантами дослідження;

— якісною обробкою експериментальних даних;

— систематичним моніторингом ходу експерименту;

— громадською експертизою на всеукраїнських, обласних, міських науково-практичних конференціях і семінарах.

Наукова новизна дослідження полягатиме в розробленні моделі позашкільного навчального закладу, який забезпечує реалізацію оптимальних психолого-педагогічних умов для розвитку соціально адаптованої особистості, здатної реалізувати власні потенційні можливості.

Теоретичне значення дослідження полягатиме у здійсненні теоретичного аналізу процесу координації діяльності всіх учасників навчально-виховного процесу щодо створення виховного простору позашкільного навчального закладу.

Практична цінність дослідження полягає у створенні нової моделі виховного простору сучасного позашкільного навчального закладу, яка забезпечує вихованцеві свідомий вибір системи духовно-естетичних цінностей, сприяє визначенню власних духовних орієнтирів, творчому самовираженню та життєтворенню.

Об'єктом дослідження є навчально-виховна діяльність Дитячого оздоровчо-екологічного центру Оболонського району м. Києва.

Предмет дослідження: організаційно-педагогічні умови створення виховного простору сучасного позашкільного навчального закладу як чинника соціалізації дітей і молоді.

Етапи проведення дослідно-експериментальної роботи

Дослідно-експериментальна робота буде проводитися поетапно протягом 4 років:

І етап – вересень 2009 – червень 2010 – концептуально-діагностичний;

П етап – вересень 2010 – червень 2012 – формувально-розвивальний;

ІІІ етап – вересень 2012 – червень 2013 – результативно-узагальнювальний.

Очікуваний результат: створення нової моделі виховного простору сучасного позашкільного закладу.

База дослідження: Дитячий оздоровчо-екологічний центр Оболонського району м. Києва.

Організаційне та кадрове забезпечення дослідно-експериментальної роботи:

Науковий керівник експерименту:

Науменко Раїса Андріївна, начальник відділу державного управління та аналізу державної політики Національної академії державного управління при Президентові України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник.

Наукові консультанти:

Бех Іван Дмитрович, директор Інституту проблем виховання, доктор психологічних наук, дійсний член АПН України;

Зінченко Світлана Володимирівна, заступник директора, начальник відділення виховної роботи Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України.

Консультанти з науково-методичного забезпечення:

Литовченко Олена Віталіївна, завідувач лабораторії діяльності позашкільних навчальних закладів Інституту проблем виховання АПН України, кандидат педагогічних наук;

Павленко Людмила Іванівна, начальник відділу моніторингу позашкільних навчальних закладів Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України;

Ковбасенко Луїза Іванівна, старший науковий співробітник лабораторії діяльності позашкільних навчальних закладів Інституту проблем виховання АПН України, заслужений працівник освіти України.

Організаційно-методичне супроводження: відділ діяльності позашкільних навчальних закладів Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України.

Члени науково-методичної ради:

Павленко Людмила Іванівна, начальник відділу моніторингу ПНЗ Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України;

Герасімова Альбіна Степанівна, директор Дитячого оздоровчо-екологічного центру м. Києва, відмінник освіти України.

Співробітники Дитячого оздоровчо-екологічного центру м. Києва:

Слободяник Геннадій Іванович, методист, доктор психологічних наук, професор;

Панченко Наталія Вікторівна, завідувач відділу народних мистецтв, відмінник освіти України;

Маринич Вікторія Леонідівна, заступник директора з НВР;

Циганкова Валентина Іванівна, методист вищої категорії, завідувач методичного відділу;

Маслова Зоя Іванівна, керівник наукового товариства МАН "Мистецтвознавець";

Зарубіна Тетяна Володимирівна, завідувач лабораторією фізичної реабілітації та соціальної адаптації;

Волковська Наталія Миколаївна, завідувач відділу раннього розвитку дитини;

Богданова Любов Йосипівна, завідувач організаційно-масового відділу.

Фролова Ірина Леонідівна, соціальний педагог;

Кір'янов Олександр Вікторович, психолог;

Крута Олена Вікторівна, керівник музичного сектору відділу народних мистецтв;

Яценко Валентина Михайлівна, завідувач відділу екології та біології.

Науковий керівник Р. А. Науменко

Директор Дитячого
оздоровчо-екологічного центру
Оболонського р-ну м. Києва А. С. Герасімова

Координатор Л. І. Павленко

Додаток 2

Основи мистецтв

Освітня програма відділу художньої творчості

Київського Палацу дітей та юнацтва

Упродовж 1999-2011 рр. у відділі художньої творчості Київського Палацу дітей та юнацтва проходив процес створення й апробації освітніх програм творчих об'єднань ("програм нового покоління"), що відповідали б сучасним вимогам позашкільної освіти, соціальним потребам держави, батьків і дітей. В основу програм покладено авторську технологію освітнього маршруту, який дитина може пройти з дотриманням рівнів навчання в позашкільному навчальному закладі відповідного рівня.

Заключним етапом у цій роботі стало створення освітньої програми відділу "Основи мистецтв"[1], що акумулює в собі зміст виховного та навчального процесів у творчих колективах, висвітлює зміст і концепцію позашкільної освіти у відділі, показує форми організації, програмно-технологічне забезпечення, моніторинг успішності та якості освіти. Розгорнуті додатки містять понятійний апарат програми, інформаційні дані щодо розвитку творчої особистості, переліки профільних програм відділу.

Зміст

1. Вступ.
2. Соціальні прагнення.
3. Концепція позашкільної освіти у відділі художньої творчості.
4. Зміст позашкільної освіти у відділі художньої творчості.
5. Організація та програмно-технологічне забезпечення освіти у творчих об'єднаннях.
6. Моніторинг успішності та якості позашкільної освіти.
7. Вимоги до кваліфікації педагогів відділу художньої творчості.
8. Бібліографія.
9. Додатки:
1) понятійний апарат освітньої програми відділу художньої творчості;
2) формування банку інформаційних потреб (за групами запитів);

[1] Програма публікується в скороченому вигляді без бібліографії та додатків.

3) виявлення та виконання соціального замовлення (дайджест);
4) соціальне замовлення: що ми про нього знаємо та як виконуємо (анкета);
5) прогресивна система розвитку ціннісних ставлень особистості;
6) списки профільних програм відділу художньої творчості;
7) практики, що сприяють розвитку вихованців;
8) моделювання сучасної освітньої програми (зміст практикуму).

Вступ

Відділ художньої творчості (далі – Відділ) є підрозділом Київського Палацу дітей та юнацтва. Щороку в ньому навчається понад 1600 дітей та молоді віком від 5 до 21 року. У роботі з дітьми, їхніми батьками, соціальним оточенням Відділ зберігає та розвиває найкращі традиції палацу.

Зміст та форми діяльності Відділу постійно змінюються відповідно до вимог часу та соціального замовлення. З позиції сучасної педагогіки розвитку, освіта – це не тільки набуття знань, умінь і навичок. Головний її результат – розвиток пізнавальних, фізичних, інтелектуальних, творчих здібностей дітей, формування та виховання у них *ціннісних ставлень*, а також *життєвої компетентності* особистості.

Майстерність вихованців Відділу гідно відзначена багатьма нагородами творчих фестивалів і конкурсів різних рівнів і напрямів, серед останніх[2]:

- ансамбль спортивного бального танцю “Фаворит” – І місце на чемпіонаті СГОСТУ (категорія “Молодь-2”, 2010 р.) і І місце на Всеукраїнському фестивалі “Кубок Києва-2010”;
- дівочий хор “Вогник” – диплом за І місце XI Міжнародного фестивалю духовної та різдвяної музики “Prague Christmas” (Чехія, 2010 р.);
- дівочий хор “Вогник” – диплом за І місце на Міжнародному хоровому фестивалі у м. Кьєті (Італія, 2011 р.);
- театр “Інкунабула” – диплом за І місце VII Міського фестивалю-конкурсу дитячих театральних колективів “Срібне джерело” в номінації “Краща вистава позашкільного театру” (2011 р.);
- шоу-гурт “Сонях” – диплом гран-прі Всеукраїнського дитячого фестивалю мистецтв “Сім, Сім” (2011 р.);
- дитячо-юнацький цирк “Але-ап” – дипломи за II та III місця Міжнародного фестивалю-конкурсу естрадного та фольклорного мистецтв “Золотий маяк” (2011 р.);
- дитячо-юнацький цирк “Але-ап” – диплом гран-прі Всеукраїнського фестивалю-конкурсу мистецтв “Зоряна осінь” (2011 р.);
- дитячо-юнацький цирк “Але-ап” – дипломи І та II ступеня V Фестивалю дитячих циркових студій “Діти європейського цирку” (2011 р.);
- ансамбль бандуристів “Золоті струни” – дипломи за III місця в різних категоріях Всеукраїнського конкурсу “Сучасне бандурне мистецтво” (2011 р.);
- дитячо-юнацький цирк “Але-ап” – дипломи гран-прі міського етапу Всеукраїнського фестивалю-конкурсу дитячої творчості “Чисті роси” (2012 р.).

Почесне звання “Народний художній колектив” мають 11 творчих колективів Відділу: хореографічний ансамбль “Квіти України”, ансамбль спортивного бального танцю “Фаворит”, хорова капела хлопчиків та юнаків “Дзвіночок”, дівочий хор “Вогник”, шоу-гурт “Сонях”, театр “Інкунабула”, дитячо-юнацький цирк “Але-ап”, естрадно-духовий оркестр “Юність”, ансамбль народної музики

[2] Перелік публікується частково.

"Первоцвіт", ансамбль сучасної хореографії "Фламінго", ансамбль бандуристів "Золоті струни".

Педагогічний колектив Відділу має високу професійну компетентність[3].

Освітня програма системно репрезентує Відділ художньої творчості у складі Київського палацу дітей та юнацтва, обґрунтовує своєрідність навчання, розвитку, виховання й соціалізації своєї цільової аудиторії. Одночасно, вона відкриває педагогам підрозділу та палацу можливості для вдосконалення освітніх авторських програм, що вже існують, актуалізації їх у конкретних соціально-педагогічних умовах позашкільного закладу.

Девіз Відділу: Усі види мистецтв служать найвеличнішому із мистецтв – мистецтву жити на землі (Б. Брехт).

Соціальні прагнення

Освітню програму Відділу "Основи мистецтв" узгоджено з такими документами: "Програма діяльності та розвитку Київського Палацу дітей та юнацтва на 2011–2015 рр.", "Системна модель освітньої організаційної структури КПДЮ", "Положення про відділ художньої творчості". Їх, у свою чергу, узгоджено з державними документами про освіту, насамперед Законом України "Про позашкільну освіту", проектом Закону України "Про виховання дітей та молоді", проектом Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні.

Негативні тенденції соціокультурної ситуації та проблеми, визначені у "Програмі діяльності та розвитку Київського Палацу дітей та юнацтва на 2011-2015 рр.", досить актуальні й для відділу художньої творчості:

- кардинальна перебудова дитячого простору в результаті інтенсивної інформатизації суспільства (опосередковане сприйняття світу руйнує інтуїцію);
- суттєві зміни в психології взаємодії особистості з довкіллям (перевантаження психіки дитини, її духовної сфери);
- зміни у відносинах підростаючої особистості з мистецтвом (заміна виховної культурологічної місії мистецтва на утилітарну релаксацію).

Позитивні освітні тенденції та можливості розвитку, виділені в програмі, цілком актуальні для Відділу:

- демократизація освіти (забезпечення її доступності);
- розширення спектра освітніх послуг (за індивідуальними здібностями та інтересами дітей);
- постійне оновлення та коригування освітніх програм;
- пріоритетна увага обдарованим дітям, підтримка та розкриття їхніх здібностей.

Власний освітній досвід Відділу дає змогу узагальнити та впорядкувати актуальні потреби та прагнення, за якими діти та молодь обирають гуртки, а саме:

- *дозвіллєві*, як прагнення до змістовної організації вільного часу;
- *пізнавальні*, як прагнення вийти за рамки основної освіти;
- *творчі*, як прагнення розвивати індивідуальні здібності;
- *профорієнтаційні*, як прагматичне прагнення до ранньої професійної підготовки;
- *компенсаторні*, як бажання вирішити проблеми в навчанні або спілкуванні.

Згідно із сучасною концепцією особистості Відділ повинен гармонійно реалізувати функції освіти: *навчальну* (задоволення різноманітних *освітніх потреб* дітей) і *соціально-педагогічну* (відгук на *соціальні мотиви* вибору гуртків).

---

[3] Інформація про співробітників Відділу, а також розділ «Нагородження» не публікуються.

Місія освітніх програм творчих колективів (типова): залучити дітей і підлітків до художньо-естетичної творчості, загальнокультурних цінностей, як засобу цілеспрямованого духовного та творчого розвитку, самовиявлення особистості.

Місія освітньої програми Відділу: через залучення до національної та світової художньо-естетичної культури, формування ціннісного ставлення до мистецтва сприяти вихованню та становленню патріота, здатного виявляти національну гідність, успішно самореалізуватися в соціумі як професіонал, компетентний громадянин, сім'янин.

Бажаний результат занять у колективах Відділу – це освіта з обраного профілю підвищеної конкурентоспроможності.

концепція позашкільної освіти у відділі художньої творчості

У **педагогічній концепції** Відділу, згідно з "Програмою діяльності та розвитку Київського палацу дітей та юнацтва", надається "пріоритет всебічно розвиненій особистості, її життєвому й професійному самовизначенню, самореалізації, творчості відповідно до національних цінностей та в контексті інтеграції України в європейський простір".

Принципи виховання, пріоритетні для Відділу:

- *національна спрямованість* виховання (формування шанобливого ставлення до культури свого народу);
- *культуровідповідність* (формування базової культури особистості);
- *гуманізація* (увага до дитини як до найвищої цінності, урахування вікових, індивідуальних особливостей і можливостей, спонукання вихованців до самостійності);
- *цілісність* (організація системного педагогічного процесу, спрямованого на гармонійний і всебічний розвиток особистості);
- *життєва смислотворча самодіяльність* (формування особистості, що вміє активно діяти в динамічних життєвих умовах).

Побудова виховного процесу у Відділі відбувається за *принципами особистісної орієнтації, полікультурності та технологізації*. Ці сучасні принципи передбачають:

- вільний розвиток і реалізацію здібностей кожної дитини;
- формування у дітей та учнівської молоді шанобливого ставлення до культури свого народу, здатності зберігати свою національну ідентичність;
- інтегрованість української культури у європейський і світовий простори;
- формування у дітей відкритості, толерантного ставлення до цінностей, культури та мистецтва інших народів;
- послідовні, науково обґрунтовані дії педагога та відповідні дії вихованців;
- підпорядкованість спільної діяльності спеціально спроектованій системі виховних цілей, що узгоджуються з психологічними механізмами розвитку особистості;
- формування системи охорони та зміцнення фізичного, психічного та духовного здоров'я.

Зміст позашкільної освіти у Відділі зорієнтовано на науково обґрунтовану та адаптовану у творчих колективах систему загальнокультурних і національних цінностей, тобто значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення *до суспільства, держави, себе, інших людей, мистецтва, праці, природи*.

Освітні програми колективів зорієнтовано на прогресивну систему розвитку ціннісних ставлень особистості. Вони мають індикатори формування особистості на вікових етапах: старшому дошкільному, молодшому шкільному, підлітковому, юнацькому.

Основна мета освітніх програм колективів: інформування, забезпечення практичної компетентності вихованців у обсязі, необхідному та достатньому для того, щоб займатися обраною справою на аматорському рівні (за зразками, з елементами творчості).

Основна мета освітньої програми Відділу: визначення типової "моделі освітнього маршруту" та обґрунтування універсальності й адаптивності цієї моделі для освіти в різноманітних напрямах.

"Професіограма випускника" – це умовна модель результативності будь-якого "освітнього маршруту" (із навчанням, розвитком вихованців, формуванням їхніх цілісних відносин). Свобода вибору *"освітнього маршруту"* дає змогу спроектувати такі професіограми:

- *"артист самодіяльного колективу"* з певного виду мистецтва, який володіє основами обраної діяльності та здатний до творчої імпровізації;
- *"аматор"*, тобто носій певного напряму мистецтва та його активний популяризатор у соціумі.

Понятійний апарат загальної освітньої програми має три розділи: філософський, загальнопедагогічний (концептуальний) і профільний. Така рівнева структура глосарію відображає складність взаємодії суб'єктів, які беруть участь у реалізації потенціалу освітніх програм Відділу.

Зміст позашкільної освіти у відділі художньої творчості

У новій органіграмі (2008 р.) зафіксовано такі напрями педагогічного процесу:

- *художньо-естетичний* (основний) – розвиток ціннісного ставлення до мистецтва;
- *трудовий* (базовий умовно) – розвиток ціннісного ставлення особистості до праці;
- *оздоровчий* (додатковий умовно) – розвиток змістовного відпочинку, оволодіння знаннями про здоровий спосіб життя, зміцнення особистого здоров'я й формування гігієнічної культури особистості;
- *патріотичний* (додатковий умовно) – розвиток ціннісного ставлення до суспільства й держави.

Системне (синергетичне) поєднання напрямів педагогічного процесу повинно збагачувати освітній процес відповідно до життєвої компетентності вихованців і потреб суспільства.

Зміст позашкільної освіти у Відділі структуровано в п'ять *галузей*: "Музика", "Вокал", "Хореографія", "Театр", "Цирк".

Предмети навчання (із розділами) – це різноманітні поєднання напрямів, а іноді й галузей освіти, зокрема:

- музика (гра на музичних інструментах: фортепіано, духові інструменти, ударні, народні, електромузичні, смичкові; музична грамота та сольфеджіо);
- вокал (академічний, народний, естрадний);
- хореографія (класична, народна, сучасна, спортивна бальна);
- театр (майстерність актора, сценічна мова, сценічний рух, постановка голосу);
- цирк (акробатика, циркові жанри: жонглювання, повітряна гімнастика, пластична гімнастика, хула-хупи, еквілібристика).

Інформаційне забезпечення освіти в органіграмі Відділу структуровано за такими блоками *загального та профільного рівнів:*

1. Освітня програма "Основи мистецтв" – це базова модель керованого педагогічного процесу в напрямі творчого самовизначення та соціалізації вихованців через розвиток ціннісного ставлення до культури, мистецтва, особистості, суспільства та держави.

2. Навчальний пакет – забезпечує освіту в межах структури Відділу як інформаційно, так і технологічно. У ньому повторюються та розкриваються модулі освітньої програми Відділу. Різновиди робочої інформації: методичні зразки та комплекси щодо конкретної співпраці педагогів і вихованців, системи якості, кваліметрія, статистика успішності тощо. Форми накопичення матеріалів: структуровані каталоги та бази даних (у друкованому й електронному вигляді), портфоліо педагогів.

3. Освітньо-просвітні проекти та програми в різних аспектах узгоджують діяльність Відділу з програмою діяльності та розвитку палацу. Зразки проектування повинні бути в навчальному пакеті.

4. "Менеджмент творчих акцій" забезпечує інноваційну або волонтерську практику вихованців у підготовці та проведенні загальних дозвіллєвих мистецьких заходів, презентацій тощо. Зразки технологій повинні бути в навчальному пакеті.

Профільне забезпечення освіти Відділу презентують *переліки профільних програм:*

А. Освітні програми творчих колективів, що проектують освіту як "маршрути" навчання та розвитку вихованців, тобто спірального сходження особистості до творчості, самовизначення, професійної орієнтації та соціалізації.

Б. Програми методичних об'єднань керівників гуртків позашкільних закладів м. Києва. Зразки планів роботи є в навчальному пакеті Відділу.

В. Положення про фестивалі, конкурси, культурологічні програми, призначення яких – сприяти виявленню та репрезентації обдарованих дітей. Зразки є в навчальному пакеті.

Організація та програмно-технологічне забезпечення освіти у творчих об'єднаннях (колективах)

Провідна форма організації навчальних груп у Відділі – предметні гуртки та класи. Для запису в гурток або клас дитині досить продемонструвати мінімальний рівень здібностей до обраного виду мистецтва, а також бажання навчатися. Знайомство відбувається через тестування дітей і анкетування батьків.

Принцип організації навчальних груп: гнучка відповідність вікові, рівню підготовки та успішності дитини. Програми розраховано на дітей, підлітків і юнацтво від 5-6 років до 18-21 року. Загальний обсяг і тривалість занять складає: на початковому рівні навчання 144-288 годин (по 4-8 у тижневому циклі); на основному рівні навчання 216-360 годин (по 6-10 у тижневому циклі); на вищому рівні навчання 216-432 години (по 6-12 у тижневому циклі).

Види діяльності вихованців (у межах заняття) є різноманітними та синтезованими:

- *теоретична*: розповідь, бесіда, інструктаж, консультування, експертиза виступів тощо;
- *практична*: оволодіння практичними навичками з обраного виду мистецтва, постановка та вивчення концертних номерів, композицій, програм (за зразками й оригінальних).

Форми організації діяльності та спілкування на заняттях є досить традиційними:

- *фронтальна* – інформування, загальний інструктаж тощо;
- *групова* – адаптовані завдання; волонтерська допомога тощо;
- *індивідуальна* – в окремому темпоритмі, за індивідуальними планами вдосконалення.

Пріоритет мають *інтерактивні форми,* що містять демократичне співуправління або співпрацю дітей та інших суб'єктів педагогічного процесу.

Програми нового покоління, на відміну від тематичних планів, моделюють не послідовність інформування, а керований педагогічний процес зі "зво-

ротним зв'язком". *Загальний зміст* предметної програми відповідає уявленням про теоретичну та практичну компетентність заявленого спеціаліста – за професіограмою.

Освітній маршрут – принципова ознака програм нового покоління. За суттю – це модель процесу успішного просування гуртківців від "новачка" до "випускника" за умови оптимального виконання предметної освітньої програми.

Три рівні підготовки – ознака сучасного "освітнього маршруту":

- *початковий:* діти ознайомлюються з Відділом, видами мистецтв, виявляють свої здібності й обирають "освітній маршрут";
- *основний:* вихованці в гуртках і класах активно навчаються, працюють і розвиваються;
- *вищий:* вихованці вдосконалюють навички опанування обраного виду мистецтва, підвищують майстерність, беруть участь у практиках (творча самореалізація, соціальне самовизначення, перші кроки до професії).

Методична особливість рівневої освіти – навчання за принципами "від простого до складного" та "від окремого до загального". Тобто розділи, підрозділи програми, деякі теми повторюються на різних рівнях підготовки, а педагогічні завдання зростають відповідно до розвитку дитини. Щодо знань: ознайомлення, засвоєння, поширення та поглиблення. Щодо практики: ознайомлення, тренінг, удосконалення, авторські роботи.

Класичні види практик, як комплексний засіб ефективного навчання, розвитку та виховання, адаптують у контексті програм гуртків. У Відділі зафіксовано технології таких практик:

- *реальна,* практико-орієнтована (показник результату – практичні вміння);
- *суб'єктна* (дитина вчиться самостійно проектувати й оцінювати свою роботу);
- *креативна* (створення чогось оригінального в будь-яких видах діяльності);
- *виховна* в діяльності та спілкуванні з іншими людьми (залучення до цінностей суспільства).

Розроблення програм нового покоління у формі "освітнього маршруту" надає можливість перевести словосполучення "гуманізація освіти", "свобода вибору", "життєва компетентність" із освітянської місії в категорії якості освіти позашкільного навчального закладу. Зразки програм і практикум моделювання є в навчальному пакеті.

Навчальний пакет презентує структуру та зразки технологічного забезпечення освіти у Відділі.

Моніторинг успішності та якості позашкільної освіти

Система якості у Відділі, згідно з нормативними положеннями про роботу закладів позашкільної освіти, містить такі наочні елементи: *освітні програми*, *моделі випускників, інструментарій оцінки успішності вихованців*.

Успішність вихованців визначають не тільки природні здібності, набуті знання, вміння та навички, а й система ціннісних ставлень особистості.

Успішність виконання окремої предметної програми педагог оцінює за контрольними показниками, які розроблено для кожного рівня підготовки, для окремих розділів і підрозділів програми, а іноді й для ключових тем занять (зразки в навчальному пакеті).

На початковому рівні підготовки успішність вихованців визначається розумінням дітьми елементарних понять, умінням користуватися ними в процесі навчання, засвоєнням початкових навичок в обраному виді мистецтва. Оцінку

якості навчання дає педагог, але діти завжди мають можливість удосконалити свої досягнення.

На основному та вищому рівнях підготовки гуртківці опановують базові знання та навички, беруть участь у концертно-фестивальній практиці, обговоренні й оцінюванні виступів, ведуть особистий облік творчих досягнень (нагороди, дипломи, медалі, кубки тощо).

Особисту успішність і групові досягнення гуртківці демонструють на підсумкових і відкритих заняттях (двічі на рік), фестивалях, змаганнях, конкурсах, мистецьких заходах, а також періодичних тематичних і звітних концертах, оглядах (у складі колективу та індивідуально).

Якість педагогічного процесу, крім вимог до підготовки вихованців, включає вимоги до модернізації навчально-методичної роботи, зокрема:

- оновлення змісту освіти з опорою на діагностико-прогностичний підхід до дитини, колективу, соціуму;
- підготовка й перепідготовка кадрів щодо проектування й організації педагогічного процесу як співтворчості всіх його учасників.

Компетентність випускника педагоги закладають у програми колективів, як загальний опис освітнього результату. У загальному розумінні – це здатність випускника вирішувати проблеми й типові завдання, що виникають у реальних життєвих ситуаціях. Стосовно випускників відділу художньої творчості, здатність означає не лише схильність, а й уміння робити та створювати.

Якість освіти передбача**є** спроможність забезпечити право молодої людини на самовизначення у виборі професії, працевлаштування, безперервну самоосвіту та кар'єрне зростання. Виявити ці показники можна за допомогою спеціальної системи відтермінованих зворотних зв'язків із випускниками Відділу в майбутньому.

Оптимальність якості освіти у Відділі "повинна вимірюватись та оцінюватись за критеріями особистості, суспільства, держави".

Вимоги до кваліфікації педагогів
відділу художньої творчості

Сучасна концепція освіти потребує від педагогів предметних знань і системної інформації з управління педагогічним процесом, знань щодо типових вимог до проектних документів, приблизного алгоритму розроблення освітньої програми (різні для фахівців різної кваліфікації).

Професійно компетентний педагог свою діяльність будує з урахуванням таких функцій системно-цільового управління якістю педагогічного процесу та його результату:

- *мотивування* (визначення та стимулювання потреби вихованців у здобутті конкретної освіти);
- *проектування* (розроблення освітньої програми як процесу, тобто маршруту навчання та розвитку, соціалізації та самореалізації вихованців);
- *організація освітнього процесу* як системи різноманітних практик і спілкування вихованців;
- *моніторинг* (вимірювання динаміки розвитку особистості, контроль якості освіти).

Сучасний педагог – той, хто проектує варіативний освітній маршрут згідно з індивідуальними особливостями дитини, ураховуючи різні умови співпраці й темпи просування. В освітніх програмах творчих колективів можливі варіанти для дітей, які мають певні труднощі, та обдарованих. Педагоги Відділу навчаються проектуванню таких програм на заочному практикумі.

Основні форми підвищення кваліфікації – методоб'єднання керівників гуртків позашкільних навчальних закладів м. Києва, курси підвищення кваліфі-

кації у Київському міському педагогічному університеті ім. Б. Д. Грінченка, семінари за окремими видами мистецтв, “Педагогічна школа КПДЮ”, “Громадське консалтингове бюро КПДЮ”, самоосвіта.

Оскільки педагоги Відділу не тільки учасники, а й керівники декількох методоб’єднань, враховуємо *просвітній потенціал* його освітньої програми для навчальних закладів міста, а саме:

- сприяння зміцненню та розвитку виховних функцій освітніх закладів, координації зусиль суб’єктів виховання;
- сприяння ефективному використанню сучасного педагогічного досвіду та даних сучасної психолого-педагогічної науки у сфері позашкільної освіти;
- спрямування зусиль педагогів на підвищення їхньої професійної компетентності в проектуванні та здійсненні процесу виховання.

Освітня програма Відділу може стати базою для розроблення методичних посібників і дидактичних матеріалів, що забезпечують роботу вихованців у межах конкретних освітніх програм, навчальних предметів і галузей освіти (в освітній структурі підрозділу).

Додаток 3

Програма психологічної просвіти для батьків “Мама – домашній психолог” відділу розвитку позашкільної освіти Київського Палацу дітей та юнацтва Пояснювальна записка

Багаторічний досвід роботи відділу та аналіз звернень за психологічною допомогою показав, що питання батьків з приводу проблем у взаємодії з дітьми мають спільну тематику та причини виникнення. Батьки часто потребують від психолога не стільки індивідуальної психологічної консультації, як доступної та зрозумілої інформації про певні вікові особливості своїх дітей, закономірності виховання. Саме тому психологи відділу розвитку позашкільної освіти КПДЮ впроваджують у практику відповідний просвітницький курс.

Практичний досвід свідчить, що незнання вікових особливостей дітей часто призводить до переживання батьками почуття власної “батьківської неповноцінності”, виникнення атмосфери роздратованості та непорозуміння в сім’ї, що у свою чергу негативно впливає на розвиток дитини, зумовлює деструктивні форми поведінки.

Тому таке психологічне інформування дає батькам можливість у психологічно комфортній і цікавій формі отримати відповіді на хвилюючі питання, набути навичок конструктивної поведінки у складних виховних ситуаціях, усвідомити, що вони не одинокі у своїх батьківських проблемах. Поряд із наданням інформації про фізіологічні та психологічні закономірності розвитку дітей і сімейні відносини, важливою складовою просвітницького курсу для батьків є навчання базовим технікам арт-терапії, які варто використовувати для покращення взаємодії та допомоги дітям.

Основною метою курсу є психологічна просвіта та інформування батьків щодо виховання, розвитку та соціалізації дітей, сприяння формуванню підростаючого покоління гармонійними, свідомими членами суспільства.

Основними завданнями курсу є:

— підвищення психологічної та педагогічної грамотності батьків, що передбачає наявність базових знань із основ вікової психології, особливостей вікових періодів, норм і криз;

— надання батькам об’єктивної психологічної інформації з педагогічної психології;

— надання батькам практичного інструментарію для більш конструктивного вирішення виховних ситуацій.

Очікувані результати:

— підвищення рівня психологічної та педагогічної культури батьків;

— набуття ними базових знань із вікової та педагогічної психології;

— оволодіння навичками використання розвиваючих психологічних технік;

— налагодження активної взаємодії батьків і психологів палацу.

Програма "Психологічного лекторію для батьків" розрахована на 10 занять, що проводяться раз на два тижні. Тривалість кожного заняття – 2 години. На початку курсу лекцій батьки заповнюють анкету очікувань, що дає змогу максимально враховувати потреби аудиторії. Після закінченню курсу слухачі заповнюють анкету зворотного зв'язку. Кожне заняття присвячено конкретній темі, заключне – відповідям психолога на додаткові питання батьків.

Зміст програми

№ заняття	Тема	Кіл. годин	Зміст заняття	Форма проведення
1.	"Великі таємниці маленьких дітей" Психологічні особливості дошкільника	2	Знайомство. Егоцентричність мислення дошкільника та дитячі страхи. Криза 3-ох років. Дитяча впертість і негативізм	Бесіда
2.	"Від гри до навчання. Дитина йде до школи"	2	Три компоненти готовності дитини до школи: інтелектуальна, емоційна та соціальна. Розкриття суті методик діагностики готовності дитини до школи. Криза шести років	Бесіда
3	"Щаслива родина – щаслива дитина"	2	*Теоретична частина* Стилі батьківського виховання, розкриття наслідків впливу певного стилю виховання на формування особистості дитини. Межі сім'ї та їх вплив на розвиток дитини. *Практична частина* Вправа "Сімейна соціограма"	Бесіда з елементами тренінгу
4	"Допоможіть мені не боятися"	2	*Теоретична частина* Дитячі страхи. Вікові особливості та "нормативні страхи". *Практична частина* Арт-методика для роботи зі страхами "Намалюй свій страх"	Бесіда з елементами тренінгу

5	“Незручні діти” — дитячі істерики. Дитина говорить неправду – як реагувати?!	2	Механізми формування та закріплення негативної поведінки. Базові правила спілкування з дитиною, такі як: “активне слухання”, “Я-висловлювання” тощо.	Бесіда з елементами тренінгу
6	“Гіперактивна дитина”	2	Дитяча гіперактивність. Прояви та фізіологічні засади гіперактивності. Правила та ритуали у взаємодії з гіперактивними дітьми. Корекційні та розвиваючі ігри для гіперактивних дітей	Бесіда
7	“Дитяча агресивність”	2	Дитяча агресивність. Види та прояви дитячої агресивності. Причини та шляхи закріплення негативної поведінки. *Практична частина*. Психологічні арт-методики для зниження агресивності через малюнок і ляльковий театр	Бесіда з елементами тренінгу
8	“Сором’язливі та тривожні діти — як їм допомогти?”	2	Дитяча тривожність та сором’язливість. Використання казки для допомоги тривожним і сором’язливим дітям. Як допомогти дитині знайомитися та дружити	Бесіда
9	“Ви та підліток — як зберегти взаєморозуміння?”	2	Підліткова криза. Фізіологічні зміни та їх вплив на поведінку підлітка. Кризові періоди та необхідність змін	Бесіда

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Батьківські збори. Серія “Класний керівник”. – Х. : Основа, 2006.
2. *Виготський Л. С.* Проблема віку. Питання дитячої психології / Л. С. Виготський. – Харків, 1997.
3. Життєві кризи особистості / за ред. *В. М. Донія*. – К. : ІЗМН, 1998.
4. *Крайг Г*. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. – С.-Пб. : Питер, 2006.
5. *Ледлофф Жан*. Как вырастить ребенка счастливым. Принцип приемственности / Жан Ледлофф. – М. : Генезис, 2003.
6. *Маценко В. Ф.* Психолія пізнавальних процесів / В. Ф. Маценко. – К. : Главнік, 2008.
7. *Млодик И. Ю.* Книга для неидеальных родителей, Или жизнь на свободную тему / И. Ю. Млодик. – М. : Генезис, 2009.
8. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія / О. В. Скрипченко. – К., 2001.

Додаток 4

Міжнародний фестиваль-конкурс дитячо-юнацької журналістики "Прес-весна на Дніпрових схилах"
Проект інформаційно-творчого агентства "Юн-прес" Київського Палацу дітей та юнацтва

Автори проекту:

Надія Іллюк**,** керівник інформаційно-творчого агентства "Юн-прес";

Ольга Журова, завідувач кабінету журналістики інформаційно-творчого агентства "Юн-прес", Київський Палац дітей та юнацтва.

Актуальність проекту

Формування позитивного образу України – це потреба часу, ознака цивілізованості, запорука стабільності та розквіту. Важливим чинником розбудови країни є розвиток громадянського суспільства, однією із головних ознак якого є можливість побудови інформаційного суспільства. За свідченням фахівців ЮНЕСКО, у розвинених країнах Європи, таких як: Велика Британія, Фінляндія, Швеція – медійний простір розвивається комплексно та різнобічно, зокрема, пропагандистськими методами, культурологічною діяльністю, медіа-освітою. Україна з часів незалежності, стала на шлях до інформаційного суспільства, проте його не можна назвати рівним і безперешкодним.

Ознаки створення інформаційного суспільства в країні – це високий рівень розвитку медійної освіти, відкритості та доступності ЗМІ, дитячо-юнацької преси, захист прав професіоналів комунікативної сфери тощо.

Сьогодні професійний журналіст – чинник прозорості суспільства.

Сфера масової комунікації потребує освічених, кваліфікованих кадрів, які добре орієнтуються в комунікаційній системі, по-сучасному мислять, чітко уявляють власну функціональну роль. Розпочинати виховання журналістів необхідно з юного віку, саме тоді, коли формуються соціальні цінності та культура. Недарма існує думка, що суспільство лише тоді стає громадянським, коли в ньому надано пріоритети інтересам дітей. Чим раніше молода людина визначиться зі своїм майбутнім та почне розвивати здібності, тим із більшим захопленням вона займатиметься своєю справою надалі.

Доцільність розвитку навчально-практичних проектів для юних журналістів є беззаперечною. *Міжнародний фестиваль-конкурс дитячо-юнацької журналістики "Прес-весна на Дніпрових схилах"* є саме таким проектом, оскільки він у своїй реалізації охоплює як навчальну частину (проведення майстер-класів, семінарів, тренінгів протягом навчального року та під час фестивалю), так і заходи практичного спрямування (ділові ігри, створення газет, фільмів, фоторепортажів тощо).

Цей проект був ініційований юними журналістами – вихованцями агентства "Юн-прес", представниками шкільних прес-центрів міста Києва у 2001 році та проводиться щороку. Його започаткування стало вирішальним у розрізі нового тисячоліття.

Місія проекту

Місія проекту полягає у сприянні найбільш повній самореалізації молоді у сфері масової комунікації, спираючись на професійні стандарти, журналістську творчість, майстерність.

Мета та робочі завдання проекту

Мета: залучення молодих людей до соціальної активності в громадському, культурному, економічному житті міста, держави, світу; формування почуття гідності громадянина; виховання інтелектуально й духовно розвиненого підростаючого покоління – майбутнього нації, країни, світу.

Завдання проекту:

— сприяння реалізації Положення Міжнародної конвенції про права дитини вільно висловлювати свою думку, отримувати та передавати будь-яку інформацію, незалежно від кордонів, в усній, письмовій або друкованій формі;

— створення умов для самореалізації обдарованої молоді в інформаційному просторі, а саме: залучення творчих сил, інтелектуального потенціалу до роботи в дитячих і молодіжних ЗМІ, поглиблення їхніх природних здібностей, надання професійної допомоги та підтримки в процесі створення інформаційної продукції;

— розкриття за допомогою різноманітних жанрових напрямів і тематики особливостей життєдіяльності молоді в умовах сучасного міста;

— вивчення стану діяльності молодіжних ЗМІ України та інших держав;

— установлення та зміцнення професійних і творчих контактів між молодіжними ЗМІ міста та молодіжними організаціями країн світу;

— інтеграція української молодіжної політики у світовий процес розвитку інформаційних видань для молоді.

Принципи проекту

Глобальність – можливість участі у проекті бажаючих із будь-якої країни.

Відкритість – можливість кожного (без попереднього відбору) вільно долучитися до спільноти, реалізувати свої ідеї.

Консолідація зусиль – організація юних журналістів до єдиної спільноти через створення спільного інформаційного простору.

Підтримка ініціативи – залучення юних і молодих журналістів до проекту міжнародного масштабу.

Цільова аудиторія проекту

Молоді люди – юні журналісти та/або ті, хто проявили свою соціальну активність, схильності та прагнення до діяльності у сфері масової комунікації (учні навчальних шкільних і позашкільних закладів України та інших країн).

Лідери (організатори) проекту

Керівництво проекту визначається на двох рівнях: управління (**Оргкомітет фестивалю**) та виконання (**Робоча група фестивалю**).

До складу оргкомітету входять представники керівного складу організаторів фестивалю: Головне управління освіти і науки м. Києва (в особі начальника та співробітників ГУОН, призначених відповідальними за проведення заходу), Київський палац дітей та юнацтва (в особі директора), Київський міський центр соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді (в особі директора), інформаційно-творче агентство "Юн-прес" (в особі керівника).

До складу Робочої групи фестивалю входять співробітники та волонтери агентства "Юн-прес" за таким функціональним розподілом:

Координатор проекту: розроблення основних етапів плану підготовки та проведення фестивалю; методичне супроводження; ведення та систематизація документації (офіційної та супроводжуючої) проекту; узагальнення моніторингу якості та результативності проекту; контроль за термінами виконання етапів підготовки проекту.

Менеджери проекту: налагодження та підтримка співпраці з постійними та потенційними партнерами проекту; реалізація етапів плану підготовки згідно з визначеними термінами; збір, вивчення й аналіз матеріалів для моніторингу якості та результативності проекту.

Волонтери проекту: допомога під час проведення заходів проекту; супроводження учасників (делегацій, команд) під час заходів фестивалю.

Технічний персонал проекту: забезпечення необхідними технічними засобами заходів проекту.

Ресурси, необхідні для реалізації проекту

1. *Інформаційні ресурси:*

— ЗМІ-парнери проекту;

— власні інтернет-блоги та групи в соціальних мережах;

— власні видавництва агентства “Юн-прес”.

2. *Матеріальні ресурси:*

— бюджетне фінансування;

— матеріальна (у тому числі нефінансова) допомога партнерів і спонсорів проекту.

3. *Технічні ресурси:*

— власні приміщення;

— власна техніка.

Очікувані результати для учасників проекту

Ураховуючи циклічність проекту (щорічно) та зміни його тематики, очікувані результати аналізуються та прогнозуються відповідно до кожного окремого циклу (вноситься до Умов проведення – додаток до проекту).

Додаток 5

Кіровоградський обласний парламент дітей
Проект Обласної школи лідерів учнівського самоврядування
Кіровоградського обласного центру
дитячої та юнацької творчості

У сучасних умовах розвитку нашої держави актуальною є об’єктивна потреба у вихованні громадянської відповідальності дітей та молоді, що зумовлюється підвищенням персональної відповідальності кожного за свій особистий внесок у процес суспільних перетворень.

Формуванню громадянськості особистості, розвитку громадянського мислення, самосвідомості сприяють нові форми та методи роботи, мотивація молоді до участі у прийнятті рішень на різних рівнях – від первинних груп і колективів до вищих органів влади.

Реалізацію завдань громадянського виховання особистості в умовах обласного позашкільного закладу можна здійснити за допомогою педагогічної технології учнівського самоврядування.

Обласний парламент дітей – це проект Обласної школи лідерів учнівського самоврядування Кіровоградського обласного центру дитячої та юнацької творчості. Створення такого органу дитячого самоврядування в області дає можливість залучати дітей до участі в суспільно-громадській діяльності, організації життєдіяльності учнівських колективів, координації та об’єднанні зусиль лідерів учнівських, педагогічних, батьківських громад навколо проблеми виховання справжнього громадянина нашої держави шляхом розвитку обласного руху учнівського самоврядування.

Джерела фінансування проекту: бюджетні кошти структурних підрозділів обласної державної адміністрації, партнерів, благодійні та спонсорські внески, інші кошти, використання яких не заборонено чинним законодавством.

Ідея: організація життєдіяльності дитячих, молодіжних, учнівських і студентських колективів шляхом організації роботи органів учнівського самоврядування.

Мета: сприяння об’єднанню педагогічної, учнівської та батьківської громадськості в справі розвитку учнівського самоврядування, координація обласного руху, допрофесійна підготовка лідерів громади.

Завдання:

— формування особистості дитини, її громадянської компетентності, розвиток соціальної ініціативи, навичок самоврядування, соціальної активності та громадянської відповідальності у процесі практичної громадської діяльності;

— створення умов для самореалізації дітей, залучення їх до участі в прийнятті рішень на рівні області, району, міста, селища, села, навчального закладу, класу, групи;

— всебічна реалізація дітьми своїх інтересів, здібностей, прав і свобод на засадах загальнолюдських цінностей;

— розвиток різних напрямів виховної роботи через організацію діяльності підструктур органів учнівського самоврядування, об'єднання дітей і підлітків для добрих, корисних, цікавих справ, розвиток їхніх творчих здібностей; сприяння культурному розвиткові, духовному збагаченню молоді;

— сприяння професійному самовизначенню старшокласників.

Підстава для розроблення проекту: Конвенція ООН про права дитини, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, закони України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", "Про позашкільну освіту", "Про місцеве самоврядування"; Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності; Національна програма патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства.

Складові проекту:

— організація розгалуженої обласної структури;

— налагодження функціонування навчально-виховної системи;

— робота з дітьми – лідерами учнівських громад;

— робота з координаторами руху учнівського самоврядування;

— проведення науково-педагогічного дослідження.

Партнери проекту:

— Кіровоградська обласна рада;

— управління Кіровоградської ОДА: освіти і науки; у справах сім'ї, молоді та спорту; юстиції; внутрішньої політики, внутрішніх справ; преси та інформації; охорони здоров'я; надзвичайних ситуацій; екології; економіки; культури та ін.;

— державна податкова адміністрація;

— служба у справах неповнолітніх;

— соціальні служби для молоді;

— обласний центр зайнятості;

— обласні ЗМІ;

— асоціація батьківської громадськості;

— громадська організація "Червоний Хрест";

— Український союз промисловців та підприємців;

— інші громадські організації та фонди;

— приватні та бізнесові структури.

Етапи реалізації проекту:

Мотиваційний етап – 3 місяці (січень – березень 2001 р.): обґрунтування та розвиток ідеї; створення ініціативної групи; залучення нових членів до групи організаторів дитячого самоврядування; підготовка статутних документів; формування громадської думки.

Організаційно-підготовчий етап – 1 рік (березень 2001 – травень 2002 р.): обговорення та затвердження статутних документів; навчання ініціативної групи; побудова обласної структури; формування колективу Школи лідерів обласного парламенту дітей; створення та організація діяльності районних і міських рад дітей; розроблення робочих документів, програм діяльності підструктур;

удосконалення механізмів роботи, навчання депутатів обласної, районних і міських рад дітей; випуск власних засобів масової інформації; налагодження партнерських зв'язків.

Етап становлення – 4 роки (травень 2002 – серпень 2006 р.): аналіз інтересів, запитів і проблем дітей та молоді; пошук шляхів їх вирішення чи лобіювання; реалізація пілотних міні-проектів; формування і згуртування команд лідерів дитячого та молодіжного самоврядування на рівні районних, міських і шкільних рад дітей, студентських рад через самостійну практичну діяльність; коригування статутних і робочих документів, планів роботи.

Етап функціонування – 10 років (серпень 2006 – травень 2016 р.): організація та проведення науково-педагогічного дослідження за темою: "Виховання громадянської відповідальності старшокласників у позашкільних навчальних закладах"; організація та координація проведення обласних програм і проектів; лобіювання та вирішення проблемних питань учнівської молоді на районному, міському та обласному рівнях; налагодження співпраці з органами державної влади; партнерство та співпраця з осередками учнівського самоврядування на всеукраїнському рівні.

Підсумково-аналітичний етап – 1 рік (травень 2016 – травень 2017 р.): проведення моніторингових досліджень результативності реалізації програми; проведення підсумкових конкурсів кращих районних і міських парламентів дітей; проведення учнівської конференції з питань необхідності продовження реалізації даної програми, її вдосконалення.

Соціальна категорія, на яку розрахована реалізація проекту: діти молодшого та середнього шкільного віку, старшокласники; координатори діяльності органів учнівського самоврядування.

Перелік організацій, що беруть участь у реалізації проекту: управління, відділи освіти районних державних адміністрацій, міських рад; районні та міські парламенти дітей області, що працюють на базах позашкільних навчальних закладів.

Очікуваний результат:

1. Досягнення мети та завдань проекту на кожному з етапів.
2. Створення виховної системи громадянського виховання в позашкільному навчальному закладі.
3. Розроблення технологій вирішення виховних завдань шляхом організації руху учнівського самоврядування.

Додаток 6

Учнівське самоврядування
Проект ради старшокласників "Лідер" Солом'янського району м. Києва

Актуальність проекту. Участь старшокласників у роботі органів учнівського самоврядування створює можливості для залучення шкільної молоді до змін і перетворень, що відбуваються в нашому суспільстві.

У цьому контексті важливе значення має розроблення такої моделі учнівського самоврядування, яка сприяла б розвиткові лідерського потенціалу учнівської молоді, її громадянської ініціативи, набуттю досвіду активної та компетентної участі в громадському житті.

Діти і молодь для повноцінного розвитку своїх здібностей повинні мати можливість здійснювати право вільно висловлювати свої думки, набувати знань і навичок, що стосуються прийняття рішень і спілкування, щоб розв'язувати за-

вдання, які ставить життя. Важливо заохочувати дітей та молодь до творчості, участі в житті суспільства.

Наш час потребує лідерів нової формації. Людей компетентних, відповідальних. Отже необхідні пошук і підтримка учнівської молоді, чиї особистісні переконання спрямованні на соціально значущі справи; молоді, яка має організаторські здібності, усвідомлює себе потенційним лідером, має бажання використовувати свою енергію та здібності заради інших.

З метою залучення молоді до державно-громадської форми управління освітою району у 2001 р. в Солом'янському районі м. Києва створено систему учнівського самоврядування. Реалізація цільового проекту "Учнівське самоврядування" є складовою частиною системи виховної роботи.

Керівники проекту: куратор проекту – В. В. Гордієнко, начальник відділу виховної роботи Управління освіти Солом'янської районної в м. Києві державної адміністрації; І. І. Тихонова, директор Палацу дитячої та юнацької творчості Солом'янського району м. Києва.

Учасники проекту: старшокласники навчальних закладів; органи учнівського самоврядування Солом'янського району м. Києва; батьки; учителі.

Партнери проекту: Солом'янська районна в м. Києві державна адміністрація**,** Управління освіти Солом'янської районної в м. Києві державної адміністрації**,** Палац дитячої та юнацької творчості, адміністрації навчальних закладів**,** батьківські ради навчальних закладів.

Мета проекту: створення і впровадження в практику роботи району ефективної моделі учнівського самоврядування; виховання моральних якостей, громадянської та соціальної відповідальності молоді; формування особистості патріота-громадянина України, який підготовлений до життя та чітко орієнтується в сучасних реаліях; допомога навчальним закладам району в організації роботи учнівського самоврядування; надання методичної допомоги іншим районам міста щодо організації роботи учнівського самоврядування.

Завдання проекту:

— організація колективного пошуку оптимальної структури учнівського самоврядування в районі, що відповідала б потребам сьогодення;

— розроблення механізму залучення учнівської молоді до активної участі в учнівському самоврядуванні;

— визначення сучасного змісту, форм і методів роботи органів учнівського самоврядування;

— ініціювання та реалізація соціально значущих проектів, програм, акцій;

— реалізація програми навчання лідерів;

— розроблення інструментарію для оцінювання рівня учнівського самоврядування, проведення систематичного моніторингу громадської думки щодо його розвитку (щорічне підбиття підсумків рейтингу).

У процесі реалізації проекту передбачено зосередження зусиль координаторів та Ради учнівського самоврядування на:

— проектуванні й поетапній реалізації моделі учнівського самоврядування, спрямованого на розвиток в учнівської молоді лідерського потенціалу, громадянської активності;

— упровадженні навчання лідерів (організація школи управлінської майстерності);

— освоєнні нових підходів організації учнівського самоврядування.

Організаційно-методичний супровід проекту в районі здійснює Рада координаторів проекту у складі: начальника РУО; заступників начальника РУО; начальника відділу з виховної роботи РУО; начальників відділів РУО; методиста по роботі з учнівським самоврядуванням; психолога.

На **Раду координаторів** покладено такі **функції:**

— *навчально-методична,* зміст якої полягає в організації навчання лідерів учнівського самоврядування, забезпеченні методичними матеріалами, навчальними програмами;

— *координаційна,* що полягає в об'єднанні та координації зусиль усіх структур району, органів учнівського самоврядування, батьківської громадськості;

— *дослідницька,* що реалізується через здійснення досліджень, моніторингу стану та динаміки розвитку учнівського самоврядування в загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладах району;

— *інформаційна,* що полягає у створені позитивного іміджу діяльності органів учнівського самоврядування.

Очікувані результати реалізації проекту:

— розвиток різноманітних форм учнівського самоврядування;

— розроблення програм навчання лідерів, методики організації учнівського самоврядування;

— вивчення кращого досвіду організації шкільного самоврядування, роботи шкільних органів учнівського самоврядування;

— вивчення досвіду спільної роботи трикутника: адміністрації, батьківських комітетів, органів учнівського самоврядування;

— залучення молоді до активної участі в самоврядуванні;

— розвиток громадської ініціативи та громадянської відповідальності учнівської молоді;

— набуття молоддю соціального досвіду через участь у реалізації соціальних проектів;

— осягнення учнівською молоддю важливості участі у розв'язанні актуальних проблем на рівні школи, району, міста, країни.

Реалізація проекту дає змогу:

— активізувати роботу учнівського самоврядування в загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладах;

— сприяти розвиткові учнівського самоврядування як активної форми громадянського виховання;

— адміністрації шкіл максимально використати в роботі з лідерами досвід самовиховання, здатність до самоаналізу, самооцінки;

— забезпечити виховання у лідерів наполегливості, активності, поваги до старших; організованості та старанності; сумлінності та чесності;

— сприяти вихованню моральних якостей, культури особистості;

— виховувати у молоді повагу до законів держави.

Організація роботи ради старшокласників "Лідер"

На реалізацію цільових проектів "Учнівське самоврядування" і "Трикутник" у Солом'янському районі в раді старшокласників "Лідер" працюють департаменти, що входять до складу **ради учнівського самоврядування.**

Склад ради: голова, віце-президенти, департаменти "Культури і дозвілля", "Милосердя і добра", "Освіти та ерудиції", "Правовий – БЗПО (бюро захисту прав особистості)", департамент преси "Юн-прес".

Ураховуючи традиції, особливості діяльності району, інтереси та запити лідерів, учнів району, рада учнівського самоврядування складає план роботи на навчальний рік, що коригується та доповнюється протягом року.

Засідання ради проводяться не рідше одного разу на тиждень.

Голова ради організовує її діяльність відповідно до плану роботи, виконання рішень; організовує навчання активу ради; систематично проводить засідання ради; представляє інтереси учнів на рівні району та міста; взаємодіє з районним управлінням освіти та іншими установами, організаціями.

Віце-президент за відсутності голови виконує його обов'язки, здійснює контроль за виконанням доручень членами ради; відповідає за ведення документації; організовує навчання членів ради; взаємодіє з головою ради.

Голова департаменту "Культури і дозвілля" у взаємодії з головою ради планує роботу департаменту; сприяє підготовці та проведенню культурно-масових заходів; організує дозвілля лідерів; звітує перед радою про свою діяльність.

Голова департаменту "Милосердя і добра" у взаємодії з головою ради планує роботу департаменту; сприяє підготовці та проведенню благодійних проектів і заходів; організує участь лідерів у всеукраїнських благодійних проектах; звітує перед радою про свою діяльність.

Голова департаменту "Освіти та ерудиції" у взаємодії з головою ради планує роботу департаменту; організовує заходи, спрямовані на розвиток творчих та інтелектуальних здібностей.

Голова департаменту "Правовий (БЗПО)" у взаємодії з головою ради планує роботу департаменту; сприяє підготовці та проведенню заходів, спрямованих на правову освіту старшокласників; проведення майстер-класів, круглих столів; організує дозвілля лідерів; звітує перед радою про свою діяльність.

Голова "Юн-прес" (преси та інформації) керує роботою редакції друкованої газети району "Креатив", сприяє розширенню та зміцненню партнерських зв'язків району, щорічно організовує проведення районного конкурсу "Інфосфера", підтримує зв'язок із міським агентством "Юн-прес" і звітує про роботу перед радою.

З метою тісної співпраці, функціонування районного самоврядування районним управлінням освіти спільно з учнівським активом та батьківською громадськістю підписано тристоронню угоду про співпрацю. Щорічно розробляється план заходів щодо її реалізації.

Головним завданням учнівського самоврядування є формування та розвиток соціально активної, гуманістично спрямованої особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією, почуттям національної самосвідомості.

Учнівське самоврядування через широко розвинену систему органів самоврядування забезпечує включення лідерів у різноманітну, змістовну діяльність колективу, суспільства, сприяє усвідомленню лідерами своїх прав і обов'язків.

Учнівське самоврядування Солом'янського району бере активну участь у благодійних проектах району, міста та всеукраїнських конкурсах.

Додаток 7

Діагностичні методики
Методика "Спрямованість особистості"[4]

Метою застосування методу "недописана теза" є вивчення спрямованості особистості учня (на соціальні/індивідуальні цінності). Учням пропонується за невеликий проміжок часу завершити декілька речень (див. бланк). Часу для завершення 1 фрази надається близько 15-20 с.

Обробка результатів. При обробці матеріалів необхідно згрупувати їх таким чином, щоб можна було визначити співвідношення цінностей:

а) індивідуалістичних або суспільних;

[4] Рожков М. И., Байбородова Л. В. Организация воспитательного процесса в школе: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 256 с.

б) предметно-речових або духовних;
в) таких, що містять зло або добро для оточуючих;
г) спрямованих на творення або руйнування.
Інший підхід:
а) соціально цінні орієнтації;
б) соціально негативні орієнтації;
в) невизначені орієнтації.

Бланк

Шановний друже! Будь ласка, допишіть речення:

- Людина щаслива, коли…_____
- У хорошому колективі завжди…_____
- Якби я знайшов скарб, то…_____
- Якби я все міг, то…____
- Важливіше за все в житті…____
- Неможливо прожити без…____

Про себе: *(вік, стать, гурток (творче об'єднання).*

Методика "Визначення провідних мотивів особистості"[5]

Метою застосування цієї методики є визначення провідних мотивів особистості.

Учням пропонується визначити (за поданим переліком), що і якою мірою приваблює їх у діяльності. Для відповіді використовується така шкала:

3 – дуже приваблює;
2 – приваблює значною мірою;
1 – приваблює слабко;
0 – не приваблює зовсім.

Оброблення результатів. Для визначення мотивів, що превалюють, необхідно виділити такі блоки:

а) суспільні мотиви (пункти 3, 4, 8, 10);
б) особистісні мотиви (пункти 1, 2, 5, 6, 12);
в) престижні мотиви (пункти 7, 9, 11).

Бланк

Шановний друже! Просимо позначити що і якою мірою звичайно приваблює Вас у діяльності. Позначте поряд із твердженням відповідь, орієнтуючись на таку шкалу:

3 – дуже приваблює;
2 – приваблює значною мірою;
1 – приваблює слабко;
0 – не приваблює зовсім.

Що Вас приваблює в діяльності?

1. Цікава справа. ___
2. Можливість спілкування з різними людьми. ___
3. Можливість допомогти товаришам. ___
4. Можливість передати свої знання. ___
5. Можливість творчості. ___
6. Можливість набути нові знання, уміння. ___

[5] Рожков М. И., Байбородова Л. В. Организация воспитательного процесса в школе: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М. : Гуманит, изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 256 с.

7. Можливість керувати іншими. ___
8. Можливість брати участь у справах свого колективу. ___
9. Можливість заслужити повагу товаришів. ___
10. Можливість зробити добру справу для інших. ___
11. Можливість виділитися серед інших. ___
12. Можливість виробити в собі певні риси характеру. ___

Про себе: *(вік, стать, гурток (творче об'єднання).*

Методика "Ціннісні орієнтації" (М. Рокич)[6]

Система ціннісних орієнтацій визначає змістовний бік спрямованості особистості та є основою її ставлень до навколишнього світу, інших людей, себе самої, основою світогляду та ядром мотивації життєвої активності, життєвої концепції та "філософії життя".

Найпоширенішою нині є методика вивчення ціннісних орієнтації М. Рокича, заснована на прямому ранжуванні переліку цінностей. Так, М. Рокич вирізняє два класи цінностей:

термінальні – переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування є вартою того, щоб до неї прагнути;

інструментальні – переконання в тому, що певний спосіб діяльності або властивість особистості є кращими в будь-якій ситуації.

Цей поділ відповідає традиційному на цінності-цілі й цінності-засоби.

Респондентові пропонуються два переліки цінностей (по 18 у кожному), або на аркушах паперу за абеткою, або на картках. Необхідно присвоїти кожній цінності ранговий номер, а картки розкласти одна за одною у міру значимості. Остання форма подачі матеріалу дає більше достовірні результати. Спочатку пропонується набір термінальних, а потім інструментальних цінностей.

Інструкція: Зараз Вам буде запропоновано набір із 18 карток із позначеними на них цінностями. Ваше завдання – розкласти картки у міру значимості як принципів, якими керуєтеся в житті.

Уважно вивчіть картки й, вибравши ту, що позначає найбільш значиму для Вас цінність, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу і так далі. Найменш важлива займе 18 позицію.

Виконуйте завдання не поспішаючи, якщо в процесі роботи Ви зміните свою думку – поміняйте картки місцями. Кінцевий результат повинен відбивати Вашу щиру позицію.

Стимульний матеріал

Список А *(термінальні цінності):*

— активне діяльне життя (повнота й емоційна насиченість життя);

— життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);

— здоров'я (фізичне та психічне);

— цікава робота;

— краса природи та мистецтва (переживання прекрасного в природі та мистецтві);

— любов (духовна та фізична близькість із коханою людиною);

— матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних утруднень);

— хороші та вірні друзі;

— суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);

— пізнання (можливість розширення освіти, світогляду, загальної культури, інтелектуальний розвиток);

---

[6] Психологические тесты / Под ред. А. А. Карелина: В 2 Т. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Т. 1, 2.

— продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);

— розвиток (робота над собою, постійне фізичне та духовне вдосконалювання);

— розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків);

— свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках);

— щасливе сімейне життя;

— щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалювання інших людей, усього народу, людства в цілому);

— творчість (можливість творчої діяльності);

— упевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів).

Список Б *(інструментальні цінності):*

— акуратність (особиста охайність, уміння тримати в порядку речі, порядок у справах);

— вихованість (гарні манери);

— високі запити (вимоги до життя та домагання);

— життєрадісність (почуття гумору);

— ретельність (дисциплінованість);

— незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);

— непримиренність до недоліків у собі та інших;

— освіченість (широта знань, висока загальна культура);

— відповідальність (почуття обов'язку, уміння тримати своє слово);

— раціоналізм (уміння здраво й логічно мислити, приймати обмірковані, раціональні рішення);

— самоконтроль (стриманість, самодисципліна);

— сміливість у обстоюванні своєї думки, поглядів;

— тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами);

— терпимість (до поглядів і думок інших, уміння пробачати іншим помилки);

— широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички);

— чесність (правдивість, щирість);

— ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі);

— чуйність (дбайливість).

Перевагою методики є універсальність, зручність і економічність у проведенні обстеження й обробці результатів, гнучкість – можливість варіювати як стимульний матеріал (списки цінностей), так і інструкції. Істотним її недоліком є вплив соціальних установок, можливість нещирості. Тому особливу роль відіграє мотивація діагностики, добровільний характер тестування та наявність контакту між психологом і випробуваним. Методику не рекомендується застосовувати з метою відбору, експертизи.

Для подолання зазначених недоліків і більш глибокого проникнення в систему ціннісних орієнтацій можливі зміни інструкцій, які дають додаткову діагностичну інформацію та змогу зробити більш обґрунтовані висновки. Так, після основної серії можна попросити респондента ранжувати картки, відповідаючи на такі питання:

1. У якому порядку і якою мірою (у %) реалізовано вказані цінності у Вашому житті?

2. Як Ви розташували б цінності, якби стали таким, яким мріяли?

3. Як, на Ваш погляд, це зробила б досконала людина?

4. Як зробила б це, на Вашу думку, більшість людей?
5. Як це зробили б Ви 5 років тому?
6. Як це зробили б Ви через 5 або 10 років?
7. Як ранжували б картки близькі Вам люди?

Аналізуючи ієрархію цінностей, варто звернути увагу на їхнє групування респондентом у змістовні блоки за різними підставами. Так, наприклад, виділяються "конкретні" і "абстрактні" цінності, цінності професійної самореалізації й особистого життя тощо. Інструментальні цінності можуть групуватися в етичні, цінності спілкування, справи; індивідуалістичні й конформістські цінності, альтруїстичні; цінності самоствердження та прийняття інших тощо. Це далеко не всі можливості суб'єктивного структурування системи ціннісних орієнтацій. Психолог повинен спробувати виявити індивідуальну закономірність. Якщо не вдається встановити жодної, то можна припустити несформованість у респондента системи цінностей або навіть нещирість відповідей.

Дослідження краще проводити індивідуально, але можливе й групове тестування.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК ОСНОВНИХ КАТЕГОРІЙ

ВИХОВАННЯ (у широкому розумінні) – зовнішнє спонукання до розвитку й реалізації психічної, соціальної та фізичної активності людини; є провідним чинником становлення особистості в процесі онтогенезу (І. Д. Бех).

Виховання є складним і багатовимірним процесом, у якому розрізняють філософський, соціальний, педагогічний, психологічний, культурологічний аспекти. У вихованні різних народів і епох чітко віддзеркалюється стан і вимоги держави, різних верств суспільства до мети, змісту і методів підготовки підростаючих поколінь до життя (О. Я. Савченко).

Можливості виховання значні, але не безмежні. По-перше, виховання залежить від рівня розвитку суспільства, наявних у ньому суспільних відносин, від його матеріальних і духовних можливостей. По-друге, воно залежить від вікових та індивідуальних особливостей вихованців. Виховання бере участь у вікових переходах вихованців від нижчих до вищих рівнів їх розвитку, який залежить і від дозрівання організму, його мозкових структур. Вплив виховання на психічний розвиток дітей і молоді опосередковується індивідуально-типологічними особливостями їх нервової системи. Якщо ці особливості враховуються у вихованні з метою його індивідуалізації та диференціації, ефективність значно підвищується. Головна психологічна мета виховання – цілеспрямоване та передбачуване вироблення у дитини нових форм її поведінки, тобто планомірна організація розвитку (Г. С. Костюк).

ВИХОВНА СИСТЕМА ПОЗАШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

— відкрита цілісна соціально-педагогічна система, усі компоненти якої спрямовані на досягнення цілей виховання та розвитку особистості вихованця, формування його певних якостей, переконань, системи цінностей, соціальної позиції; є цілісністю учасників виховного процесу, які взаємодіють між собою, з оточуючим середовищем і його духовними та матеріальними цінностями.

Внутрішнє середовище системи складається з певних підсистем: цілі, процеси, структури, суб'єкти, результати. Цілі є основою для побудови системи, вони визначаються у відповідності із соціальним замовленням, внутрішніми можливостями організації.

У складі виховної системи позашкільного навчального закладу розглядають такі компоненти: ціннісно-цільовий, компонент забезпечення, управлінський, аналітико-результативний. Ядром загальної системи діяльності позашкільного

закладу є педагогічна підсистема – освітній процес, у якому вирішуються цілі діяльності освітньої установи, відбувається взаємодія педагога та дитини (за А. В. Золотарьовою).

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ –

— можливості позашкільних навчальних закладів, які можуть бути використані для досягнення мети виховання особистості.

Можливою є варіативність підходів до визначення компонентів у складі поняття "виховний потенціал позашкільних навчальних закладів". Як компоненти виховного потенціалу розглядають:

— суб'єктів виховного процесу (педагогів, вихованців, батьків, адміністрацію закладу);

— виховне середовище закладу (духовне, матеріальне (предметне) й подієве наповнення життєдіяльності вихованців; морально-психологічний клімат тощо);

— принципи, покладені в основу навчально-виховного процесу;

— зміст навчально-виховного процесу, форми та методи реалізації змісту;

— взаємозв'язки із іншими соціальними інститутами тощо.

Правомірним є також підхід, відповідно до якого доцільно говорити про виховні можливості позашкільних навчальних закладів, розглядати їх у межах умовно визначених груп: ціннісно-цільові; організаційні; можливості змісту, форм і методів позашкільної освіти.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – соціально-моральна характеристика людини. Почуття відповідальності розглядається як переживання відповідності наслідків власної діяльності власним обов'язкам. Почуття відповідальності тісно пов'язане з совістю.

Так, В. О. Сухомлинський визначав відповідальність як здатність особистості самостійно формулювати обов'язки, виконувати їх і здійснювати самооцінку та самоконтроль.

Автори Концепції виховання гуманістичних цінностей учнів (І. Д. Бех, Н. І. Ганнусенко, К. І. Чорна) розглядають відповідальність як переживання людиною покладеного на неї кимось чи нею самою обов'язку, потреби безумовно виконувати угоду, зобов'язання, звітувати і покладати на себе провину за можливі наслідки.

У процесі життєдіяльності особистості розвиток відповідальності відбувається в напрямі від об'єктивного до суб'єктивного (Ж. Піаже). За цей час вона проявляється в таких формах: відповідальність як зовні задана необхідність (ранні етапи розвитку особистості), відповідальність як усвідомлена необхідність (підлітковий вік), відповідальність-потреба (рання юність).

Відповідальність — якість особистості, що має складну структуру, включає когнітивні, емоційно-мотиваційні та поведінкові компоненти.

ДОСВІД СОЦІАЛЬНИЙ – сукупність практично набутих соціальними суб'єктами у процесі їх взаємодії знань, умінь, навичок, звичок, звичаїв, норм, традицій, що слугують підґрунтям для практичного життя цих суб'єктів, засобами раціоналізації та оптимізації їх взаємодії та взаємовідносин. Включає різні прояви людини у сферах пізнання середовища та самопізнання, взаємодії з іншими людьми, професійної діяльності, виконання різних соціальних ролей. Може формуватися під впливом стихійних факторів і педагогічно організованих умов (Т. Ф. Алєксєєнко).

Специфічні особливості позашкільної освіти створюють можливості для набуття учнями соціального досвіду в ході реалізації змісту позашкільної освіти, участі в акціях, проектах тощо.

ЗАКОНОМІРНІСТЬ ВИХОВАННЯ – об'єктивно існуючий, такий, що повторюється, суттєвий зв'язок явищ у сфері виховання.

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД – сукупність загальних принципів визначення цілей освіти, відбору змісту освіти, організації освітнього процесу й оцінки освітніх результатів (О. Є. Лебедєв).

У контексті аналізу провідних положень компетентнісного підходу в освіті І. Д. Бех визначає сутність і значення компетентнісного підходу як такого, що повинен забезпечувати несуперечливу трансформацію суб'єкта учіння на суб'єкта розвиненої суспільної практики; обґрунтовує доцільність звернення до ключових ідей діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів; робить висновок про те, що морально-духовна досвідченість особистості, яка передбачається компетентнісним підходом, безпосередньо пов'язана з використанням ідей особистісно орієнтованого виховання.

Відомі міжнародні організації, що нині працюють у сфері освіти, останніми десятиліттями вивчають проблеми, пов'язані з появою компетентнісно орієнтованої освіти; серед них – ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, Рада Європи, Організація європейського співробітництва та розвитку, Міжнародний департамент стандартів тощо.

КОМПЕТЕНТНІСТЬ – здатність особистості діяти адекватно, конструктивно, гнучко в різних обставинах та умовах життя, досягати успіху (О. Л. Кононко).

Сучасні дослідження розглядають компетентність у широкому значенні, включаючи до її складу не лише знання, уміння, досвід їх застосування, а й мотиви діяльності, систему ціннісних орієнтацій особистості.

Так, Н. М. Лавриченко визначає поняття "компетентність" як психосоціальну якість, джерелом якої є відчуття власної успішності та корисності, що сприяє усвідомленню особистістю власної здатності ефективно взаємодіяти з оточенням. Компетентність розуміють також як здатність у плинних умовах діяти адекватно, конструктивно застосовувати при цьому набуті знання та досвід. Зокрема, Дж. Равен говорить про компетентність як про специфічну здатність, яка необхідна для ефективного використання конкретної дії в певній галузі та яка включає вузькоспеціальні знання, уміння, способи мислення, а також відповідальність за свої дії.

Компетентність передбачає наявність, умовно кажучи, "зовнішнього" та "внутрішнього" (особистісного), які складно лаконічно визначити та чітко розділити. Приміром, О. Л. Кононко говорить про життєву компетентність дитини як про здатність поєднувати свою індивідуальність з умовами життя, тенденцію до обмеження себе та розширення простору "Я", розвиток образу "Я" і обізнаність у сфері "Я" (О. Л. Кононко).

КОМПЕТЕНТНІСТЬ СОЦІАЛЬНА ("соціальний" від лат. socialis – суспільний і "компетентність" від лат. competens – належний, відповідний) – здатність доцільно діяти в соціальному середовищі на основі сукупності знань, умінь, соціального досвіду та ціннісних орієнтацій; здатність до самореалізації індивідуального "Я" в межах суспільних вимог і морально-етичних принципів.

Категорія соціальної компетентності класифікується як інтегральна характеристика особистості з боку її особистої свідомості та оптимальної для віку міри соціальної поведінки. (О. Л. Кононко); розглядається як здатність аналізувати та застосовувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, визначати власне місце, проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп, індивідуумів, відповідно до соціальних норм і правил, існуючих в суспільстві; продуктивно співпрацювати з партнерами, виконувати різні ролі та функції в колективі, проявляти ініціативу, підтримувати та керувати власними взаєминами з іншими, уміти

конструктивно розв'язувати конфлікти, досягати консенсусу, брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання, визначати цілі, уміти спілкуватися з іншими (О. О. Овчарук).

Дослідження західних концепцій соціальної компетентності фіксують момент відображення в ній багатоманіття відношень у системі "людина – людина", "людина – група", "людина – суспільство", "людина – світ", постулюють зв'язок із соціалізацією (Ф. Баумгарт, К.-Н. Ян та інші).

МОРАЛЬ (від лат. moralis – моральний) – особлива форма суспільної свідомості та вид суспільних відносин (моральні відносини); один із основних способів регуляції діяльності людини в суспільстві за допомогою норм. На відміну від простого звичаю або традиції, моральні норми отримують ідейне обґрунтування у вигляді ідеалів добра і зла, справедливості тощо. На відміну від права, виконання правил моралі санкціонується лише формами духовного впливу (суспільної оцінки, схвалення або засудження).

Поруч із загальнолюдськими елементами, мораль містить історично перехідні норми, принципи, ідеали. Мораль вивчається спеціальною філософською дисципліною – етикою.

ОСОБИСТІСТЬ (англ. personality; від лат. persona – маска актора; роль, становище; особа, особистість) – людський індивід як суб'єкт ціннісних відношень і свідомо здійснюваної діяльності. У суспільних науках особистість розглядається як особлива якість людини, набута нею в соціокультурному середовищі у процесі спільної діяльності й спілкування (В. П. Зінченко).

Особистість – людина, якій властива свідомість, певна система потреб, інтересів, поглядів, переконань, розумових, моральних та інших якостей, які внутрішньо визначають її поведінку, надаючи їй певної цілеспрямованості, стійкості й організованості. Завдяки цьому людина виступає суб'єктом власної діяльності, що цю діяльність планує, передбачає її результати, контролює й несе за неї відповідальність. Особистість цілісна, її фізичні, розумові, трудові, моральні й естетичні якості взаємопов'язані. Особистість характеризується рисами, спільними для всіх людей; водночас, у неї завжди є щось особливе, що відрізняє її від інших людей, щось індивідуальне.

Так, С. Л. Рубінштейн зараховує до структури особистості її спрямованість, характер, здібності. До структури особистості також включають темперамент як психофізіологічну основу особистості (В. М. Мясищев, Б. Г. Ананьєв та інші).

Основними характеристиками особистості є активність, стійкість, цілісність. Під активністю особистості розуміють здатність людини здійснювати суспільно значущі перетворювання, що виявляється у спілкуванні, спільній діяльності, творчості та саморозвиткові. Стійкість – це відносна постійність особистісних рис. Цілісність особистості полягає в тісному взаємозв'язку психічних процесів і якостей, що утворюють єдину структуру особистості (Б. Г. Мещеряков).

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ – процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації та виховання. Маючи природні анатомо-фізіологічні передумови до становлення особистості, дитина в процесі соціалізації вступає у взаємодію з навколишнім світом, оволодіваючи досягненнями людства (С. У. Гончаренко).

Розвиток особистості відбувається в діяльності, що керується системою мотивів. Діяльно-опосередкований тип взаємовідносин, що складаються у людини з найбільш референтною групою (або особою), є визначальним фактором розвитку (В. П. Зінченко). Як провідну умову психічного розвитку дитини Г. С. Костюк розглядає виховання.

Розвиток особистості, його сутність і співвідношення провідних чинників по-різному трактуються представниками біогенетичного, соціогенетичного

та персогенетичного напрямів сучасного людинознавства. В уособленні вказаних напрямів проявляється метафізична схема детермінації розвитку особистості під впливом двох факторів: середовища та спадковості.

На думку В. В. Рибалки, розвиток свідомої особистості полягає у формуванні її наукового світорозуміння, ідейних переконань, які забезпечують її моральну стійкість, здатність підпорядковувати нижчі спонукання вищим мотивам діяльності, проводити правильну лінію у своїй поведінці. У процесі розвитку особистості виявляються типологічні й індивідуальні відмінності. Вони полягають у функціональних особливостях нервової системи, темпераменті, у потребах, інтересах, характерологічних рисах дітей і підлітків, моральних, вольових, емоційних, розумових якостях, рівні розвитку здібностей тощо (В. В. Рибалка).

У загальному вигляді розвиток особистості може бути поданий як процес і результат входження людини до нового соціокультурного середовища. Джерелом розвитку особистості виступає соціокультурне середовище, що є умовою здійснення діяльності людини, несе ті суспільні норми, цінності, ролі, церемонії, системи знаків, із якими стикається індивід.

Взаємовідношення між індивідом як продуктом антропогенезу, особистістю, що засвоїла суспільно-історичний досвід, й індивідуальністю, яка перетворює світ, може бути передано формулою: “Індивідом народжуються. Особистістю стають. Індивідуальність відстоюють” (В. П. Зінченко).

СОЦІАЛІЗАЦІЯ (від лат. socialis – суспільний) – процес засвоєння індивідом певної системи знань, норм і цінностей, що дають йому змогу функціонувати в якості повноправного члена суспільства; включає як цілеспрямований вплив на особистість, так і стихійні, спонтанні процеси, що впливають на її формування. У процесі соціалізації людина набуває переконань, суспільно схвалюваних форм поведінки, необхідних їй для нормального життя в суспільстві.

Соціалізація особистості є процесом її становлення як суспільної істоти, під час якого складаються різноманітні зв’язки з суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, формується активність і цілісність особистості. Набувається соціальний досвід, що нагромаджений людством за весь період розвитку (М. П. Лукашевич).

Процес соціалізації можна охарактеризувати як поступове розширення (відповідно до набуття індивідом соціального досвіду) сфери його спілкування та діяльності, як процес розвитку саморегуляції та становлення самосвідомості й активної життєвої позиції. Вивчається філософією, психологією, соціальною психологією, соціологією, історією й етнографією, педагогікою, теологією (Б. Г. Мещеряков).

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА – наука про закономірності та механізми становлення й розвитку особистості в процесі освіти та виховання в різних соціальних інститутах, а також соціально орієнтована діяльність освітніх, наукових, культурних та інших закладів і установ, соціальних служб, які здійснюють формування соціальної активності дітей, молоді та дорослих у вирішенні політичних, економічних, соціальних та інших проблем суспільства. Сферу науково-педагогічних досліджень соціальної педагогіки становить науково-практичний аналіз виховного потенціалу суспільства, напрями його актуалізації, визначення різних форм інтеграції суспільно-виховних зусиль, спрямованих на соціалізацію особистості (І. Д. Звєрєва).

СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ. Як наукова категорія соціальне виховання почало розглядатися з кінця XIX століття. Сутність соціального виховання як однієї з важливих категорій соціальної педагогіки розуміють як:

— процес, спрямований на досягнення цілей забезпечення в державі сприятливих умов для соціалізації підростаючого покоління та саморозвитку людини як особистості та суб'єкта діяльності (О. В. Безпалько);

— процес і результат цілеспрямованого впливу на людину з метою оволодіння нею загальнолюдськими та спеціальними знаннями, соціальним досвідом, позитивними ціннісними орієнтаціями, соціально значущими якостями (І. Д. Звєрєва);

— планомірну та впорядковану допомогу людині в розвитку її природнотворчих сил; наснаження до самовдосконалення, саморозвитку, самореалізації людини в діяльності, спілкуванні, пізнанні, у результаті чого вдосконалюються її психічні та фізичні задатки та виробляється особистісний сенс життя (М. П. Лукашевич);

— процес відносно соціально контрольованої соціалізації, що здійснюється у спеціально створених виховних організаціях, який допомагає розвинути можливості людини, що включають його здібності, знання, зразки поведінки, цінності, відносини, позитивно цінні для суспільства, у якому вона живе (О. В. Мудрик). Серед таких умов, що створюються в ході взаємодії індивідуальних й групових суб'єктів, О. В. Мудрик розглядає організацію відносно автономних за змістом, формою, способами та стилем взаємодії процесів: організації соціального досвіду, освіти дітей, підлітків та юнаків, індивідуальної допомоги їм.

СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – суспільні, матеріальні та духовні умови діяльності людини, що її оточують. Середовище в широкому сенсі (макросередовище) охоплює економіку, суспільні інститути, суспільну свідомість і культуру. Соціальне середовище у вузькому сенсі (мікросередовище) включає безпосереднє оточення людини: сім'ю, трудову, навчальну та інші групи.

Соціальна педагогіка в ході аналізу сутності соціального середовища акцентує на його складності та багатовимірності; впливові на свідомість і поведінку людини, що живе й розвивається в цьому середовищі (І. Д. Звєрєва).

Так, Т. Ф. Алєксєєнко говорить про можливу диференціацію соціального середовища за видами: статусу спільнот (мала чи велика група), формуючого впливу (виховний, перевиховний, навчальний), способу впливу на свідомість (моральне, правове, естетичне, наукове); спрямованості впливу (соціальне, асоціальне; позитивне, негативне, байдуже), вікових характеристик (ровесники, старші, молодші, різного віку), близькості контакту (безпосереднє, опосередковане).

На думку О. В. Безпалько, соціальне середовище є необхідною та обов'язковою умовою соціалізації особистості; саме його сфери: політична, соціальна, духовна – формують певні очікування щодо поведінки особистості. Ці очікування відповідні соціальні інститути перетворюють на цілі, завдання, зміст соціального виховання.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (від лат. tolerantia – терпіння) – якість особистості, що передбачає готовність прийняття інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на основі домовленості; не повинна зводитись до індиферентності, конформізму, обмеження власних інтересів. Толерантність розглядається перш за все як повага і визнання рівності, відмова від домінування та насильства, визнання багатоманітності й різноманітності людської культури, норм, вірувань і відмова від переваги якогось одного погляду.

Згідно з іншою точкою зору, у основі толерантності – ідея міри, межі, до якої можна терпіти іншого, навіть якщо його дії викликають нерозуміння й опір. Тут не йдеться про розуміння чи прийняття іншого таким, який він є, з усіма його перевагами та недоліками; тут ідеться лише про втримання допуску, за межами якого толерантність трансформується у свою протилежність.

Толерантність – важливий компонент життєвої позиції зрілої особистості, що має власні цінності й інтереси та готова, за потреби, їх захищати, але одночасно з повагою ставиться до позицій і цінностей інших людей.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ (англ. value orientations) – важливий компонент світогляду особистості або групової ідеології, який виражає (представляє) переваги і прагнення особистості або групи щодо тих чи інших узагальнених людських цінностей (благополуччя, здоров'я, комфорт, пізнання, громадянські свободи, творчість, праця тощо). Саме формування ціннісних орієнтацій часто розглядається як основна мета та сутність виховання, на відміну від навчання.

ЦІННІСТЬ – феномен, який має для людини велике значення і відповідає її актуальним потребам та ідеалам; опосередковане культурою поняття, яке є еталоном належного в досягненні потреб.

Категорія "цінність", за висновками Д. Леонтьєва, М. Рокича, М. Тейлора, В. Тугарінова, Д. Холстеда, є неоднозначною та багаторівневою. Це поняття визначається як належне та бажане на відміну від реального, дійсного; цінності належать до психічних утворень (їх джерелом є бажання, інтереси, почуття, ставлення).

Серед численних класифікацій ціннісних орієнтацій можна виділити два основні види: класифікації за формальними ознаками (наприклад, цінності матеріальні та духовні); класифікації за змістовними ознаками (наприклад, цінності термінальні та інструментальні (класифікація М. Рокича)) тощо.

Відомості про авторів

1. *Бондар Любов Миколаївна*, заступник директора з навчально-виховної роботи Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю, спеціаліст вищої категорії, відмінник освіти України.

2. *Вербицький Володимир Валентинович,* директор Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді МОНмолодьспорту України, професор кафедри педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, провідний науковий співробітник лабораторії діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання НАПН України, доктор педагогічних наук, заслужений працівник народної освіти України.

3. *Герасімова Альбіна Степанівна*, директор Дитячого оздоровчо-екологічного центру Оболонського району м. Києва, координатор районної мережі шкіл сприяння здоров'ю, відмінник освіти України.

4. *Журова Ольга Миколаївна,* завідувач сектору журналістських проектів інформаційно-творчого агентства "Юн-прес" Київського Палацу дітей та юнацтва.

5. *Іллюк Надія Олексіївна*, завідувач відділу "Інформаційно-творче агентство "Юн-прес" Київського Палацу дітей та юнацтва, доцент Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, член Національної спілки журналістів України, відмінник освіти України.

6. *Ковбасенко Луїза Іванівна*, старший науковий співробітник лабораторії діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання НАПН України (1996-2011 рр.); завідувач кабінету наукового забезпечення Науково-методичного центру Національного центру "Мала академія наук України", заслужений працівник народної освіти України.

7. *Ковганич Галина Григорівна,* методист Центру позашкільної роботи Святошинського району м. Києва, відмінник освіти України.

8. *Кириченко Валентина Іванівна,* науковий консультант Центру позашкільної роботи Святошинського району м. Києва.

9. *Крекотіна Тетяна Миколаївна,* методист інформаційно-методичної служби Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю, спеціаліст вищої категорії, відмінник освіти України.

10. *Крот Олена Миколаївна,* завідувач відділу розвитку позашкільної освіти Київського палацу дітей та юнацтва.

11. *Липецький Олександр Петрович,* науковий співробітник лабораторії діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання НАПН України, методист-консультант Центру науково-технічної творчості молоді "Сфера" Оболонського р-ну м. Києва, відмінник освіти України, заслужений тренер України.

12. *Литовченко Олена Віталіївна*, старший науковий співробітник лабораторії діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання НАПН України, кандидат педагогічних наук.

13. *Морміль Галина Миколаївна,* психолог відділу розвитку позашкільної освіти Київського палацу дітей та юнацтва.

14. *Перепелиця Ніна Володимирівна*, методист інформаційно-методичної служби Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю, спеціаліст вищої категорії, відмінник освіти України.

15. *Петлицька Наталія Миколаївна,* методист вищої категорії відділу художньої творчості Київського Палацу дітей та юнацтва, відмінник освіти України.

16. *Салтикова Ольга Володимирівна,* керівник обласної Школи лідерів учнівського самоврядування, методист вищої категорії Кіровоградського обласного центру дитячої та юнацької творчості.

17. *Сидоренко Наталія Юріївна,* практичний психолог Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю, спеціаліст вищої категорії, відмінник освіти України.

18. *Тарасюк Світлана Василівна,* заступник директора Палацу дитячої та юнацької творчості Солом'янського р-ну м. Києва, відмінник народної освіти України.

19. *Тихенко Лариса Володимирівна,* директор Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю, кандидат педагогічних наук, заслужений працівник освіти України.

20. *Тихонова Ірина Іванівна,* директор Палацу дитячої та юнацької творчості Солом'янського р-ну м. Києва, відмінник освіти України.

Лабораторія діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання НАПН України

У 1996 р. рішенням Президії Академії педагогічних наук України було створено лабораторію діяльності позашкільних закладів. Із 1997 р. науковий підрозділ діє у структурі Інституту проблем виховання НАПН України.

На період створення лабораторії залишалися невирішеними важливі питання у сфері організації позашкільної освіти, зокрема, нормативного регулювання цієї сфери. Результати наукових досліджень співробітників лабораторії стали підґрунтям створення нормативних документів у сфері забезпечення позашкільної освіти в Україні. Зокрема, розроблення Концепції позашкільної освіти та виховання (1997 р.), законів України "Про позашкільну освіту" (2000 р.), "Про охорону дитинства" (2001 р.), Національної доктрини розвитку освіти (2002 р.) тощо.

Першим завідувачем лабораторії став Г. П. Пустовіт, доктор педагогічних наук, професор. За ініціативи Григорія Петровича до лабораторії було залучено провідних фахівців, зокрема, головного наукового співробітника, доктора педагогічних наук А. Й. Сиротенка; старшого наукового співробітника Л. І. Ковбасенко; наукового співробітника С. Г. Мартову та інших. За його керівництва відбулося становлення лабораторії, розроблено перспективні напрями розвитку позашкільної освіти, здійснено ряд актуальних наукових досліджень.

На сучасному етапі *діяльність лабораторії* спрямована на наукове обґрунтування та методичне забезпечення системи позашкільної освіти України. Завданням лабораторії є здійснення наукових досліджень, що є актуальними, відповідають державному замовленню та сприяють розвитку педагогічної науки і практики. До сфери діяльності наукового підрозділу також належить:

- узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду з організації позашкільної освіти;
- участь у розробленні нормативно-правових документів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України з питань позашкільної освіти та виховання;
- підготовка наукових кадрів (наукове керівництво аспірантами);
- співробітництво, здійснення спільних науково-педагогічних досліджень із педколективами позашкільних навчальних закладів;
- проведення конференцій, семінарів, “круглих столів”, інших науково-практичних заходів;
- підготовка науково-методичної літератури з питань позашкільної освіти.

Напрями досліджень лабораторії: теоретико-методологічні основи позашкільної освіти в Україні; екологічна освіта та виховання учнів у позашкільних навчальних закладах; формування в учнів позашкільних навчальних закладів допрофесійного досвіду; соціальне становлення учнів у позашкільних навчальних закладах; виховання національної самосвідомості підлітків; формування пізнавальної самостійності підлітків у технічних гуртках позашкільних навчальних закладів; науково-методичні засади розвитку творчої особистості учнів у позашкільних навчальних закладах; педагогічні засади оптимізації виховного потенціалу, соціально-педагогічний потенціал позашкільних навчальних закладів тощо.

Під керівництвом співробітників лабораторії, серед яких 3 кандидати, 2 доктори педагогічних наук, захищено понад 50 кандидатських і докторських дисертацій.

За останній період (2009-2011 рр.) співробітники лабораторії вносили пропозиції та брали участь у розробленні та виконанні державних програм (заходи Загальнодержавної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 р.; **Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 р. тощо)**; матеріали співробітників лабораторії увійшли до Білої книги національної освіти України (за ред. В. Г. Кременя, 2009) тощо.

За період існування підрозділу співробітниками підготовлено монографії з проблем діяльності позашкільних навчальних закладів; понад 20 підручників, посібників, програм; опубліковано понад 500 наукових статей із проблем позашкільної освіти.

Лабораторія співпрацює з позашкільними навчальними закладами України, установами та організаціями неформальної освіти інших країн, науковими установами НАПН України та запрошує до співробітництва нових партнерів.

Наукове видання

ОПТИМІЗАЦІЯ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОЗАШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Колективна монографія

Літературний редактор
Верстка
Обкладинка

Підписано до друку Формат 60х90 1/16
Гарнітура Петербург. Друк. офс. Папір офс.
Ум. друк. арк.
Наклад 300 пр.

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Видавництво «Педагогічна думка»
04053, м. Київ,вул. Артема, 52-а, корп.2;
тел./факс: (044) 484-30-71

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3563 від 28.08.2009 р.